

450 Ft

2020. I.

LEVÉLTÁRI SZEMLE

70. évfolyam

2020. 1. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

70. évfolyam

LEVÉLTÁRI SZEMLE

- Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2019. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól
- Fejszecsapások. Földosztás, gyilkosság és téeszésítés
- Digitalizálás, e-kutatás Kalocsán (2009–2019)
- „Sajnálni való mostoha javadalmat élvez a levéltárnok...”
Törvényhatósági levéltárosok küzdelme
- A 2019. évi levéltári kiadványok adatai

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVLTARI-SZEMLE

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:
a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html>

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja, amely a Magyar Posta Webshop felületén a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövődő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A borítón:

pusztamonostori képeslapok részletei
(Illusztráció a 21–39. oldalon található tanulmányhoz)

LEVÉLTÁRI SZEMLE

70. évfolyam ▪ 2020. 1. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Cseh Gergő Bendegúz	
Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet	
2019. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól	5
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Csikós Gábor	
Fejszecsapások. Földosztás, gyilkosság és téveszesítés	
Pusztamonostoron (1945–1955)	21
MŰHELYMUNKÁK	
Lakatos Andor	
Digitalizálás, e-kutatás Kalocsán (2009–2019)	40
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Rosdy Pál	
Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ kezdeti éve	67
Szálkai Tamás	
„Sajnálni való mostoha javadalmat élvez a levéltárnok...”	
Törvényhatósági levéltárosok küzdelme magasabb	
fizetési osztálybesorolásuk érdekében (1903–1907)	72
MÉRLEG	
Két könyv Mindszenty József bíboros környezetének forrásaiból	
Somorjai Ádám OSB: <i>Duty log Cardinal Mindszenty</i>	
<i>in the American Legation at Budapest 1956–1971 – Az ügyeletes tisz</i>	
<i>kézikönyve. Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen 1956–1971</i>	
Somorjai Ádám OSB: <i>Nuove fonti per la causa Mindszenty</i>	
<i>nelle carte Casaroli 1962–1995 – Újabb Mindszenty-források Agostino</i>	
<i>Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995</i>	
(Ólmosi Zoltán)	83
HÍREK	
A magyarországi levéltárak kiadványainak 2019. évi bibliográfiája	
(Horváth Natália)	93
IN MEMORIAM	
Dr. Szecskó Károly (Cseh Zita)	100

SZERZŐINK

Cseh Gergő Bendegúz, főigazgató

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Cseh Zita, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

Csikós Gábor, tudományos munkatárs

- MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete –
Nemzeti Emlékezet Bizottsága Vidéktörténeti Témacsoport

Horváth Natália, könyvtáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Lakatos Andor, levéltárvezető

- Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Ólmosi Zoltán, nyugalmazott főlevéltáros

Rosdy Pál, nyugalmazott levéltáros, újságíró

Szálkai Tamás, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

Cseh Gergő Bendegúz

Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2019. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól

A Levéltári Szakfelügyelet 2019. évi tevékenysége

A Levéltári Szakfelügyelet 2019-ben is a Levéltári Kollégiumról és a levéltári szakfelügyeletről szóló 7/2002. (II. 27.) NKÖM rendelet alapján végezte tevékenységét, és ellenőrizte az 1995. évi LXVI. törvényben (Ltv.), valamint a 27/2015. (V.27.) EMMI rendeletben (R.) megfogalmazott szakmai követelmények teljesülését.

A szakfelügyelet 2019. évi ellenőrzési munkájának alapját a vezető szakfelügyelő által összeállított, a Levéltári Kollégium egyetértésével és az Emberi Erőforrások Miniszterének jóváhagyásával kiadott Ellenőrzési Terv képezte, amelyet minden hazai működő közlevéltár és nyilvános magánlevéltár előzetesen megkapott.

Az ellenőrzésbe bevont levéltárak körét – az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan – a Magyar Nemzeti Levéltár által az Ltv. 17.§ (2) c) pontja szerint vezetett nyilvántartás határozta meg. Ebben a nyilvántartásban az éves munkaterv összeállításakor továbbra sem szerepelt az Ltv-ben nevesített Földügyi és Távérzékelési Levéltár, illetve a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, ezért a vizsgálat erre a két intézményre nem terjedt ki. A tavalyi ellenőrzéshez képest a vizsgált intézmények száma eggyel nőtt, mivel az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Savaria Könyvtár és Levéltára (Szombathely) is bekerült a levéltári nyilvántartásba. Mindezek alapján a vezető szakfelügyelő és a közlevéltári szakfelügyelők 2019-ben összesen 47 hazai közlevéltárat ellenőriztek.

A negyven hazai nyilvános magánlevéltárat két magánlevéltári szakfelügyelő ellenőrzi. A 2014-ben megfogalmazott és elfogadott ellenőrzési stratégia alapján a nyilvános magánlevéltárak teljes körét három év alatt ellenőrzi a szakfelügyelet, ezután új tematika alapján új ellenőrzési ciklus kezdődik.

2019-ben a következő nyilvános magánlevéltárak ellenőrzésére került sor:

- Egri Főegyházmegyei Levéltár
- Váci Püspöki és Káptalani Levéltár
- Görögkatolikus Püspöki Levéltár (Hajdúdorog/Debrecen, Nyíregyháza)
- Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor Levéltára (Kismaros)

- Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest)
- Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány Levéltára (Budapest)
- Baptista Levéltár
- Evangélikus Országos Levéltár
- Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára
- Orosházi Evangélikus Gyülekezet Levéltára
- Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
- Szarvas-Ótemplomi Evangélikus Egyházközség Levéltára
- Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára.

A vizsgálatokról készült jelentéseket a levéltár vezetőjének esetleges kiegészítő véleményével együtt a szakfelügyelők megküldték a vezető szakfelügyelőnek, aki azt – saját megjegyzéseivel együtt – továbbította a levéltár fenntartójának.

Az év során alapvetően az éves Ellenőrzési Tervben megfogalmazott vizsgálatokat végezte el a szakfelügyelet, az Emberi Erőforrások Minisztériuma rendkívüli vizsgálat lefolytatását egy alkalommal rendelte el. Ez utóbbi esetben a görögkatolikus Nyíregyházi Egyházmegye levéltár-alapítási kérelmével kapcsolatban végzett helyszíni ellenőrzést és adott véleményt a vezető szakfelügyelő. (Ez esetben mind az infrastrukturális, mind pedig a személyi feltételek megfeleltek a R. előírásainak.)

A levéltári szakfelügyelet másik fontos feladatköre a levéltári selejtezések ellenőrzése és jóváhagyása. 2019-ben összesen 37 esetben érkezett selejtezési terv, illetve selejtezési jegyzőkönyv az illetékes szakfelügyelőkhöz (alkalmanként több is), akik ezt véleményezték (szükség esetén ellenőrizték vagy módosításukat kezdeményezték), majd a jogszabályoknak megfelelő tervek és jegyzőkönyveket javaslatukkal együtt továbbították jóváhagyásra a vezető szakfelügyelőnek. Az elmúlt évekhez képest az átlagosnál magasabbnak tekinthető ez a szám, hiszen 2016-ban 20, 2017-ben 36, 2018-ban pedig 44 alkalommal érkezett selejtezési terv vagy jegyzőkönyv a szakfelügyelethez. Pénzügyi háttérét tekintve a Levéltári Szakfelügyelet 2015 óta lényegében változatlan költségvetési forrással rendelkezik: működésének költségeire az EMMI által biztosított, évi cca. 12 millió Ft-os támogatás szolgál, amely összeg nagyobb részét, hozzávetőleg 10,35 millió Ft-ot a szakfelügyelők díjazása és ezek járulékai teszik ki, belföldi utazási költségekre pedig 283 ezer Ft-ot használt fel a szakfelügyelet. A fenti keretek között a Levéltári Szakfelügyelet pénzügyi helyzete és infrastrukturális ellátottsága a Magyar Nemzeti Levéltár együttműködésének köszönhetően az év során – az előző éveknek megfelelően és azon a szinten – rendezett volt, bár a szakfelügyelet díjazása az elmúlt két ciklusban változatlan mértékű volt. A szakfelügyelet adminisztrációs feladatait továbbra is a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársa, Morvay Diána látja el.

A levéltári szakfelügyelet 2019. évi munkaprogramját a vezető szakfelügyelő (dr. Cseh Gergő Bendegúz), kilenc közlevéltári szakfelügyelő (Batalka Krisztina, Katona Klára, dr. Kovács Melinda, Tóth Eszter, dr. Csízi István, Káli Csaba, dr. Melega Miklós, Sáfár Gyula, dr. Sipos András), két magánlevéltári szakfelügyelő (dr. Lakatos Andor, dr. Szabadi István), valamint a szakfelügyeleti titkár, Morvay Diana hajtotta végre.

Közlevéltárak ellenőrzése

A Levéltári Szakfelügyelet 2014-ben elfogadott ötéves stratégiai tervének megfelelően 2019-ben átfogó felmérést végeztünk a hazai közlevéltárakban a szakmai munka alapvető feltételeit érintő intézményi, infrastrukturális, pénzügyi és személyzeti kérdések területén, megpróbálva ezzel általános helyzetképet felvázolni a közlevéltári állapotok aktuális helyzetéről és az elmúlt években történt változásokról. Az év második felében a szakfelügyelők a helyszíni ellenőrzés alkalmával ezeket a kérdéseket pontosították és egyes területeken a számszerű adatok mögötti tényleges változásokat és a fejlesztések eredményeit vizsgálták meg.

Az előzetesen megküldött kérdésekre érkezett válaszok és a szakfelügyelők megállapításai alapján a hazai közlevéltárak gyűjtőterületi munkájának ellenőrzött területei kapcsán az alábbi kép alakult ki.

- *A levéltár épületeinek száma, összes alapterületük, illetve ezek változása 2014 és 2018 között*

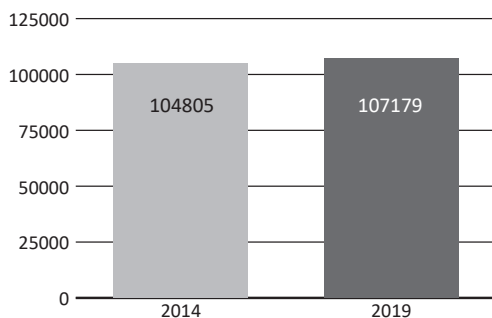
Az összesített jelentések alapján megállapítható, hogy 2019-ben a magyar közlevéltári szféra összesen 117 épületet használt önállóan vagy más intézményekkel közösen. A vizsgált időszakban ez a szám nem változott, bár két intézményben (MNL Baranya és Somogy Megyei Levéltára) csökkent, kettőben (MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Magyar Közjegyzői Levéltár) pedig növekedett egygel a levéltári célra (is) használt épületek száma.

A levéltári célú épületek alapterületében a fentieknél komolyabb változások figyelhetők meg. Az összes közlevéltár mintegy 176 229 m² alapterületű épületet használ, ezen a téren a vizsgált időszak enyhe, hozzávetőlegesen 1400 m²-es csökkenést eredményezett, különösen az MNL Országos Levéltára Hess András téri épületének kiürítése miatti több mint 6000 m²-es „vesztesége” révén. Több közlevéltárban (MNL Csongrád, Nógrád, Pest és Somogy Megyei Levéltára, a soproni és a pécsi egyetemi levéltárak, illetve a Közjegyzői Levéltár) ugyanakkor érdemi növekedést mutatnak az adatok a levéltári célokat szolgáló épületek alapterületét illetően.

■ *A levéltári raktárak teljes alapterülete és ennek változása 2014 és 2018 között*

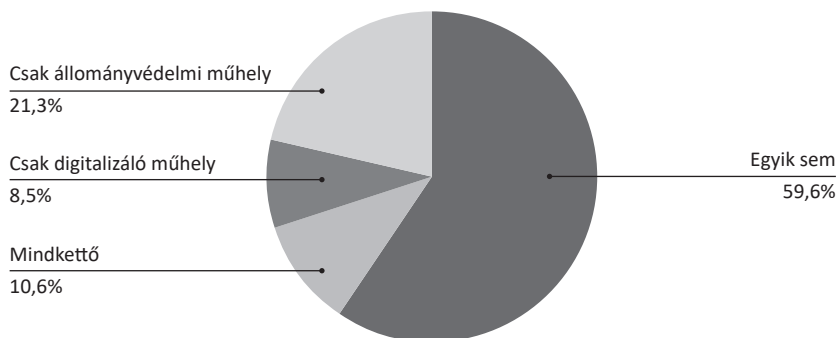
A vizsgált időszak végén a közlevéltári szféra összesen 107 179 m² alapterületű raktárakban őrizte iratait, ez 2374 m²-rel több, mint 2014-ben, a növekedés tehát mintegy 2,2%-os. Mint a fenti adatok mutatják, az épületek alapterületének összesített csökkenését valamelyest sikerült kompenzálni a rendelkezésre álló terek további kihasználásával, illetve új raktári helyiségek kialakításával. Némileg árnyalja a képet, hogy az összes növekedés közel felét, 1112 m²-t egyetlen intézmény, a Közjegyzői Levéltár raktári kapacitásainak bővülése tette ki.

Raktárak alapterülete (m²)

■ *Rendelkezik-e állományvédelmi és digitalizáló műhellyel a levéltár?*

2019-ben a hazai közlevéltári intézmények kevesebb, mint egyharmada – összesen 15 levéltár – rendelkezett működőképes állományvédelmi műhellyel. Ebből 11 műhely a Magyar Nemzeti Levéltár valamelyik tagintézményében működött, illetve ilyen lehetőséggel rendelkezik még Budapest Főváros Levéltára, a Hadtörténelmi Levéltár,

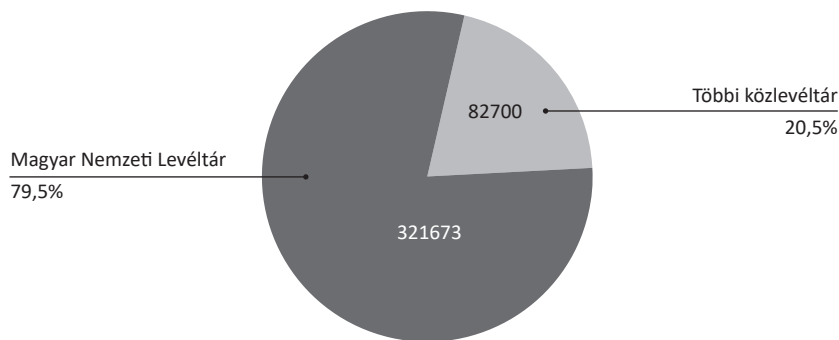

Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézet, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Valamivel rosszabb a helyzet a digitalizáló műhelyek tekintetében: összesen 9 levéltárban sikerült kialakítani ilyen létesítményt (öt MNL-tagintézményben, illetve Budapest Főváros Levéltárában, a Miskolci Egyetem Levéltárában, Vác Város Levéltárában és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában), bár önálló műhely híján is szinte minden közlevéltárban folyik valamilyen szinten a maradandó vagy közérdeklődésre számot tartó iratanyag szkennelése. A levéltári anyag szakszerű és korszerű védelme szempontjából rendkívül fontos mindkét speciális műhellyel tehát csak minden tizedik közlevéltár rendelkezik, állományvédelmi műhellyel minden harmadik, digitalizálásra kialakított helyiséggel pedig hozzávetőleg minden ötödik.

- *A levéltárban őrzött iratanyag mennyisége és ennek változása 2014 és 2018 között. Elektronikusan keletkezett iratok mennyisége a levéltárban és ennek változása a fenti időszakban*

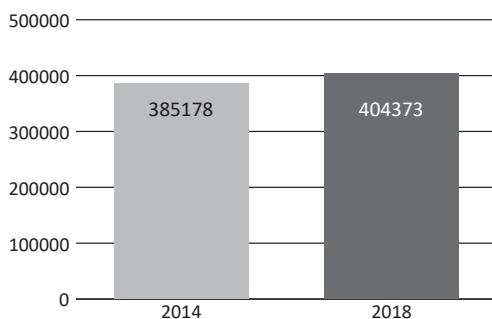
2019-ben a magyar közlevéltári rendszer valamivel több mint négyszázezer iratfolyóméternyi levéltári anyagot őrzött (404 373 ifm), ennek közel 80%-át a Magyar Nemzeti Levéltár valamelyik tagintézménye (321 673 ifm). Nem meglepő módon legnagyobb iratőrzőnek az MNL Országos Levéltára számít (83 150 ifm), majd Budapest Főváros Levéltára (36 985 ifm) és az MNL Pest Megyei Levéltára (19 857 ifm) következik, a legkisebb hazai közlevéltár pedig a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Levéltára (81,26 ifm) és a Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltára (84,23 ifm).

A közlevéltári iratanyag mennyisége (ifm)

A vizsgált időszakban a teljes iratanyag összesen közel annyival gyarapodott, mint a legnagyobb megyei levéltár összes irata, vagyis a közlevéltári iratanyag mennyisége összesen 19 195 ifm-rel volt több 2018 végén, mint 2014-ben.

A közlevéltári iratanyag gyarapodása (ifm)

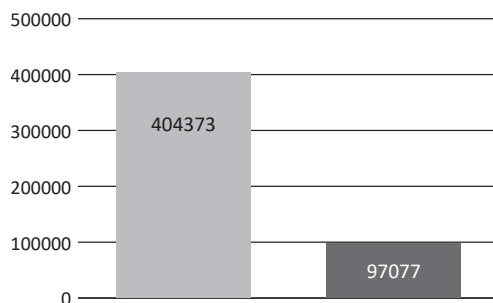

Elektronikusan keletkezett iratok átvételére 2018 végéig csak három hazai közlevéltárban került sor összesen közel 1,145 TB mennyiségben, amelynek döntő többségét, kb. 1,14 TB-nyi elektronikus iratot Budapest Főváros Levéltára archiválta, az MNL Országos Levéltárában 1,6 GB, míg az ÁBTL-ben 4,12 GB ilyen adat található. A többi negyvennégy közlevéltárban vagy nincs meg a technikai lehetőség ezen iratok átvételére, vagy a levéltárnak nincs tudomása ilyen formában keletkezett és maradandó értékű iratról.

- *A levéltár szabad raktári kapacitása és ennek változásai a vizsgált időszakban. A digitális iratok átvételére alkalmas elektronikus tárhely-kapacitás mértéke*

A szakfelügyelők jelentései alapján megállapítható, hogy 2018 végén a magyarországi közlevéltárak üresen álló polcain az MNL Országos Levéltára teljes iratanyaga kényelmesen elhelyezhető volna, ugyanis az összesítés szerint a rendelkezésre álló szabad raktári kapacitás összesen 97 077 ifm iratanyag volt. Ez a teljes, jelenleg őrzött iratmennyiség kerekén 24%-a, az elmúlt évek iratgyarapodási tendenciáját figyelembe véve pedig – további raktárbővítések nélkül – hozzávetőleg 5 év alatt telne meg. A vizsgált időszakban ugyanakkor összesen 2697 pfm-rel még növekedett is a közlevéltárak szabad raktári kapacitása, vagyis ennyivel több iratot tudtak volna átvenni 2019-ben, mint 2014-ben. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy öt hazai közlevéltárban (MNL Baranya Megyei Levéltára, MNL GyMS Megye Soproni Levéltára, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Levéltára, Pannon Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézet) is arról számoltak be az intézményvezetők, hogy gyakorlatilag egyáltalán nem volt szabad férőhely a raktáraikban, vagyis illetékességi iratátvételt egyáltalán nem tudnak folytatni. (Megjegyzendő, hogy a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen az új épületbe való visszaköltözés után 150 pfm raktári helyet kap a levéltár, ami ott hosszabb távon is megoldást jelent majd.)

Teljes iratmennyiség és szabad raktári kapacitás (ifm)

▪ *Rendelkezik-e saját gépkocsival a levéltár?*

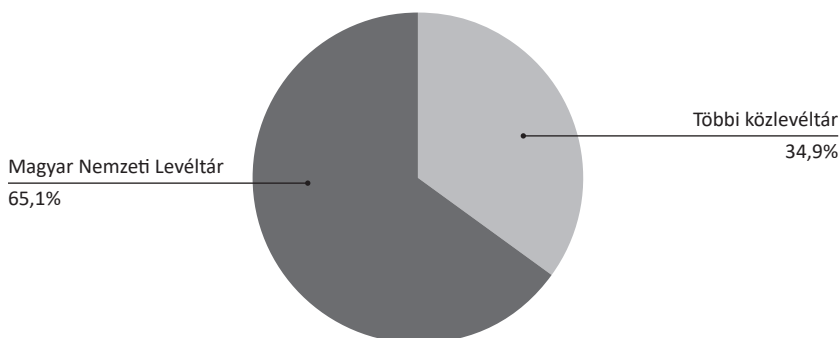
A 47 hazai közlevéltár többsége, összesen 32 intézmény rendelkezik legalább egy gépkocsival, ami az általános levéltárak esetében a gyűjtőterületi munka alapvető eszközének tekinthető. A gépkocsipark ugyanakkor igen elöregedettnek számít; a Magyar Nemzeti Levéltár járműveinek átlagéletkora például tíz év fölött van. Több közlevéltárban a munkatársak inkább saját gépkocsit vesznek igénybe a gyűjtőterületi feladatok ellátásához a hivatali gépjármű megbízhatatlan műszaki állapota miatt. Azokban az intézményekben, amelyek nem rendelkeznek gépjárművel, általában ez nem is volna szükséges, mivel a levéltár leggyakrabban az iratképző szerv(ek) közelében vagy akár ugyanazon épületben működik. Az MNL megyei tagintézményei közül egyedül a GYMS Megyei Levéltár Győri Levéltára van ebben a helyzetben, itt a gyűjtőterületi feladatokra a munkatársak saját gépkocsit vagy tömegközlekedési eszközt vesznek igénybe.

▪ *A munkatársak összlétszáma, végzettség szerinti megoszlása és ennek változásai 2014 és 2018 között*

A magyarországi közlevéltárakban 2018 végén valamivel több mint 1023 kolléga dolgozott, jelentős többségük felsőfokú végzettséggel rendelkező, szakmai munkakörben foglalkoztatott munkatárs. A teljes létszám a vizsgált öt évben valamivel több, mint 24 státusszal emelkedett (a fél-, negyed- stb. állások miatt nem kerek ez a szám), ez 2,3%-os emelkedést jelent az egész közlevéltári szférában. A teljes közlevéltári munkatársi gárda 65%-a a Magyar Nemzeti Levéltár valamelyik tagintézményében dolgozott, illetve dolgozik. A képzettségi struktúra tekintetében elmondható, hogy a kisebb levéltárak többségét kizárólag vagy döntő többségében felsőfokú végzettségű szakalkalmazottak működtetik, ezen a téren itt érdemi változások nem mutathatók ki.

Kiemelendő ugyanakkor, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár adatszolgáltatásai szerint a vizsgált időszakban itt ugrásszerűen (95 főről 226 főre) nőtt a felsőfokú végzettséggel nem rendelkező, szakmai munkakörben foglalkoztatott munkatársak aránya, míg a szakmai munkakörben foglalkoztatott felsőfokú végzettségű kollégák létszáma látványosan, 427 főről 304 főre, vagyis közel 30%-kal csökkent. Az intézmény vezetésének tájékoztatása szerint ez a kimutatás nem jelent tendenciát a foglalkoztatottak összetételében, hanem egy jogszabályváltozás következménye, amelynek folytán az OKJ-s végzettségű segédlevéltárosok asszisztenssé minősültek vissza. A másik két legnagyobb foglalkoztató, Budapest Főváros Levéltára és az ÁBTL esetében az arányok hozzávetőlegesen állandóak: a felsőfokú végzettséggel, szakmai munkakörben foglalkoztatottak aránya 66 és 80% között mozog ebben a két intézményben és inkább a felsőfokú végzettek nagyobb arányú foglalkoztatása felé mozdul el.

Közlevéltárak munkatársai munkahely szerint

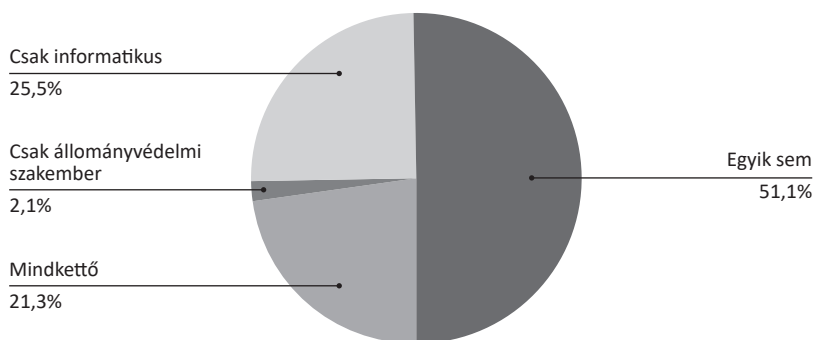

- *Foglalkoztatott-e a vizsgált időszakban a levéltár informatikust, illetve állományvédelmi szakembert?*

A vizsgált 47 közlevéltár közel felében, összesen 22 intézményben alkalmaznak teljes állásban vagy legalább részmunkaidőben informatikus munkatársat, bár ők sok esetben nem felsőfokú végzettségű számítástechnikai szakemberek. A kisebb intézmények, különösen a felsőoktatási levéltárak esetében gyakori, hogy a levéltár egy nagyobb szervezeti egység részeként veheti igénybe az informatikai támogatást, amire saját anyagi és személyi erőforrásai egyébként nem volnának elegendők. Szintén elterjedt megoldás, hogy valamilyen szintű informatikai végzettséget szerzett levéltárosok, segédlevéltárosok részmunkaidőben látják el az intézmény számítástechnikai feladatait.

Roszsabb a helyzet az állományvédelem terén: teljes állásban vagy részmunkaidőben összesen 11 közlevéltár tud alkalmazni ilyen képzettségű szakembert, vagyis még azon levéltárak mindegyikében sincs lehetőség állandó restaurátor vagy könyvkötő alkalmazására, ahol egyébként erre a kialakított műhely rendelkezésre áll. Összességében a hazai közlevéltárak több mint fele egyik típusú szakembert, vagyis sem informatikust, sem restaurátort/könyvkötőt nem tud önállóan alkalmazni.

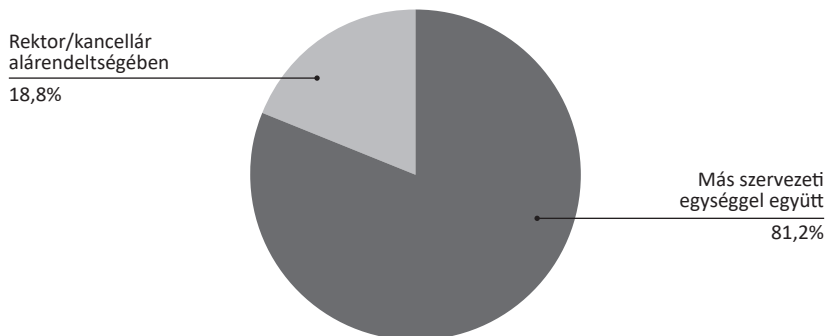
Állományvédelmi szakemberek és informatikusok a közlevéltárakban

■ *Felsőoktatási levéltárak esetében: a levéltár helye az intézményi hierarchiában*

A szakfelügyelet 2019-es ellenőrzési programjában azért kapott helyet ez a vizsgálati pont, mert a hazai felsőoktatási levéltárakban az elmúlt időszakban gyakran tárgyalt és hevesen vitatott kérdés volt az egyes levéltárak önállósága, pontosabban az egyetemi hierarchiában elfoglalt helye. A jelentések tanúsága szerint a 16 felsőoktatási levéltár jelentős többségében, pontosabban 13 intézményben fennáll az a vitatható jogi helyzet, hogy a levéltár valamely nagyobb egyetemi szervezeti egység (könyvtár, múzeum, iratkezelésért felelős igazgatóság stb.) részeként, annak alárendeltségében működik, és mindössze 3 levéltár (Pécsi Tudományegyetem Levéltára, Szegedi Tudományegyetem Levéltára, Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára) tartozott közvetlenül a fenntartó egyetem rektorához vagy kancellárjához. (Ezen a téren a tendencia sem az önállósodás irányába mutat, hiszen például 2014 előtt a Semmelweis Egyetem Központi Levéltára közvetlenül a rektorhoz tartozott, a kancellári rendszer bevezetése óta viszont a Jogi és Igazgatási Főigazgatóság alárendeltségébe került.) Nem a vizsgált időszak fejleménye ugyan, de érdemes kiemelni, hogy a Budapesti Corvinus Egyetem 2019-ben elfogadott Szervezeti és Működési Rendje már nem is tartalmazza a levéltárat mint intézményt vagy szervezeti egységet, csak a „jogi szolgáltatást nyújtó szervezeti egység” feladatai között szerepel egyetlen helyen a levéltár működtetése mint feladat.

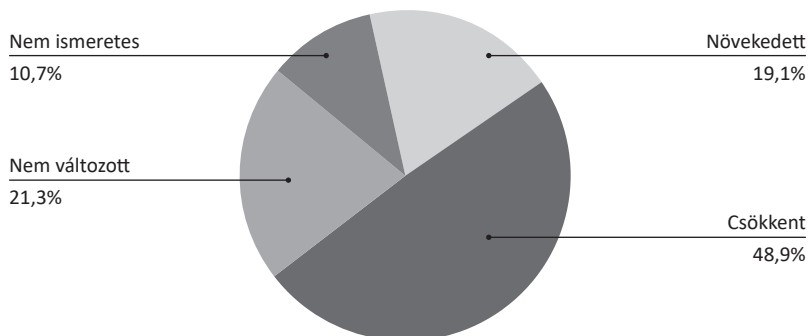
Felsőoktatási levéltárak az egyetemi hierarchiában

- *Az adott intézmény költségvetésének önállósága, a dologi költségvetés változásai, beruházásra fordított összegek a vizsgált időszakban*

A hazai közlevéltári szféra pénzügyi, gazdasági helyzetét több okból is rendkívül nehéz objektív számokkal bemutatni. Egyrészt az intézmények döntő többsége (a 47 közlevéltárból 36) nem rendelkezik önálló költségvetéssel, így pontos és megbízható adatokat nem minden esetben tudtak szolgáltatni saját intézményük pénzügyi helyzetéről vagy annak változásairól. Sok esetben a levéltárvezetők a beruházások, pályázatok részleteivel és költségeivel sincsenek, illetve nem lehetnek tisztában, mivel ezek általában nagyobb szintű fejlesztések részét képezik és sok esetben nem is bonthatók le egyértelműen egy-egy levéltári intézményre. Egyaránt igaz ez az iratanyag túlnyomó többségét őrző Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeire és a nem önálló felsőoktatási levéltárakra is. A Magyar Nemzeti Levéltár egyébként a jelentések tanúsága szerint krónikus forráshiánnyal küzd, az intézményi költségvetés csak az alapvető működési feltételeket tudja biztosítani, a tervszerű fejlesztéseknek, sőt az amortizálódó eszközök rendszeres cseréjének általában nincsen meg a pénzügyi fedezete. Itt külön gondként megemlíthető, hogy a pályázati források révén beszerzett eszközök amortizációja nem épül be a költségvetésbe, így az informatikai és reprográfiai eszközök ütemezett cseréje sem mindig megoldott. Abszolút számokat a fenti okok miatt nehéz közölni a közlevéltári szféra pénzügyi helyzetéről, az azonban egyértelműen megállapítható, hogy a közlevéltárak közel felében jelentősen, akár tízmillió Ft-os nagyságrendben is csökkent a dologi kiadások összértéke 2014 óta. A 47 közlevéltár közül mindössze 9-ben számoltak be növekedésről ezen a téren, 23 esetben csökkent érdemben a dologi költségvetés, 10 esetben lényegében nem változott az összeg, 5 további levéltár esetében pedig az intézmény vezetése (a fenti okok miatt) nem rendelkezett ilyen jellegű információkkal. (A négy év alatt változatlan nominális értékű költségvetés is valójában érdemi csökkenést jelent az adott intézmény pénzügyi lehetőségei tekintetében.)

A dologi költségvetés változásai 2014–2018

Mint említettük, abszolút számokban a fenti okok miatt nem lehet meghatározni a változásokat, annyi azonban megállapítható, hogy az ilyen típusú adatokat szolgáltatni tudó levéltárakban összesen több mint 45 millió Ft-os, vagyis több mint 6%-os csökkenés történt a dologi költségvetés terén 2014 és 2018 között.

A hasonlóan hiányos adatszolgáltatás miatt a beruházások mértékéről is csak viszonylagos képet kaphatunk a szakfelügyeleti jelentések alapján. A vizsgált időszakban a magyar közlevéltárakban legalább kétmilliárd Ft értékű beruházás történt (leginkább épületfelújítások és raktár korszerűsítések), legnagyobb mértékben az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (402 millió Ft), az MNL Somogy Megyei Levéltára (335 millió Ft) és Budapest Főváros Levéltára (309 millió Ft) tudott jelentősebb összeget beruházásra fordítani. Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy 15 közlevéltárban, vagyis minden harmadik intézményben egyáltalán nem történtek beruházások 2014 és 2018 között.

Általánosságban is elmondható, hogy a magyar közlevéltári szféra súlyosan alulfinanszírozott, az egyébként is a működőképességet veszélyeztetően alacsony dologi költségvetés reálértéke az intézmények 70%-ában tovább csökkent az elmúlt években. Kiegészítő támogatásra az intézmények egyre kevésbé számíthatnak; a Ltv. 34/A. §-ában szereplő rendszeres, a minisztérium fejezeti kezelésű költségvetési keretéből nyújtandó támogatást például évek óta nem kapják meg a közlevéltárak.

■ *Könyvkiadásra, kiállítások rendezésére fordított összegek a vizsgált időszakban*

Valamivel pontosabb adatszolgáltatásra támaszkodhatunk a könyvkiadási és kiállítási források tekintetében, bár itt is akad több olyan nagy intézmény, amelynek költségvetésében nem tudták elkülöníteni az ilyen célra felhasznált pénzeszközöket. A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a közlevéltárak 2014 és 2018 között legalább 180 millió Ft-ot költhettek saját kiadványaik és kiállításuk megjelentetésére, ezen belül is legnagyobb mértékben Győr Megyei Jogú Város Levéltára (20,1 millió Ft),

az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (19,2 millió Ft), illetve Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézet (13,8 millió Ft). Itt is érdemes kiemelni ugyanakkor, hogy 12 közlevéltár, vagyis az ebbe a körbe tartozó intézmények egynegyede egyáltalán nem tudott saját kiadványra vagy kiállításra költeni a vizsgált időszakban. Fontos kiemelni, hogy ezen feladatokat nagy mértékben – sőt sok közlevéltárban kizárólagosan – csak pályázati források, elsősorban NKA-pályázatok révén sikerült teljesíteni; enélkül a közlevéltárak publikációs tevékenysége szinte életképtelen volna.

▪ *Informatikai fejlesztésre, beruházásra fordított összegek a vizsgált időszakban*

A vizsgált levéltárak informatikai fejlesztései még a korábbiaknál is nehezebben összegeezhetők, mivel nem csak az önálló költségvetéssel nem rendelkező felsőoktatási, illetve szaklevéltárak, de az MNL tagintézményei esetében sem sikerült mindig pontos információt szerezni az adott intézményben lezajlott számítástechnikai fejlesztések értékéről. Az MNL tagintézményei általában központi pályázati forrásból kaptak számítástechnikai eszközöket néhány százezer Ft-tól akár több tízmillió Ft-ig terjedő értékben meglehetősen nagy eltéréssel, de más levéltárak esetében is leggyakrabban a fenntartó központi költségvetésében jelentkeznek ezek az összegek. Feltűnő ugyanakkor, hogy a 47 közlevéltárból 11, vagyis majdnem minden negyedik intézmény vezetője jelezte, hogy 2014 és 2018 között semmilyen informatikai beruházás nem történt, ami az informatika fejlődését és a levéltárhasználók (vagy potenciális levéltárhasználók) elvárásait tekintve meglehetősen riasztó adat.

▪ *Részesült-e pályázati támogatásban a levéltár a vizsgált időszakban? Ha igen, mikor, milyen témában és milyen összegben?*

Sokkal pontosabb képet kaphatunk a pályázati források elnyeréséről és felhasználásáról az egyes közlevéltárakban, mivel ezen a téren lényegében minden közlevéltár tudott adatot szolgáltatni. Tanulságos, hogy a 47 közlevéltárból csak 6 intézmény nem pályázott vagy nem nyert semmilyen pályázaton, vagyis a levéltárak 87%-a fontosnak tartotta ezeknek a forrásoknak a felhasználását. Rendkívül tanulságos az elnyert pályázati források összértéke is: ilyen jellegű támogatás összesen több mint 1,5 milliárd Ft (pontosan 1.521.793.754 Ft) értékben érkezett a közlevéltárakhoz, amelyhez az MNL 2 630 000 000 Ft-os KÖFOP projektjét is hozzászámítva a magyar közlevéltári szféra a vizsgált időszakban hozzávetőleg 4,15 milliárd Ft pályázati pénzt használt fel. Ez utóbbi összeget ugyanakkor nem lehet kivetíteni a közlevéltárak egészére, mivel a KÖFOP-projekt az intézmények többségét – a felsőoktatási és a szaklevéltárakat – egyáltalán nem érintette. A magyarországi közlevéltárak az említett KÖFOP-projekten kívül átlagosan valamivel több mint 32 millió Ft-os támogatást tudtak szerezni a vizsgált időszakban.

A pályázatok döntő többségét a Nemzeti Kulturális Alap finanszírozta, bár összességében a legmagasabb értékű program a fent említett kormányzati KÖFOP-projekt volt. A fenti adatok is világosan jelzik, hogy a veszélyesen alulf finanszírozott hazai közlevéltári rendszer működtetésében meghatározó jelentőséggel bírnak a pályázati lehetőségek, amelyek teljes összege megközelíti az intézmények rendszeres dologi költségvetésének mértékét. Különösen figyelemreméltó az a tény, hogy bizonyos – rendkívül fontos – szakmai programok, mint a könyvkiadás vagy a kiállítás szervezés részben vagy egészen ezen források függvénye, ráadásul az utóbbi években már az informatikai fejlesztés (vagy legalább a szinten tartás) és az állományvédelem is egyre inkább csak ezen támogatások révén volt finanszírozható.

Más pénzügyi, illetve támogatási forrásokat a közlevéltárak döntő többsége nem tudott igénybe venni, a 47-ből 37 intézmény egyáltalán nem kapott ilyen támogatást. Érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy 10 olyan közlevéltár is volt az elmúlt időszakban, amelynek sikerült civil szervezetekkel, gazdasági szereplőkkel, igazgatási, oktatási vagy tudományos intézményekkel olyan együttműködést kialakítani, amelynek révén saját kiadványaikat, rendezvényeiket vagy kiállításait részben vagy egészen finanszírozni tudták. Ez utóbbi támogatások mértékét szintén nehéz összességében meghatározni (már csak azért is, mert ezek jelentős része nem is feltétlenül közvetlen anyagi támogatásban nyilvánult meg), de a vizsgált öt évben legfeljebb 30-35 millió Ft-os összértéket tehetek ki. Összességében tehát ez a támogatási forma egy-egy intézmény esetében komoly hozzájárulást jelenthetett ugyan a szakmai feladatok finanszírozásához, de a közlevéltári terület egészét tekintve a központi pályázati lehetőségekhez képest a jelentősége eltorpult.

A nyilvános magánlevéltárak ellenőrzése

A nyilvános magánlevéltárak közül a beszámoló elején említett 13 intézmény ellenőrzésére került sor 2019-ben. A szakfelügyelői jelentések alapján az ellenőrzött területeken az alábbiak állapíthatók meg.

- *Teljesülnek-e a levéltári anyag őrzésére, illetve a levéltári raktárakra vonatkozó, a R. 19. §-ában megfogalmazott követelmények, különös tekintettel a klimatikus viszonyok folyamatos ellenőrzésére, valamint az iratörző helyiségek tűzvédelmi és biztonságtechnikai felszereltségére?*

Összességében kijelenthető, hogy a vizsgált magánlevéltárakban változó színvonalon ugyan, de teljesülnek az iratanyag biztonságos őrzésére és szakszerű tárolására vonatkozó követelmények. Két nyilvános magánlevéltár, az Evangélikus Országos Levéltár, illetve a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár iratanyagának egy részét Budapest Főváros Levéltárában őrzik bérelt raktárhelyiségben, itt az iratok őrzési

körülményei átlagon felüliek. Más oldalról vizsgálva ugyanezt a tényt le kell szögezni, hogy a vizsgált magánlevéltári körből két intézmény nem rendelkezik saját iratanyaga elhelyezésére alkalmas épülettel. Néhány intézményben komoly előrelépés történt a legutóbbi vizsgálat óta. A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár teljesen új épületbe költözött 2018-ban, a rendkívül korszerű, országos viszonylatban is kiemelkedő színvonalú, légkondicionált raktárakkal és jól felszerelt, modern kutatóteremmel ellátott ingatlan a legszigorúbb állományvédelmi követelményeknek is megfelel. Jelentős fejlesztések történtek a jezsuita levéltár budapesti ingatlanában is: a tűzjelző rendszer kialakítása, illetve a beléptető rendszer és a tűzzáró ajtók felszerelése érdemben javított az iratanyag őrzési feltételein.

Az ellenőrzött intézmények közül csak Vácon van klimatizált raktári helyiség, de a raktárak hőmérsékletét és páratartalmát mindenütt mérik és rendszeresen ellenőrzik is. A levéltári raktárak klimatikus viszonyai általában megfelelőnek tekinthetők, különösen a történelmi épületekben kialakított iratőrző helyek tudják biztosítani a klimatikus viszonyok természetes állandóságát, vagy lassú és kismértékű ingadozását. A raktárak megfelelő őrzésvédelméről és biztonságtechnikai felszereléséről mindenütt gondoskodtak, ezen a téren nem találtak érdemi problémákat az illetékes szakfelügyelők.

- *Milyen módon gondoskodik a levéltár saját iratanyaga preventív állományvédelméről, valamint konzerválásáról, restaurálásáról és biztonsági célú másolásáról? Saját restaurátor műhely híján milyen lehetőségeket tud kihasználni az intézmény ezen a téren? Saját vagy külső állományvédelmi szakember segítségét igénybe tudja-e venni az intézmény?*

Az ellenőrzött 13 levéltár közül ma már egy sem rendelkezik önálló restauráló, állományvédelmi műhellyel, mivel 2019 májusa óta a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár könyvkötő- és restaurátor műhelye sem működik már. Az intézmények többsége ugyanakkor valamilyen forrásból minden évben végeztet állományvédelmi feladatokat (leginkább egyházi anyakönyvek restaurálását) külső szakemberekkel. Finanszírozási forrásként a levéltárak elsősorban az NKA-pályázatokat, az EMMI támogatását, illetve esetenként a fenntartó egyház támogatását emelték ki, enélkül az általuk őrzött iratanyag állományvédelme gyakorlatilag nem volna megvalósítható.

- *Milyen formában vezeti a levéltár az iratanyag nyilvántartását? Ezek a nyilvántartások megfelelnek-e a R. 30 – 39. §-ában megfogalmazott követelményeknek?*

A szakfelügyeleti jelentések a levéltári nyilvántartások kapcsán meglehetősen vegyes képet mutatnak. Néhány intézmény (Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Piarista Levéltár, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Református Zsinati Levéltár) példás rendben és naprakészen vezeti a R. előírásai szerinti kötelező nyilvántartásokat, de az intézmények többsége saját hagyományai szerint és általában hiányosan, nem aktualizálva tartja nyilván az iratanyag állapotváltozásait. Egységes levéltári nyilvántartó rendszer híján az egyes intézmények a maguk módján próbálnak megfelelni a R. előírásainak, valamint a kutatók és a fenntartó elvárásainak. Komoly elmaradások vannak a vizsgált intézményekben az iratanyagra vonatkozó adatok és segédletek internetes publikálásában, ugyanakkor például a Piarista Levéltár saját fondjegyzékén kívül az ARCA adatbázisban (arca.melte.hu) példaszerű alaposággal közzétette az iratanyagra vonatkozó sorozat- és tételszintű információkat is.

- *Végzett-e selejtezést a levéltár az elmúlt 5 évben saját iratanyagában? Ha igen, milyen iratokat érintett ez, és milyen eljárásrend szerint történt a selejtezés?*

A megvizsgált 13 levéltár közül csak az Evangélikus Országos Levéltárban történt selejtezés az elmúlt években, s itt csak a Ráday utcai üzemi konyha iratanyagát selejtezték le, az eljárás nem érintett köziratokat. A szakfelügyelők minden esetben felhívták a figyelmet, hogy esetlegesen köziratokat is érintő selejtezés során kizárólag a R. 28. §-a alapján lehet eljárni.

- *Rendelkezik-e a levéltár elektronikusan keletkezett vagy digitalizált iratanyaggal? Ha igen, azt milyen formában kezeli, hogyan gondoskodik hosszú távú megőzéséről? Érvényesülnek-e a R. 19. § (4)-(5) bekezdésében megfogalmazott feltételek?*

Elektronikusan keletkezett irattal egyik megvizsgált levéltár sem rendelkezik jelenleg, az iratképző ilyen típusú iratairól egyedül a Református Zsinati Levéltárban tudtak adatokkal szolgálni. Ebben az esetben a Magyar Református Egyház maga végzi az archiválást egy központi szerveren, amelyhez a későbbiekben a levéltárnak hozzáférést fognak biztosítani. Valamilyen szintű digitalizálási munkálatokról és/vagy már digitalizált iratanyagról a 13 intézmény közül 11 adott számot, két levéltár (Szarvas-Ótemplomi Evangélikus Egyházközség Levéltára, Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár) azonban semmilyen digitalizált anyagot nem őriz. Az előbbi 11 levéltár általában maga őrzi és kezeli elektronizált iratait, de némelyek nagy digitalizálási, illetve közzétételi projekteken is részt vesznek (Forum Hungaricum, Őskerész,

Hungaricana, MEDIT). A most ellenőrzött levéltárak közül legnagyobb mennyiségű iratanyagot a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban digitalizáltak az elmúlt években, itt összesen 750 ezer képfelvétel készült, de hangfelvételek digitalizálása is évek óta zajlik. Szintén komoly digitalizált anyaggal rendelkezik a Baptista Levéltár (200 ezer kép), az Egri Főegyházmegyei Levéltár (120 ezer kép, 250 GB), a Piarista Levéltár (55 ezer kép, 300 GB), a Jezsuita Levéltár (30 ezer kép), vagy a Görögkatolikus Püspöki Levéltár (11 ezer kép, 50 GB) is.

- *Utóellenőrzésként megvizsgálendő terület, hogy a legutóbbi ellenőrzés óta teljesültek-e az Ltv. 30. § (2) bek. a) pontjának előírásai, amely szerint a nyilvános magánlevéltár „levéltári anyagának jegyzékét – nyilvántartás céljából – a Magyar Nemzeti Levéltárnak átadja”?*

A 2018. évi szakfelügyeleti ellenőrzéshez képest 2019-ben valamivel jobb helyzetet tapasztaltak a szakfelügyelők ezen a téren: a vizsgált 13 intézmény közel fele, 6 levéltár a törvény szerint nemrégiben átadta iratainak jegyzékét a Magyar Nemzeti Levéltárnak. A többi levéltárban a szakfelügyelők felhívták a figyelmet a jogszabály betartásának fontosságára.

Csikós Gábor

Fejszecsapások

Földosztás, gyilkosság és tévesztés Pusztamonostoron (1945–1955)

„A kulákság a szocializmus építésének legvadabb ellensége, aki a legaljasabb eszközökkel, gyilkossággal, gyújtogatással, rombolással, szabotázzsal harcol a szocialista fejlődés ellen”¹ – állt a Szolnok Megyei Néplap Elméleti tanácsadójában.² Noha a propaganda különösen az utóbbiakkal vádolta a „népellenségnek” tartott gazdagparasztokat, a gyilkosságot tervező „kulák” is visszatérő alakja maradt a kora ötvenes évek sajtójának.³ A valóságban ehhez képest alig történt gyilkosság, amely velük kapcsolatba hozható lett volna.⁴ A kivételek egyike Borbély Miklósé, akit nyolc fejszecsapással öltek meg 1949-ben. A Népszava az ügyről „Kulákok gyilkos merénylete egy DÉFOSZ⁵-vezető ellen” címmel számolt be, részletezve, hogy egy „44 holdas kulákgazda, nyugatos őrmester” vezetésével megölték a „dolgozó parasztok érdekeit védő helyi DÉFOSZ szervezet ügyvezetőjét.”⁶ A járási bizottság gyűlésén pedig elhangzott, hogy „Pusztamonostoron el is kezdődött a támadás, ahol egyik vezetőségi tagunkat kulák felbujtásra egy középparaszt agyonütötte.”⁷

Mindezek ellenére Borbély Miklós sem ekkor, sem később nem emelkedett a munkásmozgalom mártírjainak sorába, nem neveztek el róla közintézményt, nem kapott emléktáblát, életrajza sem került be az Értünk éltek kötetbe,⁸ az esemény nem lett Pusztamonostor helytörténetének része sem.⁹ Hogy miért, annak megválaszolásához a második világháborúig kell visszatekinteni. Az 1945-tel kezdődő időszak,

¹ Szolnok Megyei Néplap: 1950. IV. 15.

² A „kulákság” definíciójával adós maradt a kommunista propaganda. Ennek ellentmondásaira: Fitzpatrick, 1994: 30–32.; Bolgár, 2011: 61.; Tóth, 2016: 638–639.

³ További példák a Szolnok Megyei Néplapból: „Bebizonyították, hogy a dolgozó nép ellenségei és hogy a teremő béke helyett a háborút, a pusztulást, a gyerekek, az asszonyok, az öregek legyilkolását akarják.” (1950. V. 26.), vagy: „A kulák porig égett falvakat, lerombolt városokat akar.” (1950. V. 6.)

⁴ Az 1949 és 1953 közötti sajtó a Mecsekrákoson (Szabad Föld 1949. VII. 27.), Lengyelkápólnán (Szabad Nép 1950. I. 24.) illetve a Vereben (Magyar Nemzet 1953. III. 22.) történt halálesetek kapcsán gyanúsított „kulákokat.”

⁵ Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége

⁶ Népszava 1949. III. 13.

⁷ MNL JNSZML XXXV. 41. 2. 30. 1949. III. 12.

⁸ Gecsenyi–Selmeczi szerk., 1974: Pusztamonostorról két életrajzot mutat be a kötet. Bazsó István (1882–1927) és Szász József (1873–1919) MÁV-alkalmazottak szegényparaszt családból származtak, a proletárdiktatúra helyi eseményeiben vállaltak szerepet.

⁹ Bagi–Soós, 1989: 123., vagy Bathó, 2011: 429. sem említi; kivétel Mizsei, 2006; Besenyi, 2008: 198

amely az 1949-es gyilkossággal tetőzött, három család sorsát kötötte össze és változtatta meg. Jelen tanulmány ezen családok indulásával foglalkozik, majd az 1949-es tragédiát mutatja be kitérve arra, milyen töréssel járt ez az érintettek életében, milyen hatást gyakorolt a falu egészére. Végül, arra keresi a választ, hogy a kedvező csillag-állás ellenére miért nem született Borbély Miklós-kultusz a Rákosi-korszak éveiben.

Helyszín és előzmények

A helyszín: Pusztamonostor

A századfordulón nagyjából másfél ezres település közigazgatásilag a Jászsághoz tartozott ugyan, történelme azonban a jászokétól különbözött, mivel lakói nem vettek részt az 1745-ös redempcióban, 1848-ig jobbágyság maradtak.¹⁰ A jobbágyság eltörlésének idején a birtokos gazdálkodók kevesen voltak, a többség földtulajdon nélkül vágott a polgári kornak.¹¹ A települést még a második világháború idején is agrárjelleg jellemezte, ekkor a lakosság 96%-a élt mezőgazdaságból. Ippal mindössze tizenhétven, kereskedéssel heten foglalkoztak.¹² A földbirtokstruktúra – amelyen a Nagyatádi-féle földreform sem változtatott különösebben – eltért a jász településektől. A különbség egyrészt abban állt, hogy a járáson belül a kisbirtok itt volt a legkevésbé meghatározó.¹³

I. A kisbirtok aránya a Jászsági Felsőjárás területén a harmincas években

NÉV	ÖSSZTERÜLET (HOLD)	EBBŐL KISBIRTOK (HOLD)	KISBIRTOK ARÁNYA
Jászárokhalma	7823	7483	95,7%
Jásztelek	5235	4950	94,6%
Jászdózsa	7449	6902	92,7%
Jászfényszaru	13240	12218	92,3%
Jászárokszállás	19887	17727	89,1%
Alattyán	6218	4613	74,2%
Jászfelsőszentgyörgy	6826	4601	67,4%
Jánoshida	7731	4273	55,3%
Pusztamonostor	4340	2300	53,0%
Összesen	78749	65067	82,6%

Országos Mezőgazdasági Címtár V. kötet (Tiszántúl): 162. alapján

¹⁰ Pethő, 1999: 6.

¹¹ Bagi–Soós, 1989: 122.

¹² Scheftsik, 1935.

¹³ A jászsági birtokviszonyok identitásformáló erejére: Cseh, 2017: 307–309., 334.

Másrészt a kisbirtokok eloszlása is más képet mutatott: a közép- és gazdagparaszti réteg vékonyabb, mint a Jászságban, a parasztbirtokok 70%-a tíz holdnál kisebb. Vagyis mintázatában nem annyira a jász környékéhez, mint inkább az országos átlaghoz állt közel. Hozzá kell még ehhez venni, hogy jelentős volt a mezőgazdasági munkaerő-felesleg is. Míg a járásban 4933 birtokosra 3315 mezőgazdasági munkás (0,67) jutott, addig a helyi arány 143:180 (1,26) volt.¹⁴

II. Birtokos családfők száma, százalékos aránya 1930.

	PUSZTAMONOSTOR	JÁSZSÁGI FELSŐJÁRÁS	JÁSZ-NAGYKUN- SZOLNOK MEGYE	MAGYAR- ORSZÁG
100 holdon felül	8 (5,6%)	113 (2,3%)	599 (1,4%)	12378 (1,8%)
50-100 hold	4 (2,8%)	111 (2,3%)	1266 (3,2%)	10755 (1,6%)
10-50 hold	30 (21%)	1575 (32%)	12145 (32%)	168557 (24,7%)
1-10 hold	95 (66,4%)	2992 (60,6%)	24312 (61,3%)	465096 (68,1%)
1 holdon alul	6 (4,2%)	142 (2,8%)	1220 (3,1%)	25827 (3,8%)

Népszámlálás 1930 (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/) alapján

A községi társadalom másik pólusát, a gazdasági elitét sokszínű társaság adta. Egy részük az országos nemességhez tartozott: így gróf Waldeck Frigyes (1880–1953), vagy az országgyűlési képviselőt adó Thassy Géza,¹⁵ akiknek rokona volt az 500 holdas birtokot igazgató Balázsovich Oszkár (1864–1937) máltai lovag.¹⁶ Unokahúga, Balázsovich Margit (1895–1965) Kárpáthy Kamilló (1876–1952) vezérkari főnök felesége lett.

Volt olyan, aki szegényparaszti sorból került az elitbe. A Jenes család karrierjét Jenes András indította: az egykori mezőgazdasági munkás az 1920-as évek közepén már 350 holdon gazdálkodott. 1935-ben kisgazdapárti programmal képviselőnek is választották, s így négy évig az országgyűlés tagja volt.¹⁷ Fivére, Jenes József (1881–1939) pedig 800 holdon folytatott gazdálkodást.¹⁸

¹⁴ 1930. évi népszámlálás 2. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint (1934) <https://library.hungaricana.hu/adatbázis> alapján.

¹⁵ bellusi Baross, 1893: 326–327.; Thassy Géza (1836–1898) 446 holdas birtokos; 1884 és 1887 között függetlenségi programmal országgyűlési képviselő. Kiss 2012: 130.

¹⁶ 1928-ban kúriáját felajánlotta közösségi otthon számára: kisdédóvó, mintakertészet is működött, különböző tanfolyamokat szerveztek. Kereskedelmi címtár, 1924: 1257.; Sugárné, 2003: 22–23.

¹⁷ A Szolnok Megyei Néplap a Jászság Mágnás Miskájaként emlékezett róla.

¹⁸ Scheftsik, 1935.

Az elit egy harmadik, jól elkülönülő csoportját a jázsági származású parasztgazdák alkották. Pethes Antal (1842–1927) jászárokszállási kispap¹⁹ gyermekei közül Marcella (1864–1942) Pádár Kálmán (1860–1938) jászárokszállási főbíró felesége lett, Kálmán fiuk pedig később majd a Független Kispapárt pusztamonostori szervezetének elnöke lesz. Ifjabb Pethes Antal (1876–?) géplakatos ipart tanult, 311 holdon gazdálkodott, 25 holdas mintaszőlője volt, bérceplést is vállalt. István fia (1909–1986) okleveles gazdász; a másik fiút, Antalt 1944. november 24-én a bevonuló orosz katonák agyonlőtték. Idősb Pethes Antal másik fia, Alajos (1870–1960) 141 hold saját és 59 bérelt holdon gazdálkodott, jó nevű állattenyésztőként ismerték.²⁰ Ő lett Kovács Aladár apósa.

Szereplők

Kovács Aladár 1892. március 14-én született Erdélyben, Marosújváron. Apja eredetileg földműves, majd bányász, bányatiszt. Hat gimnáziumi osztályt végzett, magyar anyanyelvén kívül románul, oroszul és németül is beszélt. Az első világháborúban állítólag szolgált a Novarán is, majd őrmesterként, ezüst- és bronz vitézségi érem birtokában szerelt le. Kereskedéssel foglalkozott, ami a Pethes családba történt beházasodás után gazdálkodással is kiegészült. Négy gyermeke született. Tekintélyes polgárnak számított: amikor Kárpáthy Kamilló meghívására McArthur (1880–1964) generális 1932-ben felkereste a községet, Kovács Aladár is a vendéglátói között szerepelt.²¹ Miután a második világháborúban légnyomást kapott és leszerelt, a főjegyző tolmácsolásra kérte fel, az ő feladata lett a németekkel való kapcsolattartás. A kivonuláskor kényszerítették, hogy tartson velük.²² 1945 áprilisában tért csak haza, ahol házát kifosztva találta, földjeit addigra a Földosztó Bizottság már szétosztotta.²³

A bizottságban meghatározó szerepet játszott Borbély Miklós. A férfi 1911. január 5-én, Tóalmáson született, a világháborús részvétele előtt munkás volt a Ganz gyárban. Örökös politikai útkeresését állítólag mint nyilas kezdte, majd 1945 februárjában a szociáldemokrata párt tagja lett. Októberben már kommunista, de innen három hét után kilépett, mert a vezetőséggel elégedetlen volt. Hamarosan a Nemzeti Parasztpárt soraiba lépett. A háború után Pusztamonostorra, Kovács Aladár üresen álló,

¹⁹ Jászvidék 1927. II. 26.

²⁰ Pádár Kálmán 107 holdon gazdálkodott, tizenkét éven át volt főbíró. Scheftsik, 1935.; Jászvidék 1938. VIII. 21. Pádár Kálmán 107 holdon gazdálkodott, tizenkét éven át volt főbíró.

²¹ BFL XXV.2b.2719/1948. Stephen Smergel amerikai őrmester vallomása. Hivatalosan „nincs kiküldetésben, mindössze szabadságát használja fel arra, hogy az európai katonai körökkel érintkezésbe lépjen.” (MTI 1932. 09. 16.) Visszaemlékezéseiben annyi szerepel, hogy Magyarország kormányzója szomorúan nézett a közelgő katasztrófa elé. (MacArthur, 2001: 75)

²² MNL JNSZML XVII. 546. 1946. III. 14.

²³ BFL VII. 5. c. 4380/1949.

négyszobás házába költözött, aki azonban hazajövele után mindent megtett kiköltöztetése érdekében. A konfliktus végül Kovács győzelmével zárult, aki hozzákezdett birtokai visszapereléséhez.

Az események harmadik szereplője, Baráth István Pusztamonostoron született 1900. október 15-én. Három testvére közül kettő hősi halált halt, ő maga is katonai szolgálatot teljesített. Felesége emlékezése szerint: „Férjem öt elemi végzett, aztat is csak részben, mert az apja is cselédember volt és nyomorban éltek, ezért bojtárnak szegődötték.”²⁴ A házasságból – amely nem nélkülözte a gyakori veszekedéseket²⁵ – egy lányuk, majd 1927-ben egy fiuk született. A fiú hat elemi elvégzése után földművesként dolgozott, időnként pedig kőművességet vállalt. A család egy 1959-es kérvény szerint három hold földet kapott az 1945-ös földosztáskor, így ezután hét holdas birtokon gazdálkodtak.²⁶ A korabeli dokumentáció azonban nem tartalmazta Baráth nevét,²⁷ sőt, az 1949-es jegyzőkönyv szerint Baráth éppen kárvallottja volt a földosztásnak, mivel Borbély elkoboztatta földjét. Ezt később Baráth visszaszerelte ugyan, de haragjuk egymás iránt nem enyhült.²⁸ A későbbi visszaemlékezések szerint a családtagok egyik pártba se léptek be, Baráth István pártonkívüliként lett a képviselőtestület tagja.

Az 1945-ös év: világháború és „helyi háborúk”

A három család egy faluban élt ugyan, de sorsuk az 1945-ös évtől kezdődően kötődött össze végzetesen.

A világháború okozta traumák sorát még ebben az évben szaporította a deportálás²⁹ majd a vidéki társadalom átformálásának kezdetét jelentő „földreform”.³⁰ Vitattak, hogy volt-e központi terv Kelet-Európa szovjetizálására,³¹ ám az tény, hogy az 1945 és 1961 közötti időszak minden korábbinál radikálisabb változásokat hozott a vidék életében.³² Míg a korábbi rendszerek inkább csak alkalmazkodásra kényszerítették a parasztságot, a kommunista diktatúra ezen életvilág felszámolására törekedett, mivel nyersanyag- és munkaerőforrásként tekintett a vidékre.³³ A kommunista „földreform” egyik jellemzője, hogy a gyakorlatban nem a földéhségre adott válasz volt,

²⁴ BFL VII. 5. c. 4380/1949.

²⁵ Orosz György rendőr törzsőrmester jelentése. Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ A családból későbbi veje, Györgyi István (1917) hentes szerepel csupán.

²⁸ MNL JNSZML XXXV. 41. 2. 30.

²⁹ Bojtos, 2017: 63.

³⁰ Ö. Kovács, 2017: 38–44.

³¹ Bódy-Horváth, 2015: 7–12.

³² Verdery, 2009: 307–309.

³³ Horváth, 2016: 65.

hanem ideiglenes megoldás a kollektivizálás felé vezető úton:³⁴ ezt erősíti a jársági végrehajtása is, amelynek megvalósulását és ellentmondásait az utóbbi években több tanulmány is tárgyalta.³⁵

Különböző kimutatások 139 és 151 közé tették a pusztamonostori földigénylők számát. Ez nem számított magasnak, mivel ennél több jelentkező akadt Alattyanon (385), Jánoshidán (736), Jászfelsőszentgyörgyön (334) vagy Jászfényszaru (376) is.³⁶ Igényeik kielégítésére nem állt rendelkezésre elegendő föld, még az első tervek alapján sem.

III. Terv és megvalósulás: a Jársági Felsőjárás földosztó bizottságainak megyei felülbírálata

TELEPÜLÉS	ELVENNI SZÁNDÉKOLT FÖLD (HOLD)	HÁNY BIRTOKOSTÓL SZÁNDÉKOLJÁK ELVENNI?	ÖSSZES IGÉNYBEVÉTEL (HOLD)	MENNYI VALÓSULT MEG (%)	KITŐL VENNÉK EL A LEGTÖBBET?	LEGNAGYOBB TÉNYLEGES IGÉNYBEVÉTEL
Alattyan	1379	11	241	17%	dr. Maár Tóth Lajos	241
Jákóhalma	549	11	170	31%	papbirtok	106
Jászfényszaru	2301	47	896	39%	Közbirtokosság	639
Jászárokszállás	1448	17	658	45%	Közbirtokosság	280
Jászdózsa	1089	52	171	16%	Egyházalap	54
Jásztelek	461	23	20	4%	Jásztelek község	20
Pusztamonostor	1633	19	763	47%	Balázsovich László	525

MNL JNSZML XVII. 505: A Jársági Felsőjárás Földigénylő Bizottságának iratai: 587/1945 jelentések a járásbeli földosztásról

A járásban a legnagyobb birtokot Pusztamonostoron foglalták le a „földreform” céljaira és itt is valósult meg leginkább a helyi elképzelés. A község élén 1945 áprilisában szociáldemokrata vezetés állt, a földigénylő bizottság nyolc tagjából hatan tartoztak ide: négyük – köztük Borbély Miklós – nincstelen volt. A többiek és a két kommunista tag is rendelkezett viszont törpebirtokkal.³⁷

³⁴ Wegren, 2005: 14–15.

³⁵ Például Csöngé, 2011; Csöngé, 2016, vagy Cseh, 2017.

³⁶ MNL JNSZML XVII. 505. 587/1945 jelentések a járásbeli földosztásról

³⁷ MNL JNSZML XVII. 505. Számnélküliek: 1945–1947.

A szocialista történetírás a pusztamonostori földreformot olyannak láttatta, amely az elnyomottak érdekeit képviselte a megyei fórummal szemben.³⁸ Ehhez képest több kárvallott kapcsán merülhet fel a magánbosszú gyanúja. Így Kovács Aladár földjét „népellenesség” és „németbarátság” címén foglalták le és osztották szét.³⁹ Pethes Antal ellen nem annyira „népellenes” bünt, hanem inkább személyes sérelmeket hoztak. A fő vádak Pethes „munkásellenes” magatartását taglalták, így azt, hogy munkásainak „a szokásos béreknél kevesebbet fizetett,” a főszoigabíronál tartott értekezleten „munkásellenes irányban működött és szerepe volt abban, hogy a főbíró két munkásvezetőt internálni akart,” valamint a légiriadó alatt is dolgoztatta munkásait, mondván „akit megöl a bomba, azt a munkásokkal majd elföldelteti.” Az Országos Földbirtokrendező Tanács szerint az „inkriminált magatartás [...] az elmentés tanúvallomásokból [...] nem volt megállapítható, de még a valóság esetén sem lettek volna a vádbeli cselekmények az elkobzás megállapításához elégségesek.” Ennek ellenére 1946 májusában csak tanyai lakóházát szolgáltatatták vissza, mivel földjeit és gazdasági felszereléseit addigra már szétosztották. A javaslat az eszközöket a juttatottak birtokában hagyta, az akkor közel hetven éves Pethes Antalnak pedig az ország más részén javasolt cserebirtokot szerezni.⁴⁰

Nem mondható el tehát, hogy bármelyik félnek kedveztek volna az ítéletek. A parázsló konfliktusokat még tovább szították az októberi események, amelyek elindítója az a huszonnégy éves Király László volt, aki állítólag papi hivatását cserélte politikai karrierre, amikor 1945-ben adóügyi jegyzői minőségben Pusztamonostorra került, majd a kommunista párt titkára lett. Személye hamarosan a pártja számára is vállalhatatlanná vált: amikor a megye kommunista főispánja arról értesült, hogy Király sorozatos törvénytelenéseket követett el a választói névjegyzékek összeállításakor, a visszaéléseket egyébként készségesen eltussoló főispán felfüggesztette.⁴¹

1945 októberében, amikor a földhözjuttatottak nem kapták meg a vetőmagot, Király a Futurától⁴² követelte az igények kielégítését. A elégedetlenkedők kétszáz főse duzzadt tömege végül megrohmozta az épületet és kifosztotta a raktárt. A sikeren felbuzdult Király László az eljáróság ellen kezdett uszítani. A főjegyző lemondatását követően Király vette át a község irányítását. Ré muralma során Borbély Miklós játszotta a végrehajtó szerepét.⁴³ Király László uralma tíz napig tartott, tetteiért bíróság előtt kellett felelnie. Borbély Miklóst végül nem kérték számon, a büntetőeljárás során nem merült fel a neve, de Király bukása érzékenyen érintette és időlegesen háttérbe szorult.

³⁸ Továbbiak: Mezőberény, Jászfényszaru, Hajdúhadháza. Jenei, 1970: 144.

³⁹ MNL JNSZML XVII. 546. 1946. III. 14; 1946. III. 22.

⁴⁰ MNL JNSZML XVII. 546. 36.722/1946

⁴¹ Csöngé, 2014: 295.

⁴² Futura: Magyar Szövetkezetek Áruforgalmi Részvénytársasága (lásd Viszket, 2013.)

⁴³ BFL XXV. 2. b. 2719/1948.

1949. március 6. A gyilkosság

1949. március 6-án Kovács Aladár a tanácsházára ment, hogy teljesítse a disznó-be-szolgáltatást. A jegyző azonban kevesellte a befizetést, és mikor ezt Kovács vitatta, az illetékes személyhez, Borbély Miklóshoz irányította. Ő többekkel éppen a szövetke-zeti kocsmát átadását ünnepelte. A helyszínre érkező Kovács felesége rokonai, a Pádár család tagjai közt foglalt helyet. Asztali beszélgetésüknél sok minden szóba kerülhetett, politikai kérdések is. Egy tanú szerint valaki azt mondta, hogy az ország élén „zsidó tömeg áll.” Kifakadtak a központosítások ellen is. A kocsmáros vallomása szerint sok bor és pálinka fogyott, különösen az asztaltársasághoz csatlakozó Baráth István ivott.

Az iszogatás és beszélgetés hevében Baráth István átkiabált Borbély Miklós asz-talához. „Piszkos kommunisták vagytok, meghúzódtok a Pártban, mert féltek, hogy megbolygatnak benneteket.” Baráth fenyegetőzött és tovább szidalmazta a kommu-nistákat. Borbélynak a fejére olvasta, hogy „nyilas kommunista”.⁴⁴

A készülő robbanás elmaradt: tettelegesség nem történt. Kovács Aladár nyolc óra körül hazament. Néhány óra múlva, úgy tizenegy körül Baráth István fia arra ébredt, hogy az apja kéri, jöjjön, „mert a kocsmában meg akarják verni.” Visszaemlékezése szerint: „az apámban már jócskán volt ital, úgyhogy nem tudtuk levenni arról, hogy visszamenjen a kocsmába, és mivel láttam, hogy huzakodásra kerülhet sor, magam-hoz vettem az [...] ólmos ütleget [...] Láttam azt is, hogy apám baltát vesz magához, és így mentünk a kocsmába.” A kocsmáros hamarosan zárórát hirdetett és mindenkit távozásra szólított fel. Berényi Kálmán és Borbély Miklós fel is keltek az asztaluktól, ám távozásukat Baráth fenyegetésként értékelte, és megütötte Borbélyt. Berényi a védelmére sietett, de ekkor a férfi baltával suhintott felé, mire ő előkapta a bicskáját. Ez még jobban feldühítette Baráthot, aki megfutamította Berényi Kálmánt, majd fiával együtt Borbély Miklósnak esett. Az a földre került, itt több fejsze-csapás is érte. Baráth István ezután Berényi után indult, de pár perc múlva visszatért, benyomta az akkor már bezárt kocsmáját, és tovább ütötte a földön fekvőt.⁴⁵ A következő napok a feszült várakozás jegyében teltek, mivel a főjegyző nem jelentette azonnal a törté-neteket feletteseinek.⁴⁶ Időközben Borbély Miklós a kórházban belehalt sérüléseibe.

1949. március 12. A megtorlás

A házkutatás során roszdás töltenyeket találtak Kovács Aladár portáján, de elmon-dása szerint nem tudott róluk. Horváth Sándor rendőrfőhadnagy akkor felszólította, hogy hányja szét az udvaron felállított téglarakást, közben ő maga felment a padlásra,

⁴⁴ BFL VII.5.c. 4380/1949.

⁴⁵ Ua.

⁴⁶ Papp, 2014: 375.

és onnan egy Frommer pisztollyal meg nemzetvédelmi jelvényrel tért vissza. Azt állította, hogy a bűnjeleket egy bőröndben, harisnyák között találta. Kovács Aladárnak régen volt ugyan fegyvere, de Steyer gyártmányú, a bizonyítékot így nem ismerte el. Március 12-én aztán az ÁVH egy különítménye jelent meg a községben és lakásukról elhurcolta a gyanúsítottakat.

Miként válhatott fővádoltá az a Kovács Aladár, aki a gyilkosságban nem hogy nem vett részt, de órákkal korábban elhagyta a helyszínt? Bizonyos tekintetben ideális bűnbaknak tűnhetett, hiszen korábban sok összetűzése akadt a faluban. 1945-ben a falubeliek vitték el ingóságait, amiket kérésre sem voltak hajlandók visszaadni: a pereskedés számos konfliktus forrása volt.⁴⁷

Az 1949-es rögtönítélő bírósági eljárás során mindvégig hangsúlyozták Kovács Aladár és Horthy kapcsolatát (Novara), ami kiegészült az életmódját (cselédtartás) és a rendszerrel való szembenállását taglaló epizódokkal. „Politikai beállítottsága rendszerellenes volt, a szövetkezeti mozgalom ellen foglalt állást.”⁴⁸ Berényi Kálmán a németbarátságot emelte ki.⁴⁹ A tárgyalás nagyon hamar elkanyarodott a gyilkosságtól, és a rendszert érintő jelenségekkel foglalkozott. Az alacsony termetű, gyors beszédű Kovács Aladár meggondoltan és logikusan védekezett, de az eljárás célja nem az igazság felderítése volt.

A politikai él a sajtóban is megjelent. Az újságcikkek többsége az MTI-hírt vette át, amelyben „gyilkosságra felbujtó nyugatos kulákgazda” szerepelt.⁵⁰

Megfigyelhető a kísérlet az ügy földrajzi kiszélesítésére is. A járási értekezleten a gyilkosság tárgyalásánál felhozták, hogy Jászjákóhalmán és Jászboldogházán is kaptak fenyegetéseket a párttitkárok.⁵¹ A kiterjesztés további lehetőségét adta a napokra rá bekövetkező jászboldogházi eset, amikor „kulák felbuztatásra Pozsonyi István községi közellátási kisegítő megtámadta az MDP helyi titkárát azzal, hogy megölje.” Valójában a konfliktus hátterében ott is magánjellegű nézeteltérés állt.⁵²

Feltűnő, hogy a bírósági tárgyaláson többször is előkerült Kovács Aladár fellépése az iskolák államosításával szemben: feltételezhető, hogy ezzel az ügyet Pócspetrihez⁵³ kívánták kötni. Ez a szál azonban hamar elsikkadt.⁵⁴

⁴⁷ MNL JNSZML XVII. 546. 1946. III. 14.

⁴⁸ BFL VII.5.c. 4380/1949.

⁴⁹ Ua.

⁵⁰ MTI Belföldi Hírek: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti_napihirek_belfoldihirek/. Délmagyarország 1949. III.13.; Népszabadság 1949. III.13.; Népszava 1949. III.13. Részletesebb tudósítás: Népszabadság 1949. III. 20.

⁵¹ MNL JNSZML XXXV. 41. 2. 30.

⁵² Besenyi, 2008: 198–199.

⁵³ Szabó, 2012: 853–855.

⁵⁴ MNL JNSZML V. 633. 1948. VI. 8.

A gyilkosság tárgyalása azt mutatja, hogy a konkrét ügyet egyedül Baráth István képviselte. Magát és fiát mentendő, Kovácsot vádolta, és előadta, hogy az későbbi látogatása során „megelégedését fejezte ki a történetek miatt.” Felhozta azt is, hogy Kovács leitatta és Borbély ellen uszította. Baráth fia szerint Kovács azt mondta: „ha nem ő intézte volna el, megtette volna Pádár János, aki nekik nagy ellenségük volt.” A vádak azonban még így is gyenge lábakon álltak.

A kegyelmi tanácskozáson az államügyész érvelése nem az esetre hivatkozott, hanem arra, hogy az ország egész lakosságának – beleértve a kulákságot is – példát kell statuálni. Egyedül Dr. Török Zoltán tanácselnök volt a kegyelem mellett, nyolcan viszont ellene szavaztak. Kovács Aladárt március 12-én fél nyolckor végezték ki,⁵⁵ Baráth Istvánt életfogytiglani börtönbüntetésre, fiát tizenkét év fogházra ítélték.

Időközben megpróbáltatásokat élt át a község is. Pádár Kálmánt és Jánost a rendőrség őrizetbe vette, huszonegy személy ellen eljárás indult.⁵⁶ A kiszállítás indoka a gyilkosság volt, a büntetéseket mégsem erre hivatkozva rótták ki. Szembetűnő, hogy a Pádár illetve a Pethes család szinte összes tagját megbüntették: irreálisan magas összegekkel. Érzékeltetésül: Kovács Aladár összvagyonát: 140.000 forintba becsülték, ebből a föld 130.000 forintot tett ki. Baráth István 30.750 forintos vagyonának nagy részét (24.750Ft) is földje és lakóháza adta.

IV. „Mezőrendészeti kihágás” miatt megbüntetett személyek és vagyoni állásuk

NÉV	VAGYONI ÁLLÁS	MEZŐRENDESZETI KIHÁGÁS
Dózsa János	15 hold szántó, lakóház, 2 ló, 4 szarvasmarha	24.000 forint
Kövér László	15 hold szántó, 18 hold rét, 1 lakóház, 3 szarvasmarha	24.000 forint
Pádár Ignác	27 hold szántó, 1 hold szőlő, 5 hold rét, 2 ló, 5 szarvasmarha	24.000 forint
Pádár Kálmán	49 hold, 2 szőlő, lakóház, 3 ló, 6 marha	24.000 forint
Pádár István	27 szántó, 3 szőlő, ház, lakóház, 3 ló, 5 marha	24.000 forint
Pethes Alajos	41 szántó, 1 ház, 2 ló, 3 csikó, 4 szarvasmarha	24.000 forint
Pethes Émán	bérszántó, bércséplő, 1 gabonaraktár, 1 ház, 2 cséplőszekrény	24.000 forint
Papp Ferenc	58 szántó, 16 legelő, 1 ház, 2 ló, 4 marha	24.000 forint

MNL JNSZML Főispáni iratok 217/1949.

A járási értekezleten is belátták, hogy a túlhajtott terror nem érte el a célját, a visszájára fordult. „Bírságotlunk a 19 holdas parasztot is, és ez eredményezte azt, hogy a középparasztot is megfélemlítettük. [...] Még a dolgozó kis paraszt is félt.”⁵⁷

⁵⁵ BFL VII.5.c. 4380/1949. Kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyv

⁵⁶ MNL JNSZML IV.422. Évnyegyed jelentés: 1949. VI. 6.

⁵⁷ MDP Szolnok Megyei Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei: 1949. III. 23.

Bár a kommunista hatalomátvétellel szemben fegyveres ellenállás – néhány nagyon ritka kivételtől eltekintve⁵⁸ – nem szerveződött, a propaganda igyekezett ennek lehetőségét napirenden tartani és ezzel indokolni a rendszer erőszakosságát. 1950 elején a lengyelkápornai gyilkosság, 1950 júliusában egy erdélyi gazdálkodó meggyilkolása,⁵⁹ a csepregi összeesküvés⁶⁰ vagy a jászárokszállási téeszelnök halálos balesete⁶¹ ugyanazt a forgatókönyvet követték. Személyes, elszigetelt konfliktusokból összeesküvést építettek,⁶² amivel legitimálható volt az erőszak például a téeszítés ügyének véghezvitelében.⁶³

Nem ez volt az egyetlen eszköz a parasztság termelőszövetkezetbe kényszerítésére. Mint a pusztamonostori eset is mutatja, az adminisztratív eszközök, „kulák”-ellenes kampányok vagy éppen a tagosítás erőszakolása mind az eszköztár részei voltak.⁶⁴ Világpolitikai szempontból a jugoszláv szakadás tette sürgetővé a kollektivizálást, a rendszer belső logikája szerint viszont a falu mint politikai ellenzék felszámolása motíválta.⁶⁵ Különösen a módosabb parasztokat tekintették ellenségnek, akik vagyoni függetlenségük, földhöz való ragaszkodásuk és mintaadó szerepük miatt a legerősebb ellenállást mutathatták.⁶⁶ A „szocialista törvényesség” –mint ezt a pusztamonostori eset példázza – az elitek kriminalizálásával, az aktuális bűntettek és az államellenesség összemosásával⁶⁷ – a jogszolgáltatást is a diktatúra kiépítésére használta.

Pusztamonostoron „December 21” néven alakult termelőszövetkezet. Működése belesimult a Felső-Jászság termelőszövetkezeteinek világába: kevés taggal, kis területen, ziláltan működött.⁶⁸ Az 1953-as évet például „igen nagy veszteséggel” zárta, az állatállomány jelentős része elhullott, a meglévő pénzalap egy részét elsikkasztották.⁶⁹

Mindezen sikertelenségben közrejátszott a helyi kommunista párt szervezetlensége is. A főispáni jelentés szinte már kérkedett azzal, hogy „az elbocsájtott alkalmazottak helyett politikai szempontból is megfelelő új alkalmazottak munkába állítására azonnal gondoskodás történt.”⁷⁰ A következő évek mégsem hoztak eredményeket: a gyilkosság nem lett a kommunista megújulás elindítója.

⁵⁸ Petrescu, 2013: 47–48.; Bottoni, 2018: 251–252.

⁵⁹ László, 2012: 81–85.

⁶⁰ Jobst, 2018: 433–439.

⁶¹ Földi, 2012: 302–303.

⁶² Ö. Kovács, 2009: 33.

⁶³ Viola et al, 2005: 319.; magyar viszonyokra: Varga, 2006: 223–235.; Ö. Kovács, 2012: 423–425.

⁶⁴ Varga, 2001: 12–16.

⁶⁵ Sokolovsky, 1990: 4–9.; Závada, 1999.

⁶⁶ Varga, 2006: 227.; Valuch, 2001: 201–207.

⁶⁷ Kareniauskaitė, 2015: 158–159.: Az ideológia szerint az egyenlő társadalom megszünteti majd a bűnözést, és mivel a politikai ellenfelek akadályozzák az egyenlőség kialakítását a korábbi elitek bűnösök.

⁶⁸ MNL JNSZML XXXV. 41. 2. 35. 1950. XII. 23.

⁶⁹ Bagi–Soós, 1989: 123.

⁷⁰ A főispáni jelentést idézi: Papp, 2014: 375

V. Termelőszövetkezetek a Felső-Jászságban, 1950. november

NÉV (TELEPÜLÉS, TSZ)	CSALÁDOK	CSALÁD- TAGOK	FÖLD- TERÜLET	SZÁNTÓ (HOLD)	MDP TAGOK	7 HOLDON FE- LÜLI BELÉPŐK
Alattyan, „Vörös Csillag”	30	46	338	280	31	1
Jákóhalma, „Béke”	21	36	204	172	9	2
Jánoshida, „Dimitrov”	55	68	413	371	29	1
Jászárokszállás-Ágós, „Alkotmány”	18	22	156		8	
Jászárokszállás, „Táncsics”	36	73	456	420	5	3
Jászboldogháza, „Új élet”	24	45	149	115	9	
Jászfényszaru, „Lenin”	52	82	330	251	30	
Jásztelek, „Alkotmány”	40	73	365	338	48	1
Jászfelsőszentgyörgy, „Vörös Sarok”	30	42	244	230	16	
Pusztamizse, „Tolbuchin”	20	36	215	111	34	
Pusztamonostor, „December 21”	28	30	170	119	15	

MNL JNSZML XXXV. 41. 2. 35. 1032/1950. 1950. XI. 1.

A párt működését nagyban gátolták a helyi vezetők egymással szembeni konfliktusai. 1949 májusában a fiatal MDP titkár, Kecskés Miklós összeverekedett a főjegyzővel. Baráth Miklós ügyvezető személyesen Rákosinak írt panaszt, amiben azt is fel-emlegette, hogy Kecskés hagyta az MNDSz⁷¹ ünnepélyt a zárdában megtartani.⁷² A következő években előfordult, hogy DISz fiatalok és az állami gazdaság dolgozói mentek „örizni Jézus koporsóját,” a pap pedig erről fényképeket is készített.⁷³

⁷¹ Magyar Nők Demokratikus Szövetsége

⁷² MNL JNSZML XXXV. 41. 22. 1949. V. 29. Kecskés Miklós „bukása” rövid életű volt, elkerült ugyan a községből és Budapesten kubikos munkát vállalt, de már 1951-ben az ÁVH I/6-a alosztály operatív beosztottjaként működött. 1977-es nyugdíjazásáig – ekkor alezredesi rangban főoperatív beosztott – számos kitüntetésben részesült. <https://www.neb.hu/asset/phpokZSQV.pdf> (A letöltés ideje: 2019. január 6.)

⁷³ MNL JNSZML XXXV. 41. 2. 22. 1952. IV. (1/30)

Az iskolaigazgató két gyermeke hittanra járt, sőt a feleség buzgó templomba járó volt. 1950-ben az öregasszonyok a téesztagokat szidták: „ti vagytok a falu szégyenei.”⁷⁴

A pártszervezet ilyen fokú ziláltságát látva nem is meglepő, ha egy 1949 novemberében készült jelentés szerint „leggyengébben halad a tagtoborzás Jászdózsa, Alattyan, Pusztamonostor és Jászboldogháza községekben.”⁷⁵ Az 1949 márciusában megta-
pasztalt ÁVH terror ellenére Pusztamonostor ellenállása a továbbiakban is kitartott.

A termelőszövetkezetek ügye csak a Nagy Imre-féle enyhülés lezárulása után mozdult előre: Pusztamonostor végül 1955 augusztusában lett „termelőszövetkezeti község.” Az agitátorok a napi sajtó kedélyeskedő hangnemével⁷⁶ szemben végül ezt fizikai erőszak alkalmazásával érték el. Beszédes az is, hogy 1955 szeptemberében a választott tanácsstagok közül még mindig akadt kettő, aki nem lépett be a tsz-be, és a Hazafias Népfrontbizottság 38 tagjából tizenhatan még egyéniek maradtak.⁷⁷ A kommunista párt győzelme ideiglenesnek bizonyult. 1956 októberében feloszlott a termelőszövetkezet.⁷⁸

A túlélők későbbi sorsa

Baráth István fia részére először 1952 júliusában nyújtottak be per újrafelvételi kérelmet. Azt szerették volna igazolni, hogy önvédelemből történt a gyilkosság. Az ügy sommás ábrázolása – „kulákok agyonverték Borbély Miklós kommunista szegény-parasztot” – nem hagyhatott sok reményt a sikerre, a megidézett tanúkról kijelentették, hogy „kulákok,” így „vallomásuktól semmiféle tárgyilagosság el nem várható.”

Baráth Istvánné 1953. augusztus 9-én küldött újabb kegyelmi kérvényt, amelyet a községi tanács elnöke, Csordás István és a helyi párttitkár, Baráth András is támogattott. Az anya a család proletár pedigréjét bizonygatta,⁷⁹ a gyilkosságot kulák befolyásnak tulajdonította és részletezte saját (ötvenhárom évesen egyedül kell ellátnia a gazdaság ügyeit) és fia nehéz helyzetét (betegség). A funkcionáriusok érvelése a meggon-
dolatlanságra helyezte a hangsúlyt, kiemelték, hogy a fiatalember Eposz tag is volt.⁸⁰

A kegyelmi kérvényt elutasították. Az anya másfél év múlva ismét próbálkozott, 1955. márciusi kérvényében arra hivatkozott, hogy fia a börtönben megbetegedett, csak gyógykezelés menthetné meg az életét. (Egy év múlva valóban tüdőműtétet haj-

⁷⁴ MNL JNSZML XXXV. 41. 2. 22. 1950. VIII.31; 1952. II.13.

⁷⁵ Uo.: 1949. XI. 4.

⁷⁶ Szolnok Megyei Néplap, 1955. március 15: „Bejelentették, hogy Kecskés István pusztamonostori egyénileg dolgozó paraszt felszólalása következik. – Itt valami tévedés van elvtársak, mert igaz, hogy Kecskés István a nevem, az is igaz, hogy pusztamonostori vagyok, de nem egyéni gazda, hanem péntek óta tsz-tag.”

⁷⁷ MDP Szolnok Megyei Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei: 1955. IX. 15.

⁷⁸ A Nép Lapja, Tiszavidék 1956. XI. 29.

⁷⁹ „nem volt közöttünk soha osztályidegen vagy osztályellenség”

⁸⁰ Egyesült Parasztfűvéség Országos Szövetsége

tottak rajta végre.) Végül csak 1956. október 26-án kerülhetett szabadlábba, ekkor tért haza a családjához. Még a börtönben elsajátította a cipész mesterséget, így munkát vállalhatott a helyi KTSz-ben.

1956-ban apja is szabadlábba került, visszatért Pusztamonostorra, de „amint meghallotta, hogy akik még nem töltötték le a büntetésüket, azok jelentkezzenek”, önként visszament a börtönbe.⁸¹

1957 januárjában beadott kérvénye a család nehéz anyagi körülményeire hivatkozik, és arra, hogy „egyszerű földműves ember.” 1958. február 8-án keltezett beadványa pedig önvédelemnek igyekezett beállítani a tettét.⁸² 1959 decemberében a feleség beadványában a férfi alkoholos befolyásoltságát és alacsony műveltségét hozta mentesítő körülményként.⁸³ Utolsó, 1962 szeptemberi kérelme már inkább érzelmi síkon érvelt; megemlítette unokáit, akiket csak képről ismert.⁸⁴

A börtönévei alatt kezdetben „kényelmesen és sok hibával dolgozott,” gyakran vitázott a munkatársaival. 1958-tól azonban javult munkavégzése, „mint idős ember élen jár a feladatok vállalásában [...] jó példát mutat a fiataloknak [...] és építi a közösségi szellemet.” 1962 novemberi és 1963 augusztusi jellemzése azonos, a konklúzió azonban különböző; az első a kegyelmi kérvényt nem támogatta, mivel nincs megbánás és elhelyezkedése a pusztamonostori tévesznél nem garantált. Fél évvel később nevelője mégis azt írta: „nevelési célt elértük, kegyelemben való részesítést javaslom.” Baráth István 1964. március 12-én hagyhatta el a szegedi börtönt.⁸⁵ Még tizenhárom évet élt: 1977-ben hunyt el.

Borbély Miklós özvegyének és gyermekének 500 forint gyorssegélyt juttatott Dögei Imre későbbi földművelésügyi miniszter. A következő napokban gyűjtés indult a DÉFOSZ központi iskolájában is, ahol 172 forintot gyűjtöttek.⁸⁶ A helyi tanács pedig egy tehenet juttatott az özvegynek, ám hozzátették: „gondunk lesz rá, hogy kapjon egy trafikengedélyt, amiből magát fent tudja tartani, nemzeti gondozásba vetetjük.”

Elvetették viszont azt a javaslatot, miszerint a kivégzett Kovács Aladár földjét is megkapja.⁸⁷ Az özvegy 1949 szeptember 15-i keresete viszont arról tanúskodott, hogy

⁸¹ BFL VII.5.c. 4380/1949. Orosz György rendőr törzsőrmester jelentése

⁸² „Mindketten proli családból származunk, akiket a Népi Demokráciánk fel szokott karolni.” Férje halála óta beteg, egyedüli családfenntartó, megöregedett, beleöszült a bánatba. Önként jelentkezett a té-eszbe, „és szeretném, ha férjemmel együtt dolgozhatnám végig öreg napjaimat a Szabadföld Téeszben. Tehát utólag is nagyon kérem az Igazságügy Miniszter elvtársat, hogy amennyiben módjában áll és teheti, gyakoroljon kegyelmet és legalább öreg napjaira adják vissza 60 éves férjem szabadságát, hogy ő is mondhasa velem együtt Szabad Magyar hazánkban szabadon és boldogan élünk, higgyék el, hogy hasznos és szorgalmas dolgozója és felemelője lesz a Szabadföld Téesznek valamint Szocialista Társadalmunknak.”

⁸³ BFL VII.5.c. 4380/1949. Baráth Istvánné kérelme

⁸⁴ Uo. Baráth István kérelme

⁸⁵ Uo. Juhász Kálmán főtörzsőrmester véleménye

⁸⁶ Szabad Föld, 1949. április 3.

⁸⁷ MDP Szolnok Megyei Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei: 1949. III.23.

továbbra is nehéz körülmények között élt a család, „minden ellátás nélkül maradt.” Beadványában 45 ezer forintot követelt a felperestől.⁸⁸

Ennek teljesítése lehetetlen lett volna, hiszen a Kovács vagyont elkobozták. Özvegyének 1957-es kérelme szerint férjét elhurcolása óta nem látta és csak a tanácsi leiratból tudta meg, hogy ő már özvegy. A gyilkosságot követő években állandó üldöztetésnek volt kitéve, az állami gazdaságban erőn felül dolgozott, de még így sem tudta biztosítani négy gyermeke élelmezését. A belügyminisztertől anyagi kárpót-lást kért,⁸⁹ amiért férjét ártatlanul végezték ki.

Az ügy felülvizsgálatára csak a rendszerváltás után kerülhetett sor. Özvegy Kovács Aladárné jogorvoslati kérelmét 1992-ben nyújtotta be, miszerint férjét – a kiscgazdák helyi vezetőjeként – koncepciók perben végezték ki. Az eljárás során megállapították, hogy a férfi felbujtó szerepét nem lehetett igazolni, nem volt tanú a Baráthtal való beszélgetésére valamint túlságosan hosszú idő telt el az állítólagos felbujtás és a bűncselekmény között. Ezen megállapítások fényében 1994. június 14-én az ítéletet megsemmisítették.

A Borbély-kultusz elmaradása

Összetett okai vannak, hogy miért nem épült ki Borbély-kultusz dacára a sajtó kísérleteinek. Adva volt egy nagy társadalmi különbségekkel rendelkező település és egy szegényparaszt áldozat, a kommunista párt fontos helyi embere. Csakhogy a gyilkosság maga nem volt olyan egyértelmű, mint azt a sajtó kezdetben láttatta; Kovács Aladár bűnösségét nem lehetett igazolni, a politikai indíték az elkövető esetében sem volt kimutatható. Sőt, Baráth Istvánnak a kommunista ideológia logikáját követve éppen a rendszer támogatójának kellett volna lennie, hiszen szegényparaszti sorból származott, „dolgozó parasztnak” minősült. „Dolgozó parasztnak,” akiket a „rendszer fel szokott karolni,” a pusztamonostori események mégis azt mutatják, hogy a megtorlás ezt a réteget is elérte.

Végül pedig Borbély Miklós személye sem volt megfelelő a mártírszerepre, főként azért nem, mert 1945 októberi tettei a kommunisták szemében is kompromittáltak. Ráadásul halála nem lett egy szocialista fordulat nyitánya a községben, ahogy ezt a helyi pártmunka vagy éppen a kollektivizálás kudarcai mutatták. Pusztamonostor lakói minden terhes társadalmi örökség, minden szociális probléma ellenére sem hitték el a kommunista megváltás-ígéreteket, hanem minden nehézség ellenére is szembeszegültek annak türelmetlen társadalom-átalakítási kísérletével.

⁸⁸ BFL VII. 5. c. 4380/1949Per újrafelvételi kérelem

⁸⁹ Uo.

Források és szakirodalom

BFL = Budapest Főváros Levéltára

VII. 5. c. 4380/1949. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai.

Büntető perek iratai

XXV. 2. b. 2719/1948. Budapesti Népügyészség iratai. Büntető iratok

MNL JNSZML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

IV. 422. Jász-Nagykun Szolnok megye főispánjának iratai 1945–1950

V. 633. Pusztamonostor nagyközség iratai 1948–1950

XVII. 505. Jászsági Felsőjárás Földigénylő Bizottság iratai

XVII. 546. A Pusztamonostori Földigénylő Bizottság iratai

XXXV. 41. 2. MDP Jászberény járási bizottság iratai 1948–1955

XXXV. 41. 22. Agitációs és propaganda munkával kapcsolatos iratok,
jelentések, levelek

XXXV. 41. 2. 30. DÉFOSZ titkár meggyilkolásával kapcsolatos iratok

XXXV. 41. 35. Mezőgazdasági termelészövetkezetek szervezése

XXXV. 41. 44. Dolgozók bejelentései, panaszai

MDP Szolnok Megyei Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok_JNSZML_mdp_vb/

(A letöltés ideje: 2019. január 11.)

Bagi–Soós, 1989 = Bagi Gábor–Soós Imre: Pusztamonostor. Adatok Szolnok megye történetéből II. Főszerk. Botka János. Szolnok, 1989. 117–131.

Bathó, 2011 = Bathó Edit: A Jászság települései. Szülőföldünk, a Jászság. Helytörténeti olvasókönyv. Szerk. Bathó Edit–Papp Izabella. Jászberény, 2011. 392–429.

bellusi Baross, 1893 = bellusi Baross Károly: Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban lévő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével. Bp., 1893.

Besenyi, 2008 = Besenyi Vendel: Nem beszéltek a velük történekről. A jászboldogházi kulákok elleni megtorlás és rekvirálás története. Jászsági évkönyv. 2008. 197–203.

Bódy–Horváth, 2015 = Bódy Zsombor–Horváth Sándor: 1945 és a háború társadalma: kutatási keretek. 1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon Szerk. Bódy Zsombor–Horváth Sándor. Bp., 2015. 7–12.

Bojtos, 2017 = Bojtos Gábor: Adatok a malenkij robot jászsági eseményeihez. Jászsági évkönyv, 2017. 55–76.

Bolgár, 2011 = Bolgár Dániel: A kulákküldözés fogalomtörténeti vetülete. Múltunk, 2011 2. sz. 51–61.

- Bottoni, 2018 = Bottoni, Stefano: A román sztálinizmus sajátosságai: folytonosság és törésvonalak az állami erőszak formáiban. Sztálin árnyékában. A szovjet modell exportja Kelet–Közép–Európában (1944–1948) Szerk. Mitrovics Miklós. Bp., 2018. 243 – 260
- Cseh, 2017 = Cseh Dániel: Demokratikus önszerveződés vagy presztalinizáció? Az átmenet évei Jászberényben (1944–1949). Vidéktörténet I. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században. Főszerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2017. 303–338
- Csönge, 2011 = Csönge Attila: „A földért harcolni kell! Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez” Zounuk 26. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 2011. 407–438
- Csönge, 2014 = Csönge Attila: „...már nem soká lesz főispán, mert helyzete megintgott” Földi István főispán és kora. Zounuk 28. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 2014. 271–305.
- Csönge, 2016 = Csönge Attila: Földosztás Jászberényben (1945–1948). Vízöntő: Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet. Szolnok, 2016. 207–214.
- Fitzpatrick, 1994 = Fitzpatrick, Sheila: Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization. New York–Oxford, 1994.
- Földi, 2012 = Földi József: Hatvan éve történt: Árokszállási gazdacsaládok kitelepítése a Hortobágyra. Jászsági évkönyv, 2012. 302–306.
- Geccsényi-Selmecezi, 1974 = Geccsényi Lajos–Selmecezi László: Értünk éltek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzgyűjteménye. Szolnok, 1974.
- Horváth, 2016 = Horváth Gergely Krisztián: Vidék egy agrártársadalomban? A rurális társadalomtörténet lehetőségei. Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom–polgári társadalom 28. Szerk. Pap József–Tóth Árpád. Bp., 2016. 11–28.
- Jenei, 1970 = Jenei Károly: A földigénylő bizottságok (1945–1947). Levéltári Közlemények 41. 133–166.
- Jobst, 2018 = Jobst Ágnes: Egy szervezkedés koreográfiája: a csepregi „fegyveres összeesküvés. Vakvágány: a „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a húsz-ötvenes években 1. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2018. 411–440.
- Kareniauskaitė, 2015 = Kareniauskaitė, Monika The Criminal Justice System in Soviet Russia and the USSR (1917–1953): Emergence, Development and Transfer to the Lithuanian SSR. Lithuanian Historical Studies, 2015. 20. 151–182.
- Kiss, 2012 = Kiss Erika: A jászsági alsójárást képviselték a parlamentben 1848–1944. Jászsági Évkönyv, 2012. 126–140.

- László, 2012 = László Márton: Egy vidéki gazdálkodó meggyilkolása. Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. Szerk. Bögre Zsuzsanna–Keszei András–Ö. Kovács József. Bp., 2012. 81–93.
- MacArthur, 2001 = MacArthur, Douglas: Reminiscences. Annapolis, 2001.
- Mizsei, 2006 = Mizsei Béla: Életpályám. Bp., 2006.
- Ö. Kovács, 2009 = Ö. Kovács József: A kollektivizálási kampány „szocreál” kontextusai Magyarországon (1948–1953) *Aetas* 2009. 4. sz. 32–46.
- Ö. Kovács, 2012 = Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politika társadalomtörténete. 1945–1965. Bp., 2012.
- Ö. Kovács, 2017 = Ö. Kovács József: Földindulás: A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. Váltoállítás: diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Szerk. Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József. Bp., 19–65.
- Papp, 2014 = Papp Izabella: „Elődeink nyomát soha ne fújja be a hó.” Film készül a kuláküldözésekről. Beszélgetés Pékár Istvánnal. *Zounuk* 28. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 2014.. 363–380.
- Pethő, 1999 = Pethő László: Egy mikrorégió az ezredfordulón. Tanulmányok, szociográfiák, publicisztikák. Bp., 1999.
- Petrescu, 2013 = Petrescu, Cristina: From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania. Editura Enciclopedică. Bukarest, 2013.
- Scheftsik, 1935 = Scheftsik György: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye monográfiája. Pécs, 1935.
- Sokolovsky, 1990 = Sokolovsky, Joan: Peasants And Power: State Autonomy And The Collectivization of Agriculture in Eastern Europe. San Francisco–Oxford, 1990.
- Sugárné, 2003 = Sugárné Koncsek Aranka: Jász történelmi arcképcsarnok. Jászberény, 2003.
- Szabó, 2012 = Szabó Csaba: A katolikus egyház elleni koncepciós perek Magyarországon (1946–1972). A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna–Molnár Gábor. Bp–Győr, 2012. 851–862.
- Tóth, 2016 = Tóth, Judit: Kulak in Political Cartoons of the Rákosi-Era. Countryside and Communism in Eastern Europe: Perceptions, Attitudes, Propaganda. Szerk. Sorin, Radu–Budeancă, Cosmin, Bécs. 2016. 637–655
- Valuch, 2001 = Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp., 2001.
- Varga, 2001 = Varga Zsuzsanna: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon. Bp., 2001.
- Varga, 2006 = Varga Zsuzsanna: A falusi társadalom feszültséggócjai az 1950-es évek közepén. *Múltunk* 2006. 4. sz. 223–239.

- Verdery, 2009 = Verdery, Katherine: Exploiters Old and New: Making and Unmaking “Rich Peasants” in Aurel Vlaicu (Hunedoara Region) Transforming Peasants, Property and Power. Szerk. Iordachi, Constantin–Dobrincu, Dorined. Bp–New York, 2009. 307–328.
- Viola et al, 2005 = Viola, Lynne–Danilov, V. P.–Ivnitskii, N. A.–Kozlov, Denis: The War Against the Peasantry, 1927–1930. The Tragedy of the Soviet Countryside. New Haven–London, 2005.
- Viszket, 2013 = Viszket Zoltán: A magyar szövetkezeti mozgalom múltja. ArchívNet 2013. 3. 13. sz.
- Wegren, 2005 = Wegren, Stephen K.: Land Reform in the Former Soviet Union and Eastern Europe. London–New York, 2005.
- Závada, 1999 = Závada Pál: Teljes erővel. Agrárpolitika 1949–1953. Magyarország társadalomtörténete 1945–1989. Szerk. Fokasz Nikosz–Örkény Antal. Bp., 1999. 206–221.

A tanulmány táblázataihoz felhasznált adattárak:

- Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára, 1924. Budapest.(https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_kereskedelmi_ipari_mezogazdasagi_cimtar/ 2018.12.10.)
- Országos Mezőgazdasági Címtár V. kötet (Tiszántúl) szerkesztő bizottság: vitéz Czeglédy Béla–dr. Gesztelyi Nagy László–Kiss Elemér–Kulin István–dr. Ormándy János 1930. évi népszámlálás 2. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok (1934)II. Részletes kimutatások 2. A mezőgazdaság és kertészet, továbbá az ipar részletezése községenként s a nagyobb városok és községek kerületei

■ Az egyházi levéltárak évek óta sikeres internetes szolgáltatásokat működtetnek elsősorban anyakönyvek digitális képeinek közzétételével, de egyéb források közreadásával is. Új sorozatunkban e levéltárak és a projektek vezetői ismertetik meg olvasóinkkal eddigi munkájuk tanulságait és a jövőre vonatkozó terveket. A közlemények remélhetőleg segítik majd az együttgondolkodást, s a ma még nyitott kérdéseket a levéltárosok többek tapasztalataira támaszkodva, esetleg szakmai viták keretében sikeresen fogják majd megválaszolni.

Lakatos Andor

Digitalizálás és e-kutatás Kalocsán (2009–2019)

Bevezető

„Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban” címmel, előző írásunkban igyekeztünk alapvető áttekintést adni az elmúlt évtized fejleményeiről, hasznosítva az egyházi levéltárak kérdőíves felmérésének eredményeit.¹ A téma fontosságára való tekintettel – a további szakmai, módszertani és technikai kérdések felvetése érdekében – az alábbiakban a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) digitalizáló tevékenységének alakulását ismertetjük, megosztva egy tízéves projekt működésének legfontosabb tapasztalatait. Az események ismertetésén túl hangsúlyosnak érezzük a létrejött digitális tartalom bemutatását, valamint az internetes e-kutatás hatásainak és lehetőségeinek elemzését is.

A Communio projekt története

2009 óta dolgozunk a KFL 18–20. századi család- és helytörténeti adatbázisának létrehozásán, amelynek digitális képanyaga döntő részben az egyházközségekkel kapcsolatos történeti forrásokra (anyakönyvi- és más helytörténeti dokumentumokra) épül. Munkánk első évének végén a projekt a latin „Communio” nevet kapta, mivel ez a fogalom a felvetett témák „közös nevezője”: az elsődleges emberi közösség a család, amely életterre és a mindennapjait meghatározó környezetre évszázadokon át a helyi közösségekben lelt. A családok és a helyi közösségek voltak a helytörténet alakítói, főszereplői. Mivel történeti távlatban az egyik legősibb közösségszervező erőnek az egyház tekinthető, nem meglepő, hogy plébániáink általában gazdagok a témával kapcsolatos forrásokban.

¹ Levéltári Szemle, 2019. 2. sz. 20–31.

Előzmények

A projekt születésekor már két évtizedes tapasztalat halmozódott fel levéltárunkban az egyre erősödő családkutatói érdeklődésről. A hasonló témájú megkeresések aránya a 2000 előtti 35%-ról egy évtized alatt 70%-ra emelkedett, miközben a családkutatók száma a háromszorosára nőtt.² A második helyen említhető helytörténeti kutatásokkal együtt ezek az igények eredményezték kutatóforgalmunk 90%-át. A családkutató civil szervezetek – például a 2000-ben, Baján alapított Magyarországi Németek Családfakutató Egyesülete (AKuFF) – működése tovább segítette, hogy az említett érdeklődés egyre határozottabb „társadalmi igénnyé” formálódjék. Az AKuFF konferenciáin, az előadói közreműködésen túl, alkalmunk nyílt a levéltár falain kívül is találkozni a családkutatók várakozásaival és elképzeléseivel, amelyek olykor meglepőnek, „futurisztikusnak” tűnhettek a közgyűjtemények világából érkező levéltárosok számára. Elgondolkodtató tapasztalatot jelentett számunkra az is, hogy a családkutatók közösségének vállalkozó kedve és együttműködése hogyan győzött le különféle technikai akadályokat, s a nehézségeken felülemelkedve hogyan értek el figyelemre méltó eredményeket.³

2008-ban, levéltárunk közreműködésével készült „Az egyházi anyakönyvek digitalizálásának lehetőségei” című szakmai-módszertani tanulmány, amely számba vette az anyakönyvek tömeges feldolgozásának módjait, a kutatói szolgáltatások lehetőségeit és a kapcsolódó technikai feltételeket is.⁴ A tanulmány készítése közben, a munkafolyamatok modellezése céljából Kalocsa város anyakönyveinek képi digitalizálására is

² A családkutatók számára kedvezőek voltak a levéltár forrásadottságai, mivel Kalocsán már 1826-tól kezdődően, folyamatosan gyűjtötték az anyakönyvi másodpéldányokat, és rendelkezésre álltak az egyházmegye plébániáin őrzött, 1895 előtti, eredeti anyakönyvek mikrofilm-másolatai is. A történeti egyházmegye határon túli, bácskai részén a 20. században jelentős népességmozgás történt, az innen elszármazott, illetve kitelepített lakosság már az 1970-es évektől kezdve kutatta eredetét-múltját, és főként német nyelven, sorban jelentek meg a helytörténeti- és családtörténeti kiadványok.

³ A családkutatók hatékonyan kommunikáltak a gyorsan bővülő levelezőlistákon, és általában önzetlenül segítettek egymás munkáját. Szívesen és kreatívan használták a digitális eszközöket, családkönyvek, kiadványok és adatbázisok sorát készítették el. Az AKuFF családkutatói könyvtárat is létrehozott, s a nehezen elérhető, ritka kiadványok kölcsönzése népszerű volt a tagság körében. A szorgalmasan végzett, önkéntes munka eredményére példaként említhetők a 2010-ben alapított Magyar Családtörténet-kutató Egyesület (MACSE) honlapján létrehozott adattárak is. Az egyesület munkatársai az 1895 utáni állami anyakönyvek esetében több mint négy milliárd anyakönyvi bejegyzést indexáltak, az adatbázis összesen több mint húszmillió nevet tartalmaz. <http://www.macse.hu/society/adattarak.php> és <http://www.macse.hu/databases/hu/default.aspx> (A letöltés dátuma: 2020. március 26.)

⁴ A tanulmány az NKA Levéltári Szakmai Kollégiuma megbízásából, 2008-ban született, szerzői Biszak Sándor, Lakatos Andor és Vajk Ádám. Az archív változat elérhető a KFL honlapján. https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/akvi_tanulmany.pdf (A letöltés dátuma: 2020. március 26.)

sor került az Arcanum Adatbázis Kft. segítségével.⁵ A könyvszkennelrel készített felvételek mellett a képek egy része digitális fényképezéssel – Nikon D90-es, 12 megapixeles kamerával – készült, s a fényképek minősége a kutatói célokra jól megfelelt. A digitális fényképezés technikai fejlődésének és terjedésének köszönhetően, ekkortájt lehetségesnek bizonyult, hogy hozzávetőlegesen félmillió forintos összegből tömeges digitalizáló tevékenységre alkalmas munkaállomást építsünk. Technikus munkatárs alkalmazásához kedvező foglalkoztatási lehetőséget kerestünk, és több sikertelen kezdeményezés után végül 2009-ben ígéretet kaptunk Kalocsa Város Önkormányzatától, hogy a helyi közmunkaprogram keretében támogatni fogják munkánkat.⁶

A kutatói érdeklődés mellett így végül a szükséges technikai és személyi feltételek biztosításának módja is kezdett körvonalazódni. A következő fontos lépést a tervek jóváhagyása jelentette, amelyet dr. Bábel Balázs érsektől kaptunk meg a fenntartó Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye képviselőjében.⁷

Az ezután megkezdett tömeges digitalizálás „szakmai kísérlet” volt részünkről. Jó ideig csak a következő néhány lépést láttuk magunk előtt, anélkül hogy hosszabb távon tervezni tudtunk volna. Hamarosan megtapasztaltuk, hogy a projekt alaposan megváltoztatta kétszemélyes, kis levéltárunk megszokott napirendjét. Az új teendők között hangsúlyos célként fogalmaztuk meg, hogy az első év eredményeire alapozva, minél hamarabb internetes kutatói szolgáltatást indítsunk. Ez a szolgáltatás lényegében a forrásokról készült digitális képfelvételek elérhetőségének és böngészhetőségének biztosítását jelentette.

Célkitűzés

Az elmúlt évszázadokból hosszan sorolhatnánk az emberek életét, mindennapjait meghatározó, alapvetően vallásos (egyházi) közösségeket, amelyek a történelmi Kalocsa-Bácsi, illetve a jelenlegi Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye területén is igen elterjedtek és jelentősek voltak: család, egyházközség, iskola, társulat, egyesület... Ezeket a helyi közösségeket állította a figyelem középpontjába a KFL Communio projektje, amelynek célja az említett közösségek történelmi kutatása szempontjából fontos források bemutatása lett. Ez a cél számunkra elsősorban a plébániák levél-

⁵ Ez a közel 20 ezer felvételtől álló képanyag akkor egy már meglévő, szöveges anyakönyvi adatbázist egészített ki.

⁶ Érdeklődésként jegyezzük meg, hogy a börtönmunkával is kísérleteztünk, amelyre Kalocsán alapvetően jó lehetőségek voltak. Engedélyezése végül az adatmozgás és a rendszeres digitális kommunikáció veszélye miatt hiúsult meg, az adathordozók használatát ugyanis nem lehetett a számítógépes munkát végző elítéltek számára kellő biztonsággal korlátozni.

⁷ A 2009-ben, elsőként vállalt fenntartói támogatást egy újító levéltári vállalkozás (tömeges digitalizálás és internetes kutatói szolgáltatás) megvalósulása érdekében a kutatók nagyra becsülték, s az említett családkutató szervezetek (AKuFF, MACSE) képviselői különféle rendezvények alkalmával többször meg is köszönték dr. Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érseknek.

tárainak feltárásával vált elérhetővé, hiszen itt összegződtek a katolikus családok és a helyi vallásos közösségek alapvető adatai.⁸ Levéltáros munkánk során meggyőződésünké vált, hogy az anyakönyvek és az egyéb helytörténeti források információs tartalma egymást jól kiegészítheti, együtt érvényesül igazán. Ezért kezeltük együtt, egy digitalizáló projekt keretében – majd közös kutatói szolgáltatásban, *Matricula-Historia-online* néven – az említett tartalmakat.

Mivel kutatóink érdeklődése elsősorban a fentebb felsorolt közösségeket érintette, hangsúlyossá vált a velük kapcsolatos forrásanyag minél hatékonyabb feltárása és elérhetőségének biztosítása. A kiemelkedő kutatói érdeklődés tehát a levéltár részéről is megkülönböztetett figyelmet kapott; ennek a gyakorlatias összefüggésnek fontos része volt a *Communio* projekt születésében és fenntartásában.

A munkamódszer

A plébániák levéltárainak feltárása természetesen többféle módon és többféle szinten történhet. A teljes iratrendezéssel egybekötött feltárás egyházmegyei szinten – tekintettel intézményünk méreteire és a plébániák számára, irataik általános rendezetlenségére – több évtizedes munkát jelentene.⁹ Mivel a kutatásokkal és a digitalizálással nem célszerű ezt a hosszú folyamatot megvárni, az előttünk álló munkát megpróbáltuk több részfeladatra bontani. 2009-ben úgy döntöttünk, hogy első lépésként a plébániai levéltárak kéziratos köteteinek feltárására és képi digitalizálására koncentrálnunk. Ezek a kötetek (anyakönyvek, anyakönyvi mutatók, népesség-összeírások, testületi- és vizitációs jegyzőkönyvek, *historia domusok*, levelezőkönyvek) általában egyediek, és a legfontosabbnak vélt eseményeket, illetve információkat jegyezték le bennük. A kötetek formailag is jól felismerhetők és könnyen elkülöníthetők, így egy-egy plébánia feltárása, a dokumentumok jegyzékelése néhány óra alatt elvégezhető. Minden egyes kéziratos kötet rövid, néhány adattípusból álló táblázatos leírást kapott, és ezt követően Kalocsán, a levéltár műhelyében digitális fotózással készült el képi másolata. A képek a fotózás során a dokumentumok jelzetéből generált egyedi azonosító-elnevezést kaptak, a forrásokat digitalizálás után visszashállítottuk eredeti őrzési helyükre.

A plébániák feltárásával párhuzamosan, a KFL központi iratanyagában is folyt a munka. A plébániákra vonatkozó iratsorozatokban először itt is az anyakönyvi másodpéldányok és az egyházlátogatási jegyzőkönyvek köteteire koncentráltunk, majd később megkezdtük az anyakönyvezéssel kapcsolatos akták (felmentések, anyakönyvi javítások), valamint a feudális kori népesség-összeírások iratainak feldolgozását is.

⁸ A plébániákon őrzött levéltárak mellett az egyházmegye központi iratkezelésében, Kalocsán is szerencsés módon külön sorozatokban gyűjtötték az egyes plébániákra vonatkozó iratokat.

⁹ A 2000-es évek elején, próbaképpen három év alatt tizenöt vidéki egyházközség levéltárát sikerült rendeznünk egyéb teendőink mellett, általában a plébánosok kezdeményezésére.

A megvalósítás lépései

2009 őszén, a Kalocsai Sárköz településeivel kezdtük el a plébániák kéziratos köte-
teinek képi digitalizálását. Az itteni 19 anyakönyvezési hely feldolgozása (95 ezer
képfelvétellel) fontos tapasztalatokat jelentett a várható felvételszámokat és a plé-
bániákon található források jellegét tekintve. Eszerint dolgoztuk ki a digitális tar-
talom egységes, tematikus elrendezését, könyvtár-struktúráját, illetve határoztuk
meg feladatainkat a következő esztendőkre. A fotózás során levéltárunk központi
raktárainak állományát is bőséggel hasznosítottuk. Ez egyrészt gazdag anyakönyvi
másodpéldány-gyűjteményünknek, másrészt a már beszállított, rendezett plébániai
levéltáraknak volt köszönhető.

2010-ben központi anyakönyvi másodpéldány-állományunkból, vagyis a Kalo-
csa-Bácsi Főegyházmegye plébániáinak 1826–1920 közötti évszázadából, elsőként
az egybekeltek anyakönyveit digitalizáltuk. A döntés oka az volt, hogy a házassági
anyakönyvek bejegyzései adatokban ugyan gazdagok, az alapvető kutatást, a nem-
zedékek kapcsolását is lehetővé teszik, de a bejegyzések száma, a dokumentumok
terjedelme a többi anyakönyvtípushoz viszonyítva mégis jóval kisebb, vagyis a teljes
egyházmegyei „körkép” így kevesebb képfelvétellel, viszonylag gyorsan elérhető volt.
A másodpéldányok mellett megkezdtük az 1993 után Kalocsához csatolt, egykori
váci egyházmegyei területre eső plébániák eredeti anyakönyveinek feldolgozását is,
ahonnan nem voltak másodpéldányaink. Ezek között olyan nagyobb városok állo-
mányai is előfordultak, mint például Kecskemét, Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa.
A fent említett módon levéltárunkban egy év alatt – 2009 őszétől 2010 őszéig – össze-
sen mintegy 250 ezer képfelvétel készült, amelyre alapozva az év végére az egész tör-
téneti egyházmegye területére (a néhai Bács-Bodrog és a mai Bács-Kiskun megyékre)
kiterjedő, elsősorban a házassági anyakönyvekre alapozott kutatási szolgáltatást in-
dítottunk honlapunkon. Ettől kezdve a létrejött digitális tartalom gyarapítása és kuta-
tói szolgáltatása párhuzamosan folyt tovább.

2011-ben elsősorban központi anyakönyvi másodpéldány-állományunkból dol-
goztunk, mindössze két alkalommal jártunk vidéki plébániákon. A kereszteltek és
meghaltak 1826–1920 közötti anyakönyveivel egészítettük ki a 2010-ben létreho-
zott anyagot; a feldolgozás során először a terület városaira koncentráltunk, majd
a kisebb települések következtek, a sorrendet ez alkalommal is kutatói szempontok
alapján határoztuk meg. 2011 végéig összesen mintegy 550 ezer képfelvétel készült,
s az év egyik különleges eseménye volt, hogy Szabadkán, a Történelmi Levéltárban is
digitalizáltunk, ahol a város, illetve környékének anyakönyvi mutatóiról mintegy
10 ezer képfelvételt készítettünk. Ezek a névmutatók nagymértékben segítették a tör-
ténelmi egyházmegye legnagyobb városának anyakönyvi kutatásait, eligazodási
lehetőséget nyújtva a bejegyzések tömegéhez.

2012–2015 között újra intenzívebbé váltak a plébániai iratgyűjtések és a digitalizálás céljából történt iratbeszállítások: ezekben az években összesen 93 plébánián¹⁰ jártunk, és valamennyi 1950 előtti alapítású lelkészszékre eljutottunk a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmege területén.

2016–2017-ben még négy plébániai beszállítás történt, s a hiányzó, illetve hibás felvételeket igyekeztünk pótolni. Ezzel lényegében befejeződött a főegyházmege mai területének 2009-ben megkezdett feldolgozása, amelynek során 120 alkalommal látogattunk plébániákat, és több mint 50 ezer digitalizált dokumentumot vetünk nyilvántartásba. A kapcsolódó képfelvételek száma meghaladta az egymilliót.

2017-ben megkezdtük a rendszeres határon túli munkát; azóta a történelmi Kalocsa-Bácsi Főegyházmege szerbiai részéről is igyekszünk gyűjteni 1920 előtti anyakönyvi és helytörténeti forrásokat. Alig több mint egy év alatt 150 ezer képfelvétel készült levéltárakban, községi hivatalokban és plébániákon, amelyek közül különösen értékesek számunkra az 1826 előtti időszak hiánypótló anyakönyvi felvételei, mivel a másodpéldányokat megelőző időszakról Kalocsán, illetve Magyarország határain belül nem voltak kutatható információk.

A kéziratos kötetek mellett a kutatható képállományt levéltárunk egyéb, tematikusan kapcsolódó irataival is igyekszünk kiegészíteni, ezért 2015-ben megkezdtük az anyakönyvezéssel kapcsolatos akták (anyakönyvi javítások, felmentések), majd 2018-ban a népesség-összeírások (status animarum, különféle névjegyzékek), 2019-ben az alapítványi- és peres iratok sorozatainak digitalizálását is.

A projekt forrásai, anyagi- és szervezési kérdések

A Communio projektnek a szó hagyományos értelmében sosem volt költségvetése, bár a felvételek készítésének költségei utólag évenként, vagy akár hosszabb távon is számszerűsíthetők, a tervezés nem ezen a szálon haladt. A folyamat elsősorban nem pénzeszközök megszerzésével, hanem sokkal inkább konkrét feladatok megoldásával, együttműködések kimunkálásával, a rendelkezésre álló erőforrások megosztásával haladt előre.¹¹ Az alkalmoszerű, egy-egy konkrét feladatra szóló támogatásokon túl a projekt legstabilabb, rendszeres bevételét tulajdonképpen a kutatói regisztrációs díjak jelentették. Így tíz év távlatában kijelenthető, hogy a tartalom létrehozásának és fejlesztésének anyagi terhet jórészt a kutatók viselték, ők voltak a projekt legfontosabb támogatói, és ők jelentették annak „társadalmi erőterét” is a további támogatások kéréséhez. A fentebb említett, határozott kutatói igényekhez tehát számottevő kutatói teherviselés is társult, s bármennyire is logikusnak tűnhet

¹⁰ 2012:16, 2013:11, 2014:15, 2015:51.

¹¹ A projekt bemutatásakor, különféle konferenciák, előadások alkalmával szívesen emlegettük hasonlóként a kőleves meséjét.

ez a társítás, a jelenség újdonság volt a levéltárak körében, megítélése máig is változó a levéltárosok részéről. A témához ezen a helyen, most csak néhány rövid megjegyzést tennénk: huszonöt év intézményes költségvetési tapasztalatai alapján a projekt első éve a „legszűkebb esztendő” közé tartoztak a KFL működését finanszírozó közgyűjteményi támogatás tekintetében, azaz nem volt könnyű mozgósítható belső erőforrásokat találnunk, és a tömeges digitalizálást szolgáló pályázati lehetőségek sem voltak jellemzők azokban az években. Ráadásul a projekt születésekor szinte mindenütt a gazdasági válságról beszéltek, és elkerülhetetlen kiadáscsökkentést emlegettek...

A technikai eszközök esetében a kutatásra alkalmas digitális képek létrehozása volt a fő cél, s ehhez mérten egyszerű, takarékos megoldásokra törekedtünk. Az eszközök beszerzéséhez részben sikerült a hagyományos levéltári pályázati lehetőségeket is igénybe vennünk.¹² Már az első évben két fényképezővel dolgoztunk, s a második évtől három munkaállomáson folyt párhuzamosan a munka. A három állomás zökkenőmentes működését előbb-utóbb négy eszközparkkal tudtuk jól megoldani. Erre az időnkénti meghibásodások, s a javításból eredő kiesések miatt, valamint a házon kívüli helyszínekre kitelepített munkaállomások távollétéből adódóan lett szükség.¹³ A jó minőségű internetes kutatói szolgáltatáshoz megfelelő szervert és szerver-hosting szolgáltatást kezdetben a MVM Paksi Atomerőmű Zrt. támogatása biztosította.

A humán erőforrások terén megállapítható, hogy a kedvezményes foglalkoztatási lehetőséget az első években, 2009–2014 között a közmunkaprogram biztosította. Ebben az időszakban öt személy dolgozott napi nyolc órában. Közülük hárman négy évet, ketten rövidebb időt, egy-két évet töltöttek nálunk. A közmunkaprogramot a későbbiekben a rehabilitációs programok váltották. Ezek keretében összesen hat személyt alkalmaztunk 2014–2019 között, napi négy órában. A hasonló programok adminisztrációs terhe jelentős volt, anyagi szempontból viszont megérte élni a kedvező lehetőségekkel. Jellegüknél fogva meghatározott időszakokra szóltak, ebből következően megszakításokkal működtek. Szerencsére az egymást követő ciklusokban régi munkatársainkat sikerült rendszeresen visszakapnunk. Az utóbbi években, a határon túli digitalizálás általában alkalmi megbízási szerződésekkel, és alkalmi támogatásokkal zajlott.¹⁴

¹² Példaként az EMMI nyilvános magánlevéltári pályázatait vagy a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat támogatását említhetnénk, illetve TÁMOP-os oktatási pályázati forrást is felhasználtunk ilyen célokra.

¹³ Több százezer felvétel után egy-egy kamera zárszerkezete, mozgó alkatrészei „elfáradtak”, a javítások főként ezeknek az alkatrészeknek a cseréjét jelentették. Az eszközök a nagy igénybevételhez képest jól működtek, és jelentősen túlteljesítették a gyári szabvány-értékeket.

¹⁴ Határon túli munkánkat a Probate Research – Magyar Örökös Kutató Iroda, az MVM Paksi Atomerőmű Zrt. és az EMMI is támogatta.

A projekt szervezésével kapcsolatos feladatokat a levéltár vezetője látta el, a feldolgozással kapcsolatos teendőket – források előkészítése, leírása, digitális képanyag kezelése-mentése, technikus munkatársak betanítása, kutatók adminisztrációja – a levéltár szakalkalmazottai végezték. Kétszemélyes intézményünk időközben, 2014-től háromszemélyes levéltár lett.¹⁵

A létrejött digitális tartalom ismertetése

A KFL-ben létrejött digitális tartalom – összesen több mint 1,7 millió képfelvétel – az elmúlt évtizedben három fő részre tagolódott, amelyek elkülönülését a különféle kutatói szolgáltatások tematikus és technikai jellegzetességei eredményezték. A Communio projekt fő célkitűzéseire épült 2010 végétől a Matricula-Historia-online szolgáltatás, amely plébániánként, a források jellegének megfelelően kialakított, egységes könyvtárszerkezetben tartalmazza a nagy mennyiségű digitális képanyagot. Hamarosan felmerült az igény, hogy levéltárunk legfontosabb „segédleteit” (a tájékozódást segítő jegyzőkönyveket, iktatókat, mutatókat, kiemelt fontosságú gyűjteményes állományrészeket) is digitalizáljuk, az így születő képállományok 2012-től a KFL-online szolgáltatásban, a levéltári jelzetek szerinti könyvtárszerkezetben kaptak elhelyezést. Végül 2013–2018 között, öt éven át működött egy külön honlapon Kalocsa és szállásai (Szakmár, Homokmégy) 1700–1910 közötti anyakönyvi adatbázisa, amely 170 ezer anyakönyvi bejegyzés teljes szövegű, átírt változatát tartalmazta, az egyes rekordokhoz kötve az eredeti források képét.

A Matricula-Historia-online tartalma

A nagy mennyiségű anyakönyvi és helytörténeti tartalom áttekinthetőségére egységes, tematikus könyvtárszerkezet kialakításával törekedtünk. A képanyag alapvetően plébániánként rendeződik, ezen belül két fő csoportja az anyakönyvek (Matricula) és a helytörténeti kötetek (Historia) állománya.

A digitalizált dokumentumok leírása egy terjedelmes Excel-táblázatban is áttekinthető.¹⁶ Az itt szereplő kötetszámok egyben a dokumentumok egyedi azonosítását is segítik, mivel ezek a számok a dokumentum képeit tartalmazó könyvtárak elnevezésében is szerepelnek.

¹⁵ Ma már két levéltáros és egy segédlevéltáros beosztású szakalkalmazott dolgozik nálunk, és két rész-munkaidős (csökkent munkaképességű) technikus munkatárs foglalkoztatása is folyamatossá vált.

¹⁶ Az említett táblázat kutatói változata a KFL honlapján található. http://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/dig_dok_nyilv_plebania.xls (A letöltés dátuma: 2020. március 26.)

I. A Matricula-Histora-online tartalmának áttekintése

A MATRICULA-HISTORIA-ONLINE TARTALMA		DOKUMENTUMOK SZÁMA	FELVÉTELEK	
			SZÁMA	ARÁNYA
MATRICULA (anyakönyvek)		49 204	1 347 489	89,56%
HISTORIA (helytörténet)		3 477	156 999	10,44%
MATRICULA-HISTORIA <i>összesen:</i>		52 681	1 504 488	100,00%
MATRICULA (ANYAKÖNYVEK) RÉSZLETEZÉSE				
típus	másodpéldány (füzet)	45 228	595 602	44,20%
típus	eredeti (kötet)	3 042	493 555	36,63%
típus	akv-i iratok, felmentések, javítások (plébániánként)	247	170 953	12,69%
típus	mikrofilm (tekercs)	687	87 379	6,48%
<i>összesen:</i>		49 204	1 347 489	100,00%
őrzőhely	levéltár	46 368	888 805	65,96%
őrzőhely	plébánia	2 003	305 569	22,68%
őrzőhely	határon túli	833	153 115	11,36%
<i>összesen:</i>		49 204	1 347 489	100,00%
jelleg	kereszteltek	14 190	528 651	39,23%
jelleg	meghaltak	15 750	307 409	22,81%
jelleg	egybekeltek	16 253	160 432	11,91%
jelleg	vegyes KEM	364	25 451	1,89%
jelleg	anyakönyvi javítások	116	95 703	7,10%
jelleg	anyakönyvi felmentések	131	75 250	5,58%
jelleg	mutató-index	560	67 195	4,99%
jelleg	bérmáltak	1 565	54 495	4,04%
jelleg	iskolai	125	26 603	1,97%
jelleg	jegysek	65	4 621	0,34%
jelleg	megtértek-áttértek	85	1 679	0,12%
<i>összesen:</i>		49 204	1 347 489	100,00%
HISTORIA (helytörténet) részletezése				
őrzőhely	levéltár	2 685	85 441	54,42%
őrzőhely	plébánia	792	71 558	45,58%
<i>összesen:</i>		3 477	156 999	100,00%

HISTORIA (helytörténet) részletezése		DOKUMENTUMOK SZÁMA	FELVÉTELEK	
			SZÁMA	ARÁNYA
jelleg	népesség, összeírás	172	38 884	24,77%
jelleg	leirat, körlevél	152	22 674	14,44%
jelleg	egyházközség, iskolaszék	179	18 913	12,05%
jelleg	Historia Domus	130	10 458	6,66%
jelleg	egyéb (leltár, jövedelmek, kongrua, alapítványi törzskönyv, beteglátogatás, tanyalátogatás, tervek, hirdető könyvek stb.)	142	8 645	5,51%
jelleg	társulat, egyesület	56	4 117	2,62%
jelleg	espereskerületi	17	1 249	0,80%
<i>összesen:</i>		<i>3 477</i>	<i>156 999</i>	<i>100,00%</i>

Összességében kiemelhető, hogy a másfél milliós képállomány több mint 52 ezer dokumentumhoz köthető, s a tartalom döntő részben anyakönyvi jellegű. Tíz felvételeből átlagosan kilenc készült anyakönyvi és egy helytörténeti forrásról.

A Matricula-rész tartalmában, a források típusánál – a dokumentumok számát tekintve – kiemelkednek a másodpéldányok. Ennek magyarázata, hogy a másodpéldányokat a plébániákon évente másolták és küldték be, anyakönyvi típusonként külön füzetekben. Ezeket a füzeteket később, a levéltárban sem kötötték egybe, ma is beküldött formájukban találhatók. Az is látható, hogy a felvételszámokat tekintve a másodpéldány-füzetek és az eredeti anyakönyvi kötetek aránya már kiegyensúlyozottabb (az első közel 600 ezer, a második majdnem 500 ezer felvétel). Jóval kisebb számban készültek felvételek az anyakönyvezéssel kapcsolatos levéltári iratokról, illetve mikrofilmekről.

A források őrzőhelyét tekintve kétharmados volt a levéltárban őrzött dokumentumokról készült felvételek aránya, a plébániákon, illetve a határon túl őrzött dokumentumok egyharmados részesedéséhez képest.

A tartalom jellegét tekintve, a keresztelési anyakönyvek kiugró felvételszámának magyarázata, hogy ennél az anyakönyvtípusnál következetesen törekedtünk a másodpéldányok és az eredeti anyakönyvek digitalizálására is. Ezzel szemben az egybekeltek és a meghaltak esetében gyakran megelégedtünk az egyik változat elkészítésével, és általában a másodpéldányok voltak számunkra gyorsabban elérhetők. A kereszteltek esetében ugyanis a 19. század derekától különbözik az eredeti és másodpéldányok tartalma. Az eredeti könyvekben ekkor már vezettek utólagos bejegyzéseket (például házasságkötésről, névváltozásról, halálesetről), míg a Kalocsára beküldött másodpéldányok tartalmát utólag nem módosították. A többi anyakönyvi

típusnál nem jellemzők a hasonló adatkülönbségek, bár bizonyos eltérések néha ott is észlelhetők.¹⁷

Az anyakönyvi keresések szempontjából kiemelkedő jelentőségűek a felvételek mindössze 5%-át adó mutatók. Sajnos jellemzően inkább csak a 19. századtól (időnként csak a század közepétől), elsősorban a kereszteltek és az egybekeltek anyakönyvei esetében készítették őket a plébániákon, de természetesen az is előfordul, hogy a teljes időszakra, valamennyi anyakönyvi típusra vonatkozóan rendelkezésre állnak. Kisebb plébániákon könnyebben áttekinthető anyakönyvi mennyiségeknél időnként elhagyták a készítésüket, és sajnos arra is van példa, hogy korábban meglévő mutatók a 20. században elvesztek.

A Historia-rész, vagyis a helytörténet tartalmának esetében a levéltár és a plébániák forrásainak aránya a felvételszámok tekintetében viszonylag kiegyensúlyozott, míg a dokumentumok számánál kiemelkedő a levéltár értéke. Ennek az aránytalanságnak a magyarázata, hogy a levéltárban digitalizáltuk egyházlátogatási jegyzőkönyveinket, amelyek plébániánként, látogatásonként külön füzetekben készültek, a vizitációs dokumentumok száma így kiemelkedő.

A helytörténeti tartalom jellegét tekintve megállapítható, hogy a felvételek közel 60%-a az imént említett vizitációs jegyzőkönyvekhez (33%) és a népességre vonatkozó összeírásokhoz (25%) köthető. A feudális kori leiratok és körlevelek (14%), valamint az egyházközségek és iskolaszékek 19. század második felétől kezdődő jegyzőkönyveinek felvételszáma (12%) hasonló, jóval kisebb nagyságrendű. A helyi történetírás (Historia Domusok) felvételszáma szerény (7%), tartalma annál jelentősebb. Sajnos számos esetben elvesztek ezek a pótolhatatlan, egyedi helytörténeti források. Főként a 20. század első feléből, csupán szerény mennyiségben maradtak fenn a különféle vallásos társulatok és egyesületek (3%), valamint az espereskerületek működésének jegyzőkönyvei (1%).

A KFL-online tartalma

A KFL egyéb állományai esetében is módszeresen törekedtünk kéziratos köteteink digitalizálására, hiszen a régi protokollumok, az iktatók, mutatók és egyéb segédkönyvek, összeírások sorozatai elsődleges információkat adnak a különféle hivatalok működéséről és iratkezeléséről, s így nélkülözhetetlenek a kutatások megkezdéséhez.

Ezen túl, az akta formájú iratok digitalizálása során elsősorban az elmúlt évtized aktualitásait és kutatói érdeklődését vettük figyelembe, így került sor a gyűjtemények – térképtár, tervtár, oklevelek – feldolgozásán túl a hiteleshelyi iratok, az I. világháborús holtányilvánítási akták (eltűnt katonák halálának utólagos megállapítása,

¹⁷ A másodpéldányok külalak tekintetében rendezettebbek, tisztázat jellegűk van, az eredetiben viszont előfordulhatnak utólag pótolta, „kifejejtett” bejegyzések.

tanúvallomások alapján) vagy éppen az érseki uradalom birtokjogi iratgyűjteményének kiemelésére.¹⁸

A KFL-online képanyaga a levéltár fondjegyzékének megfelelően, a levéltári jelzetek szerinti könyvtári struktúrába rendeződik. A tartalom megfelelő kezeléséhez így szükség van az iratokat ismertető információkra is, amelyek honlapunkon külön oldalakon, valamint az oldalakhoz csatolt táblázatokban, illetve letölthető PDF dokumentumokban érhetők el. A fond- és állagjegyzék, az említett segédlet-táblázatok, valamint a közölt képanyag könyvtárszerkezetének jelzetei összevethetők, s a tartalom jelenleg ilyen formában kereshető.

II. A KFL-online tartalmának áttekintése

LEVÉLTÁRI ÁLLOMÁNYOK SZÁMA	FORMA	JELLEG	MAPPA	FELVÉTELEK	
				SZÁMA	ARÁNYA
9 levéltári állomány	kötet	jegyzőkönyv, iktató, mutató	655	93 844	45,17%
5 levéltári állomány	irat, kötet	jogi jellegű anyag	1 198	44 079	21,22%
1 levéltári állomány	irat	építés, felszerelés	66	39 965	19,24%
5 levéltári állomány	irat, negatív	gyűjteményes anyag	525	20 357	9,80%
6 levéltári állomány	kötet, irat	vegyes tartalom	107	9 517	4,58%
	<i>KFL-online tartalom összesen:</i>		2 551	207 762	100,00%

A KFL-online tartalom egyik fele kötetek, másik fele iratok digitalizálásával született, a két rész aránya szinte egészen pontosan 50-50%. A források jellegét tekintve a felvételek legnagyobb része a kutatások segédletét adó jegyzőkönyvek, iktatók és mutatók állományaihoz köthető (45%), ezt követik a jogi jellegű anyagok (21%) és az építéssel, illetve felszereléssel kapcsolatos akták (19%), majd jóval kisebb nagyságrendben szerepelnek a gyűjteményes és vegyes iratállományok.

A jegyzőkönyvek, iktatók, mutatók csoportjában szinte valamennyi fontosabb hivatal megtalálható a KFL állományából.¹⁹

A jogi jellegű (peres és jogbiztosító) állományok között első helyen a holtánnyilváníti perek állnak mintegy 60%-os, kiemelkedő aránnyal. Ez a képanyag az I. világháborúban eltűnt, közel kétezer katona sorsával kapcsolatos. A közjegyzői tevékenység

¹⁸ A KFL-online tartalmához egyelőre nem tudunk pontos dokumentumszámot rendelni. A dokumentum fogalma a levéltári terminológiában a tételnek felel meg, viszont a digitalizált iratokról sok esetben csak magasabb, sorozatszintű leírásaink vannak. Ennek oka, hogy a segédletek szintjén nem mindig győztünk a képi digitalizálás tempójával lépést tartani, és tételszintű információkat adni.

¹⁹ A Konzisztórium és utóda, az Érseki Hivatal, a Szentszéki Bíróság, a Főkáptalan, a gazdasági szervek közül a Jóságkormányzóság, Úriszék, Ügyvédi Hivatal, Mérnöki Hivatal.

III. A KFL-online tartalmának részletezése

LEVÉLTÁRI JELZET, MEGNEVEZÉS	FORMA	JELLEG	MAPPA	FELVÉTEL	
				SZÁMA	ARÁNYA
KFL-I-1-e_Kotetek-A\ Konzistorium	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	138	33 346	35,53%
KFL-III-2-a_Gazdasagi-ules-jkvek\	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	86	13 020	13,87%
KFL-III-3-a_Joszag-igazgatosag-iktatok\	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	97	11 606	12,37%
KFL-I-1-e_Kotetek-B-C-D-E\ hivatali-segedkonyvek	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	104	11 507	12,26%
KFL-I-2-d_Szentszeki-birosagi-jkvek\	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	39	7 706	8,21%
KFL-II-1-a_Fokaptalani-jkvek\	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	60	6 241	6,65%
KFL-III-7-a_Ugyvedi-iktatok\	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	76	5 294	5,64%
KFL-III-6-a_Uriszeki-jkvek\	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	20	3 758	4,00%
KFL-III-16-a_Mernoki-hivatal-Iktatok	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	35	1 366	1,46%
<i>jegyzőkönyv, iktató, mutató összesen:</i>			655	93 844	100,00%
KFL-I-2-b_Holttanvilvanitas\	irat	jogi jellegű, peres anyag	136	25 841	58,62%
KFL-II-4-b_Fokaptalani-hiteleshelyi-iratok\	irat	jogi jellegű, „közjegyzői” anyag	8	5 660	12,84%
KFL-III-8-9_Leltarak\	kötet	jogi jellegű, jogbiztosító anyag	63	5 389	12,23%
KFL-III-5-a_Birtokjogi-iratgyutjemeny\	irat	jogi jellegű, jogbiztosító anyag	772	4 521	10,26%
KFL-III-5-b_Urbariumok\	irat	jogi jellegű, adózási jegyzékek	219	2 668	6,05%
<i>jogi jellegű anyag összesen:</i>			1 198	44 079	100,00%
KFL-I-1-b_2-a_Epites-felszerelés	irat	építés, felszerelés, művészettörténet	66	39 965	100,00%
<i>építés, felszerelés összesen:</i>			66	39 965	100,00%

KFL-VIII-8_Filmek	film negatív	gyűjteményes anyag	8	12 636	62,07%
KFL-VIII-3_Tervtar\	irat	gyűjteményes anyag	513	6 079	29,86%
KFL-VIII-2_Terkeptar\	irat	gyűjteményes anyag	2	1 514	7,44%
KFL-VIII-1-b_Ujkori-oklevelek\	irat	gyűjteményes anyag	1	73	0,36%
KFL-VIII-1-a_Kozepkori-oklevelek\	irat	gyűjteményes anyag	1	55	0,27%
<i>gyűjteményes anyag összesen:</i>			525	20 357	100,00%
KFL-I-1-c_Perszoalis-szemelyi-sorozatok	irat	vegyes tartalom	13	3 370	35,41%
KFL-VI-6_Nagyszeminarium\	kötet	vegyes tartalom	42	3 203	33,66%
KFL-I-1-d_Vegyes-bermalasi-akvek	kötet	vegyes anyakönyvi	19	993	10,43%
KFL-I-1-a_Egyhaz-kormanyzati-sorozatok	irat	vegyes tartalom	16	799	8,40%
KFL-VI-7_Iskolanoverek\	kötet	vegyes tartalom	8	670	7,04%
KFL-VI-8_Kisszeminarium\	kötet	vegyes tartalom	9	482	5,06%
<i>vegyes tartalom összesen:</i>			107	9 517	100,00%

előzményeként említhető káptalani hiteleshelyi iratok (13%) fontosságát talán nem szükséges külön indokolnunk, a másik három állomány pedig az uradalom jogbiztosító-nyilvántartó tevékenységének eredményeként született, az ingóságok (leltárak, 12%), a birtokok (10%) és adók (urbáriumok, 6%) számbavételével.

Az építés, felszerelés, művészettörténet cím alatt a plébániai iratsorozatok egyik tematikus segédletének kapcsolódó képanyagát tüntettük fel. Létrehozását és fejlesztését a kiemelt kutatói érdeklődés indokolja, a különféle építmények, épületek létrehozása, gondozása, felszerelése és díszítése kapcsán ugyanis többféle célból, rendszeresen megkeresnek bennünket ügyfeleink.

A gyűjteményes anyagon belül kisebb felvételszámú, de jobb minőségben létrehozott, ezáltal illusztrációs célokra is szívesen alkalmazott felvételek szerepelnek. A tervtár, a térképtár és az oklevelek gyűjteményei feltétlenül ide sorolhatók. A filmek felvételszámának nagyságrendjét a forrás technikai sajátosságai indokolják. Fotótárunk, képeslapjaink, régi nyomtatványaink módszeres feldolgozása még nem történt meg. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a hasonló források kisebb mennyiségben, a levéltári iratok között fordulnak elő, mivel nem volt szokás elkülöníteni őket.

A vegyes tartalmak között felsorolt levéltári állományok digitalizálását általában konkrét kutatói igények motiválták, illetve kiemelhetők a jelentősebb intézmények – kisseminárium, nagyszeminárium, kalocsai iskolanővérek – kötetei.

IV. A KFL-online tartalma az állományok felvételszám szerinti sorrendjében

LEVÉLTÁRI JELZET, MEGNEVEZÉS	FORMA	JELLEG	MAPPA	FELVÉTEL	
				SZÁMA	ARÁNYA
KFL-I-1-b_2-a_ Épites-felszerelés	irat	építés, felszerelés, művészettörténet	66	39 965	19,24%
KFL-I-1-e_Kotetek-A\ Kon- zisztorium	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	138	33 346	16,05%
KFL-I-2-b_ Holtanyilvanitas\	irat	jogi jellegű, peres anyag	136	25 841	12,44%
KFL-III-2-a_ Gazdasagi-ules-jkvek\	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	86	13 020	6,27%
KFL-VIII-8_Filmek	film negatív	gyűjteményes anyag	8	12 636	6,08%
KFL-III-3-a_Joszag-igazgato- sag-iktatok\	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	97	11 606	5,59%
KFL-I-1-e_Kotetek-B-C-D-E\ Hivatali-segedkonyvek	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	104	11 507	5,54%
KFL-I-2-d_Szentszeki-jkvek\ \	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	39	7 706	3,71%
KFL-II-1-a_Fokaptalani-jk- vek\ \	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	60	6 241	3,00%
KFL-VIII-3_Tervtar\ \	irat	gyűjteményes anyag	513	6 079	2,93%
KFL-II-4-b_Fokaptalani-hite- leshelyi-iratok\ \	irat	jogi jellegű, közjegyzői anyag	8	5 660	2,72%
KFL-III-8-9_Leltarak\ \	kötet	jogi jellegű, jog- biztosító anyag	63	5 389	2,59%
KFL-III-7-a_Ugyved-i- ktatok\ \	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	76	5 294	2,55%
KFL-III-5-a_Birtokjogi-irat- gyutjtemeny	irat	jogi jellegű, jog- iztosító anyag	772	4 521	2,18%
KFL-III-6-a_Uriszek-jkvek\ \	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	20	3 758	1,81%

KFL-I-1-c_Perszonalis-szemelyi-sorozatok	irat	vegyes tartalom	13	3 370	1,62%
KFL-VI-6_Nagyszeminarium\	kötet	vegyes tartalom	42	3 203	1,54%
KFL-III-5-b_Urbariumok\	irat	jogi jellegű, adózási jegyzékek	219	2 668	1,28%
KFL-VIII-2_Terkeptar\	irat	gyűjteményes anyag	2	1 514	0,73%
KFL-III-16-a_Mernoki-hivatal-iktatok	kötet	jegyzőkönyv, iktatók, mutatók	35	1 366	0,66%
KFL-I-1-d_Vegyes-bermalmasi-akvek_2018\	kötet	anyakönyv	19	993	0,48%
KFL-I-1-a_Egyhaz-kormanyzati-sorozatok	irat	vegyes tartalom	16	799	0,38%
KFL-VI-7_Iskolanoverek\	kötet	vegyes tartalom	8	670	0,32%
KFL-VI-8_Kisszeminarium\	kötet	vegyes tartalom	9	482	0,23%
KFL-VIII-1-b_Ujkori-oklevelek\	irat	gyűjteményes anyag	1	73	0,04%
KFL-VIII-1-a_Kozepkori-oklevelek\	irat	gyűjteményes anyag	1	55	0,03%
összesen:			2 551	207 762	100,00%

A Kalocsa és szállásai anyakönyvi adatbázis tartalma

Az interneten 2013–2018 között, öt éven át szolgáltatott Kalocsa és szállásai anyakönyvi adatbázis mintegy 170 ezer anyakönyvi bejegyzés átírt információit és csatolt képanyagát tartalmazta, döntő részben az 1700–1910 közötti időszakból. A tartalom létrehozását jóval korábban, 1997-ben kezdtük meg levéltárunkban, és a nagyrészt római katolikus vallású lakosság anyakönyveinek anyagát idővel a zsidó anyakönyvi másodpéldányok (1850–1895), illetve a polgári anyakönyvezés többletinformációival (1895–1910) is kiegészítettük, így az adatbázis a térség teljes lakosságát tekintve tartalmazta a születési (keresztelési), házassági és halálozási adatokat. A feldolgozott bejegyzések esetében a teljes adattartalom megőrzésére törekedtünk.

Az internetes adatbázist főként családkutatók használták, de tudományos célú keresésekre is alkalmas volt. A honlapot az Arcanum Adatbázis Kft. üzemeltette, 2018 novemberében egy műszaki hibát követően a szerver sajnos leállt; az adatbázis tartalmát ugyan sikerült megmenteni, de szoftveres környezetét nem. A szolgáltatás működése így technikai okokból 2019-ben szünetelt, az új változatot terveink szerint 2020-ban tudjuk elindítani a levéltár honlapján.

A keresztelési, házasságkötési és halálozási bejegyzések szöveges információi remek forrást nyújtanak az innen származó lakosság családtörténeti kutatásaihoz, de emellett értékes adatokat tartalmaznak a társadalom- és településtörténeti, demográfiai és néprajzi kutatásokhoz is.²⁰ Vállalkozásunkat ennek megfelelően az motiválta, hogy az anyakönyvi adatbázisban elvileg szerencsésen találkozhatnak a családkutatók igényei és a különféle tudományos kutatások lehetőségei. A digitális feldolgozás és közlés mennyiségileg és minőségileg is forradalmasíthatja a kutatásokat: lehetővé teszi a források tömeges használatát, távoli elérhetőséget biztosít, és felgyorsítja a kutatások sebességét. A tartalom fejleszthetősége, a különböző jogosultságú felhasználók alkalmazása lehetővé teszi az adattartalom interaktív használatát, a hasznos eredmények, megfigyelések megosztását, kiegészítések, javítások közlését.

Az adatbázis működésének ötéves tapasztalatai alapján úgy véljük, a fentiekben említett tudományos célú kutatások és az interaktív használat lényegében elmaradtak, és csak kis mértékben valósultak meg a hozzájuk fűzött remények.²¹ Ennek egyik oka lehet, hogy a tudományos kutatások finomabb kereséseket, analizáltabb információkat, összetettebb adatstruktúrát igényelnének, amit az internetes változatban nem sikerült kellően érvényesítenünk. Az is előfordulhat, hogy tudományos szempontból további mintákra, összehasonlítható adatbázisokra volna szükség. Egy kis mezőváros adatai ugyanis társadalmi szempontból és a népesség számát tekintve is szűkös keresztmetszetet adnak. A családkutatói használatához viszont az egyszerűsített, mutatójellegű alapadatok feltüntetése és kereshetősége is elegendő, ezzel kapcsolatban mások az általános igények. Az adatbázis-tartalom fejlesztésére, kiegészítésére pedig inkább csak a levéltárban kezdeményezett folyamatok részeként – például diákok közösségi szolgálata és más, szakkörjellegű foglalkozások keretében – volt példa. Az interaktivitás technikai lehetősége tehát önmagában kevésnek bizonyult, eredményes használata komoly szervezést, odafigyelést igényelt volna, s erre a munkára az elmúlt években nem jutott elegendő energiánk.

Húsz év távlatában elmondható, hogy ez az adatbázis volt levéltárunk „állatorvosi lova”, amelyen rendszeresen kísérleteztünk és modelleztünk különféle anyakönyvi feldolgozási módszereket, tesztelve az egyes munkafolyamatok időigényét és a felhasználás lehetőségeit.

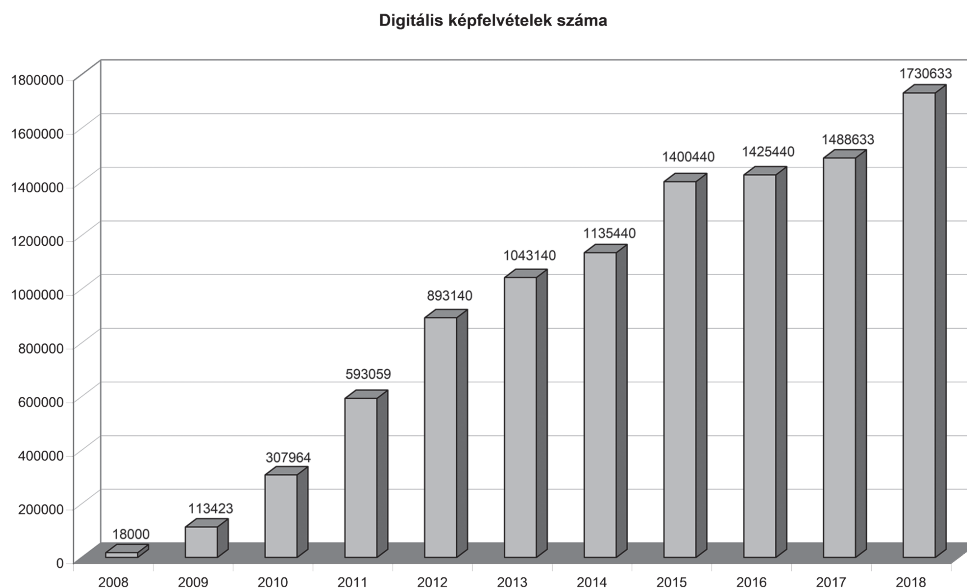
²⁰ Például népesedés, migráció, foglalkozások, átlagéletkor, gyermekhalandóság, halált okozó megbetegedések, rokonkapcsolatok, névadási szokások, rendkívüli események, balesetek elemző vizsgálata.

²¹ Regisztrált kutatóinkkal rendszeres kapcsolatban álltunk, visszajelzéseket kértünk, de nem kaptunk ezzel kapcsolatos értesítést.

Megjegyzések a tömeges digitális tartalom létrehozása kapcsán

A KFL évenkénti kulturális statisztikai jelentéseinek adatait hasznosítva készítettük el az alábbi diagramokat, amelyek közül az első a digitális képfelvételek összesített számát, a második pedig az éves gyarapodások összegét mutatja az egyes naptári években, az elmúlt évtizedből.²²

1. A digitális képfelvételek számának alakulása 2008–2018 között

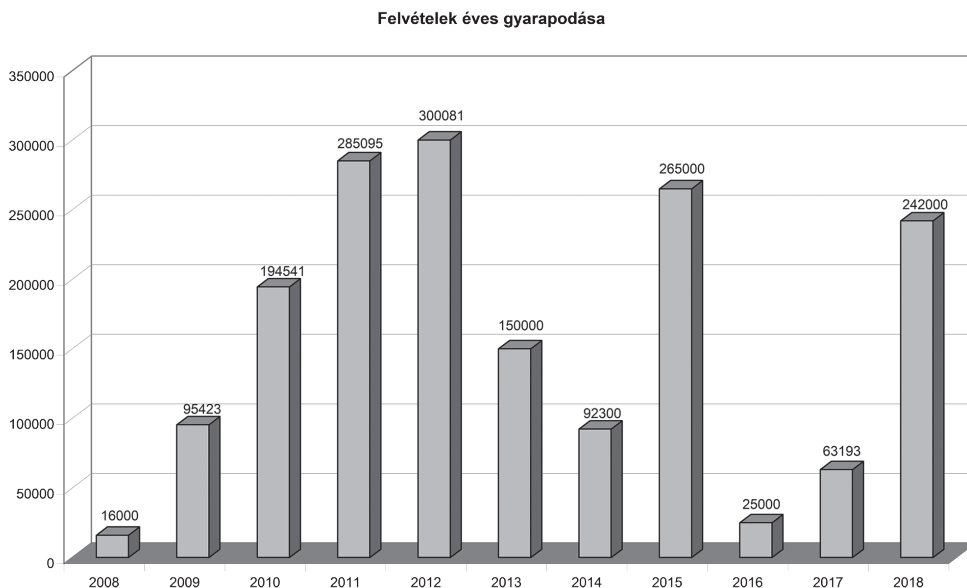
A felvételek számának alakulása az első ábrán viszonylag egységesen, meredeken emelkedő ívet mutat: az első és az utolsó évet tekintve a 18 ezres számtól egészen az 1,7 milliós nagyságrendig jutunk.

A második ábrán, az éves gyarapodások tekintetében már a különbségek is jól érzékelhetők. Látható például, hogy a képi digitalizálás tempója változó volt. A Communio projekt első három évének kiemelkedő – évenként közel 300 ezres – gyarapodását részben a forrásadottságok magyarázták. Ekkoriban történt a raktárunkban könnyen hozzáférhető, jól lapozható másodpéldány-füzetek fényképezése,

²² A diagramok készítése során szembesültünk azzal a jelenséggel, hogy a Kultstat jelentések és egyéb nyilvántartásaink számai nem minden esetben egyeznek. Ennek magyarázatát az adatszolgáltatások eltérő készítési időpontja adja. Ugyanarról a naptári évről ugyanis más eredmények születhettek januárban, mint márciusban. Utóbbi esetben például bekerülhettek a januárban befejezett munkák is, mivel a digitalizált képanyagokat könnyebb volt iratállományonként, egészében kezelni.

ami kevesebb előkészítő munkát igényelt. Másrészt jó lehetőségeink adódtak a közmunkaprogram révén három fotós munkatárs szinte folyamatos alkalmazására.

2. A digitális képfelvételek évenkénti gyarapodása 2008–2018 között

2013-tól, a másodpéldányok fotózása után főként a plébániákról begyűjtött dokumentumokat fényképeztük; ezek előkészítése, válogatása, szállítása jóval több időt vett igénybe, és a közmunkaprogram foglalkoztatási lehetőségei is szűkültek.²³ Ebben a helyzetben újabb kitörési pontot a rehabilitációs program jelentett 2015-ben és 2018-ban, amellyel újra a kezdeti évekhez hasonló humánerőforrással rendelkezünk. Időközben, alkalmanként a levéltáros szakalkalmazottak is fényképeztek, de technikus munkatársak nélkül a képfelvételek gyarapodása jóval szerényebb volt. Erre példák a 2016-os és 2017-es évek értékei.

Összesen több mint 1,7 millió képfelvétel készült, vagyis tíz év távlatában a gyarapodás átlaga évente 173 ezer felvétel volt. Tapasztalataink szerint egy-egy főállású technikus munkatárs évente körülbelül 100 ezer képfelvételt készített jó forrásadottságok és gördülékeny előkészítés mellett. A részmunkaidős fényképezés egyébként általában hatékonyabbnak bizonyult, vagyis a kétszer négyórás alkalmazás eredményesebb volt, mint a nyolcórás. Ennek fő oka a tevékenység monoton jellege lehet, ami miatt nehéz hosszabb távon, folyamatosan koncentráltan végezni.

²³ Korábban kedvezőbb körülmények között tudtunk ebben a formában munkatársakat alkalmazni, de fokozatosan romlottak a motivációs lehetőségeink.

A felvételek nagy többsége fotózással készült, mindössze 6%, mintegy 110 ezer felvétel a szkennelt képek aránya, amelyek részben egyedi méretű dokumentumainkhoz köthetők, illetve nagyobb részt mikrofilmek szkennelésével születtek (87 ezer kép). A fotózás tehát általában megfelelt a céljainknak.

Bár a létrejött digitális tartalom elsősorban a kutatók számára készült, bizonyos részei kutatási korlátozás alá esnek, mivel a jelenleg érvényes időhatároknál nem hagytuk félbe egy-egy megkezdett dokumentum vagy iratsorozat digitalizálását, sőt időnként teljes egészében korlátozás alá eső dokumentumokat is feldolgoztunk, mivel előfordult, hogy a plébániákon a közelmúlt anyakönyveiről is biztonsági másolatot kértek. A digitalizált képállományokban a kutatható felvételek aránya átlagosan 85-90%, a korlátozás alá eső tartalmak pedig értelemszerűen nem szerepelnek e-kutatás szolgáltatásunkban.

Az e-kutatással kapcsolatos tapasztalatok

A KFL honlapján, 2010 végén indított e-kutatás szolgáltatás lényegében a forrásokról készült digitális képanyag fentiekben ismertetett, strukturált elhelyezésére, a könyvtárszerkezet aktuális állapotának böngészhetőségére és a képfájlok megjelenítésére épült. A legfontosabb metaadat-tartalmat így a fájlok elnevezése és a könyvtárak struktúrája adta, ezen túl segédletként külön fájlokban megnyitható, általában táblázatos leírásaink voltak digitalizált dokumentumainkról, vagyis egyelőre nem készült a képek és a kapcsolódó metaadatok együttes kezelhetőségét biztosító, összesítő adatbázis. Ennek fő oka az volt, hogy a munka nagyságrendjéhez képest szerény erőforrásokkal rendelkezünk, és az alapvető kutatói igényeket az egyszerű böngészős-képnézős megoldás is jól kielégítette. A jövőben természetesen szükségesnek látjuk a tartalomszolgáltatás és a segédlet-információk együttes kezelését, s az ehhez szükséges adatbázis fejlesztését meg is kezdtük. Az alábbiakban viszont még az egyszerű technikai megoldásokkal működő e-kutatói szolgáltatásunk, valamint a Kalocsa és szállásai anyakönyvi adatbázis kutatásának számszerű eredményeit és szakmai tapasztalatait összegezzük.

Eredmények a számok tükrében

Szolgáltatásunk tizedik évében, 2020 márciusában az e-kutatói regisztrációk összesített száma meghaladja a 3 ezret, az e-kutatási esetek száma pedig a 105 ezret. Összesen több mint 360 ezer alkalommal választottak kutatási témát honlapunkon, és a képmegjelenítések száma megközelítőleg 20 millió volt.

Naponta átlagosan egy-egy új kutatói regisztráció született, és 32 kutató látott munkához, főként a délutáni-esti órákban. A minimum értékek 15–20 között voltak a nyári vakációk idején, a maximum értékek 50-60 körül hosszú téli estéken. Kutatóink naponta 108 alkalommal választottak témát szolgáltatásaink nyitólapján, azaz ennyiszor nyitották meg egy-egy újabb település, nagyobb levéltári állomány map-páját. Ez hagyományos értelemben, a levéltárban történő kutatásnál a kutatói kérelmek számát jelentette volna. Naponta átlagosan több mint 6 ezer képet böngésztek, vagyis ennyit „lapoztak” az elérhető forrásokban. Az említett forgalmat a levéltár két-három férőhelyes kutatószobájában fizikailag lehetetlen lett volna lebonyolítani, egyrészt a kutatók száma, másrészt a kutatót dokumentumok mennyisége miatt.

Szinte valamennyi e-kutatónk több alkalommal is regisztrált, a kutatható kép-állomány folyamatos bővülése miatt általában visszatértek hozzánk. Az egy kutatóra eső kutatási esetek (felhasználói belépések) száma így megközelítette a 100-at, a téma-választásoké a 300-at, a képmegtekintéseké pedig a 20 ezret.

Figyelembe véve, hogy korábban kutatóink csak átlagosan 2-3 alkalommal jutottak el hozzánk Kalocsára, megállapítható, hogy a kutatások gyakorisága, a témaválasztások és a képmegtekintések száma óriási mértékben megnőtt. A folyamatot összességében úgy szoktuk értékelni, hogy a kutatók számánál még jelentősebb mértékben nőtt a kutatások intenzitása. Az internetes és a helyben történő kutatások összevetését az alábbi táblázattal segítjük.

V. A KFL kutatói statisztikája 2009–2018 között

ÉV	KUTATÓK KALOCSÁN	E-KUTATÓK HONLAPON	KUTATÓK ÖSSZESEN	KUT. ESET KALOCSÁN	E-KUT. ESET HONLAPON	KUT. ESETEK ÖSSZESEN
2009	81	0	81	284	0	284
2010	97	50	147	188	500	688
2011	63	314	377	137	8 329	8 466
2012	46	247	293	109	11 026	11 135
2013	52	289	341	260	12 327	12 587
2014	33	436	469	112	12 468	12 580
2015	25	407	432	39	12 083	12 122
2016	38	475	513	101	11 979	12 080
2017	53	466	519	139	13 129	13 268
2018	25	472	497	48	12 079	12 127
<i>összesen</i>	<i>513</i>	<i>3 156</i>	<i>3 669</i>	<i>1 417</i>	<i>93 920</i>	<i>95 337</i>
<i>%-os arány</i>	<i>13,98</i>	<i>86,02</i>	<i>100,00</i>	<i>1,49</i>	<i>98,51</i>	<i>100,00</i>

A kutatóforgalom összesített adataiból látható, hogy a kutatók számát (a látogatójegyek, illetve az e-kutatói regisztrációk arányát) tekintve 86%, a kutatási eseteknél pedig 98,5% volt az internetes kutatások részesedése. Természetesen nem csak az arány, a nagyságrend is változott: az előző tíz év értékeit figyelembe véve ugyanis a kutatók száma hozzávetőlegesen hatszorosára, a kutatási eseteké mintegy ötven-szeresére nőtt. Az internetes e-kutatás szolgáltatás tehát egy kis levéltári intézményben is alkalmasnak bizonyult a tömeges kutatói igények kielégítésére, és korábban elképzelhetetlen mértékű forgalomnövekedést eredményezett. Az e-kutatások növekedésével párhuzamosan, a szolgáltatás első öt évében felére, a második öt évben harmadára csökkent a személyes kutatóforgalom. Az internetes távkutatás ugyanis képes volt teljesíteni a felmerülő kutatói igények nagyobb részét, és így lényegében átvette kutatószobánk szerepét is.

Az e-kutatással változott kutatóink köre is, főként a fiatalabb generációk, valamint a külföldiek aránya erősödött. Az interneten, az esti órákban és hétvégén ugyanis a dolgozó korosztályok is rendszeresen kutatnak, és a határon túli, távoli kutatók is könnyen elérnek minket. Személyesen a külföldiek alig voltak jelen Kalocsán, míg az e-kutatói regisztrációk több mint 20%-át adják. Összességében megállapítható, hogy az e-kutatás egyfajta „fordított világot” hozott a korábbi időkhez képest, kutatóink ugyanis manapság már nagyrészt a levéltár zárva tartási idejében látnak munkához.

Az e-kutatásnak egyébként hasonló tapasztalatai vannak más szolgáltató levéltárakban is. Korábbi tanulmányunkban említettük, hogy az egyházi levéltárakban az online kutatói szolgáltatások 10-50-szeres forgalomnövekedést eredményeztek.²⁴ A felhasználók körének óriási növekedéséről számoltak be a Passaui Egyházmegye Levéltárának online szolgáltatása esetében is, amely főként az otthoni, időben kötetlen hozzáférésnek köszönhető. A kutatók között végzett kérdőíves felmérés szerint ugyanis többségük számára korábban nehézséget okozott a térbeli távolság, valamint a munkaidő és a kutatásra szánható idő egyeztetése.²⁵

Az e-kutatás sikerét nem csak az említett számok jelezték, megerősítő visszajelzések voltak számunkra a kutatók és a levéltáros kollégák részéről érkező szakmai elismerések is. 2011-ben, elsőként a KFL kapta a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület (MACSE) által alapított Év Kutatóhelye díjat, majd 2013-ban a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) ítélte nekünk az Év Levéltára díjat. Mindkét elismerés indoklásában hangsúlyos volt az akkoriban még újdonságnak számító e-kutatás méltatása. A 2019-ben, internetes kategóriában kapott Év Kutatóhelye díj (MACSE) pedig már kifejezetten a kilenc éve működtetett e-kutatásnak szólt.

²⁴ Lakatos, 2019: 25.

²⁵ Köszönjük Koltai Andrásnak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmünket. http://mirko-online.at/images/MiRKO/2018mirko_55-69_brodkorb.pdf (A letöltés dátuma: 2020. március 26.)

E-kutatószolgálat, levéltáros teendők

Az említett számadatok mögött természetesen levéltáros tevékenységek is voltak, amelyek a szolgáltatás jellegéből és technikai háttéréből adódóan eltértek korábbi feladatainktól. A folyamatosan gyarapodó, eredeti képfelvételekből a levéltárosok közreműködésével kutatási célú archivált, vízjelezett változat, valamint a szerveren használatos szolgáltatói képváltozat is készült. Az eredeti fotók Nikon D5300-as készülékeink esetében 6000x4000 képpontból állnak és 6-7 MB terjedelműek, a Nikon D90-es készülékeknél pedig 4288x2848 pixelesek és 5-6 MB méretűek. A vízjelezett, archivált kutatói változat a képpont-kiterjedések megtartása mellett, 80%-os jpg-tömörítéssel készült, a fájl méret így átlagosan 2 MB-ra (Nikon D5300), illetve 1,2-1,5 MB-ra (Nikon D90) csökken. A szolgáltatói, internetes változat a dokumentumok olvashatóságának megfelelő optimalizálással készült, lehetőség szerint törekedve a kisebb méretekre, a gyorsabb letölthetőség érdekében. A képek mérete így az eredeti forrás adottságainak függvényében akár 30–50%-kal csökkenve, 500 KB és 2 MB közé esik. Egy-egy képfájl tehát háromféle változatban tárolunk, amit a biztonsági mentések természetesen tovább többszöröznek. Az eredeti felvételekről általában egy, az archivált és szolgáltatói példányokról 2-3 biztonsági mentés is készült. A szervereken és munkaállomásainkon tárolt fájlok mellett a biztonsági mentéseket általában külső merevlemezekre, kikapcsolt állapotban helyeztük el. A másolások és mentések a manuális kezeléssel adódóan rendszeres odafigyelést igényeltek, és a nagy képállomány különféle változataiban fáradságos volt például egy-egy változás, javítás, pótlás végigvezetése. A jövőben ezeket a feladatokat szeretnénk automatizáltabban, korszerűbb hálózati eszközparkkal végezni.

Az említett képváltozatok előállítása a levéltárosok részéről csoportos képszerkesztői műveletekkel történt, az egyedi képszerkesztési műveleteket szükség esetén igyekeztünk technikus kollégáinkkal végeztetni. A csoportos fájlkonverziós műveletek együtt jártak a tartalom és a jelzetek alapvető ellenőrzésével, de a képek darabszintű ellenőrzésére – hiányzó oldalak vagy rosszul sikerült felvételek módszeres keresésére – nem vállalkoztunk. Ezt a munkafázist a kutatókra bíztuk, ők ugyanis szorgosan átnézték a publikált tartalmakat, és rendszeresen jelezték a hasonló hibákat, így gyorsabb volt számunkra a kutatói visszajelzések alapján, utólag korrigálnunk. Ez a fajta „feladatmegosztás” tapasztalataink szerint jól működött.

A digitalizált tartalom kezelése mellett jelentősen változtak a kutatók adminisztrációjával kapcsolatos teendőink is. Bár az e-kutatói regisztrációk a szolgáltató honlapokon történtek, a folyamat soha nem volt egészen automatizált, egyes fázisokban levéltáros közreműködést, jóváhagyást igényelt. Kapcsolatunk a kutatókkal „személyes” maradt, vagyis a helyi kutatószolgálathoz hasonló információkat kezeltünk a regisztrációs adatlapoknál és a kutatói statisztikák esetében is. Honlapunk forgal-

máról havonta részletes kutatói statisztikát készítettünk, és félévente-évente részletes tartalmi statisztika is készült a megtekintett képállományok elemzésével. Az említett statisztikák automatizáltak, erre a célra írt segédprogramok használatával készültek, de az eredményeket a levéltárosok rendszeresen összegezték, azokból – szükség szerint – elemző statisztikai adatsorokat produkáltak. A kapcsolattartás részeként, munkanaponként átlagosan 1-2 e-kutatói regisztrációt aktiváltunk, és 3-4 e-mail-es megkeresésre válaszoltunk. Ezek részben technikai és módszertani jellegű kérdések voltak, de időnként olvasási és szövegértelmezési, illetve adatkeresési segítségre is szükség volt.

E-kutatóink egyébként a személyes találkozást is igényelték, erre öt alkalommal adtunk lehetőséget Kalocsán, délutáni illetve esti találkozók formájában. A résztvevők száma alkalmanként 30-70 fő között mozgott, a rendezvényekre általában a Kutatók Éjszakájához kapcsolódóan, őszi időpontokban került sor.

A jelentős mértékben megnőtt kutatóforgalom hatással volt segédletkészítési munkánkra is; az utóbbi években így főként a digitalizált tartalmakhoz készültek kutatási segédletek levéltárunkban. Ezek formája változó volt, egyszerű szöveges állományok, táblázatok egyaránt előfordultak, s az eredményt elsősorban honlapunk megfelelő oldalain, az iratok ismertetéséhez csatolva publikáltuk. Egyelőre sem a segédletek információi, sem a források képei nem rendeződnek adatbázisba, a logikai kapcsolat így még nem automatikusan, hanem a kutató figyelmével és gondolkodásával, a jelzetek használatával és megfelelő értelmezésével jön létre. Részben az említett technikai körülményeken, részben pedig a mi korlátozott erőforrásainkon múlt, hogy a segédletkészítési munkákba egyelőre csak minimális mértékben sikerült bevonnunk a kutatókat. A jövőben fel kell készülnünk a kutatók által kommentált, indexált adatok fogadására, a levéltáros feldolgozó munkának ugyanis szinte lehetetlen lépést tartani a digitalizált képi tartalom gyarapodásával, kincset érhet minden segítség a feldolgozásban.

A segédletkészítésen kívül iratrendezési munkáinkat is meghatározta a digitalizálásra szánt dokumentumok megfelelő előkészítése, az állományok válogatása, előrendezése. Összességében megállapítható, hogy levéltáros szakmai feladataink nagy részére jelentős hatással volt az e-kutatószolgálat, az ezzel kapcsolatos teendők jellemzővé váltak életünkben, és alaposan átformálták napirendünket.

Szolgáltatói környezet, technikai háttér

Az eddigiekben két internetes szolgáltató szervert alkalmaztunk, az első mintegy nyolc éven át működött folyamatosan, a második közel két éve szolgálja e-kutatóinkat. A konfigurációk részletes ismertetésétől itt eltekintünk, lényegében szerverré alakított asztali gépekről van szó, a születési idejüknek megfelelő „erős játék gép”²⁶

²⁶ A kifejezés talán nem egészen ideillő, de rendszergazdánk szerint közérthető. Ezeken a gépeken

kapacitásokkal. A háttértár első alkalommal 4 TB volt, ma már 14 TB, ebben a tartalom gyarapodása mellett része volt az újabb szolgáltató levéltárak megjelenésének és társulásának is. A szervert mindvégig szerverhotelben, bérelt helyen tároltuk, ahol ideálisak voltak a működési feltételek (1000 gigabit sávszélességgel, pormentes, légkondicionált környezetben). Mindössze egyetlen alkalommal fordult elő üzemenzavar áramingadozás formájában, akkor is csupán rövid időre. Linux operációs rendszereket használtunk (Ubuntu, Cent OS), a weblapok Drupal 6-os, majd Drupal 7-es környezetben működtek PHP és MySQL programok alkalmazásával, a képnéző funkciók Adobe Flash majd JavaScript segítségével készültek.

Szerverünk idővel az e-kutatást indító egyházi levéltárak szolgáltatásainak gyűjtőhelyévé vált. Manapság már tíz különböző honlap és tartalomszolgáltatás működik rajta. A társulás a hasonló feladatok miatt sok szempontból logikus volt, és a költségek terén is hatékony megoldást jelentett.

Informatikus kollégánk külső munkatársként 2005 óta van kapcsolatban intézményünkkel, és az utóbbi tíz évben átlagosan heti négy munkaórán látta el a rendszergazdai teendőket. A szerverek gondozásán kívül, egy-két kivételtől eltekintve ő írta a szükséges segédprogramokat is kutatói nyilvántartás, statisztika, képmegjelenítés, képletöltések céljából. Emellett rendszeresen részt vett honlapjaink fejlesztésében, illetve adatbázisaink tervezésében is.

A rendszer működése természetesen a levéltárosok részéről is feltételezte a dinamikus honlapok kezelését, az új tartalmak szerkesztését illetve feltöltését, a felhasználók beállítását. Az ezzel kapcsolatos teendők mindennapossá váltak.

Összegzés, záró felvetések

Az elmúlt évtized egyik fontos tanulsága számunkra, hogy tömeges digitalizálás a kis levéltári intézményekben is lehetséges. Megítélésünk szerint ez a tevékenység alapvetően nem az intézményi méretektől, hanem inkább a levéltáros szemlélet alakulásától függött. A folyamat a levéltárosoktól főként nyitottságot, rugalmasságot kívánt, hatékonysága a kutatói igények és a forrásadottságok alapos ismeretén, valamint azok újszerű kapcsolásán és kreatív kezelésén múlott. Fontos szerepet játszott a vállalkozókészség, amelynek köszönhetően a korábbi „árajánlat, megrendelés, fizetés és termék átvétele” folyamatot felválthatták a levéltáros irányítással működő komplex projektek.²⁷

Az új feladatok természetesen új anyagi és humán erőforrásokat is igényeltek, nem volt már elegendő egyszerűen több pénzt kérni a digitalizálásra, a digitális tartalom nagyságrendjének változásával új megoldások keresése vált szükségessé.

természetesen sosem játszottak, de teljesítményük-áruk megfelel a számítógépes játékok céljára széles körben alkalmazott, levéltári munkaállomásainknál erősebb gépek színvonalának.

²⁷ A projektek működtetése menedzseri tevékenységet is igényelt, ami kétségtelenül egy újabb szerepkört jelentett a levéltárosok számára.

Ebben a helyzetben szerintünk fontos lehetőséggé vált a kutatói és egyéb külső erőforrások bevonása a folyamatba, amely többféle módon, számos formában történhet.

Ez az útkereső magatartás szükségszerűen egyedi projekteket eredményezett, s az ezzel kapcsolatos erőfeszítés véleményünk szerint a jövőben sem spórolható meg. A tapasztalatok megoszthatók, bizonyos modellek alkalmazhatók és akár központilag is segíthetők, de egészében nincsenek kész receptek: a folyamat soktényezős, és egy-egy eltérő részlet, vagy éppen a levéltárakon kívüli környezet változásai más-más végeredményhez vezethetnek. Levéltárainkban a források ismétlődése és egyedisége is jellemző, mindezt figyelembe véve van lehetőségünk egymást kiegészítő szolgáltatásokat építeni, és igazán értékes összképet adni.

A többes szám nem véletlen: projektjeink egyediek, de nem egyedülállóak. Ma már nem értelmezhető semmilyen e-levéltári szolgáltatás önmagában, csak összefüggéseiben és tágabb környezetében, ahol a levéltárakon túl még számos más szereplő és tartalom van, melyeket szintén érdemes figyelembe vennünk. Emberileg érthető, ha mindezt egyre inkább versenyhelyzetként élik meg a résztvevők, ez a folyamat a levéltárakban is érezhető. A verseny ösztönözhet, és előnyös, ha új projektek születnek, törekedve a tartalmak hatékony feltárására és a minőségre, de veszélyt is jelenthet, ha az egyes levéltárak elsősorban konkurenciát látnak a másik szolgáltatásban, vagy netán ellenfelet a másik intézményben.

Az e-kutatások adminisztrációja szempontjából sarkalatos kérdés az e-kutatók kezelése. Kötelező regisztrációjuk lehetővé teszi név szerinti megkülönböztetésüket és a személyes kapcsolattartást, míg a kötetlen, szabad felhasználású tartalmak kezelése nyilván egyszerűbb, és kevesebb teendővel jár. Véleményünk szerint a kutatói nyilvántartásnak és statisztikának a kutatás technikai körülményeitől függetlenül egységesnek kell lennie, vagyis ha a levéltárban történő kutatás esetén elkérjük a kutató személyes adatait, akkor ezt forrásaink internetes kutatása esetén is meg kell tennünk. Komolyabb kutatói statisztika, a kutatói szokások illetve igények érdemi elemzése is csak regisztrált kutatóforgalommal készíthető, és biztonsági okokból is szükség lehet hasonló adatokra, hiszen visszaélések is előfordulhatnak. Kalocsán volt már rá példa, hogy rendőrségi nyomozáshoz szolgáltatunk a szerver-naplónkból e-kutatónkra vonatkozó adatokat. Levéltárunkban éveken át két regisztrációs rendszert működtettünk, a fizetős e-kutatás szolgáltatás mellett ugyanis Kalocsa és szállásai anyakönyvi adatbázisa ingyenesen, egy másik honlapon működött. A párhuzamos rendszerben a félreértés, a téves regisztrációk lehetősége kellemetlen volt, a hasonló helyzeteket nyilván érdemes elkerülni, és minél egyszerűbb, világosabb helyzetet teremteni.

Az online levéltári tartalomszolgáltatások esetében, megítélésünk szerint érdemes volna elszakadnunk az ingyenes levéltári kutatás elvének feltétlen érvényesítésétől, hiszen a betekintésen túl a különféle egyéb szolgáltatások már a levéltárakban is fizetősek, és az online tartalomszolgáltatások esetében valójában összetett, általában több funkcióval is rendelkező szolgáltatásokkal van dolgunk. De hasonló-

képpen hiba volna minden esetben regisztrációs díjat alkalmazni; a szolgáltatások minőségének és a projektek jellegének megfelelően, különféle megoldások is indokoltak és működőképeseek lehetnek. A jövő a nagyobb szolgáltató rendszerek, vagyis a szolgáltatások összehangolásának irányába mutat, a társulás pedig technikai okokból is előbb-utóbb a regisztrációs díjak mérséklődéséhez vezet, amelyek így valószínűleg nem fogják érdemben akadályozni a kutatások szabadságát.

Az e-kutatás elterjedésével levéltáraink egyik fontos feladata, hogy a feldolgozás terén is építsünk a kutatói erőforrásokra. A kutatók segítségével több szinten is megvalósulhat, és komolyabb segédletek esetében nyilvánvalóan levéltáros közreműködést is igényel. De az is elképzelhető, hogy az e-kutatók virtuális közösségében a forrásokhoz kapcsolt kommentjellegű megjegyzések is hasznosak lennének, nemcsak a kutatói keresések, hanem a későbbi levéltáros feldolgozások számára is. Valószínűleg ebben az esetben is érdemes a fokozatosság elvét alkalmazni, s az egyszerű megoldásokkal minél hamarabb élni, majd alkalomadtán tovább építkezni.

El kell fogadnunk, hogy a technikai és társadalmi környezet gyökeres változásával együtt átalakulóban vannak a levéltárosok feladatai. Korábban évszázadokon át elsősorban a levéltári források őrzésére – szükség esetén rendezésére, eredeti állapotának helyreállítására – törekedtünk, a kutatók számára pedig főként segédleteket, esetleg forrásközléseket készítettünk. A klasszikus levéltáros rutin manapság már kevés, és úgy tűnik, nem elegendő csupán a segédletekre koncentrálnunk, még ha jó minőségű adatbázisokban is publikáljuk azokat. Közismert probléma „e-világunkban”, hogy egyre kevesebb az olvasó a könyvtárakban, és a kutató a levéltárakban: a megfelelő információhoz és a különféle tartalmakhoz egyre inkább más utakon, általában digitális eszközök használatával, a távolból igyekeznek hozzájutni az emberek. Intézményeink jövője múlik azon, hogy sikerül-e megőrizni a kapcsolatot a levéltári források és a potenciális kutatók között, vagy nagyrészt láthatatlanná, vagy legalábbis nehezen elérhetővé válnak irataink az új nemzedékek számára. Tudnunk kell megfelelően közvetíteni dokumentumainkat az interneten. A feladat kétségtelenül szokatlan és újszerű, annál is inkább, mivel folyamatos tájékozódást és alkalmazkodást igényel. A forráskiadás ősi levéltári feladatának új dimenziói nyíltak meg az eredeti forrásokról készült digitális másolatok szolgáltatásának lehetőségével. A digitális technika viszont itt önmagában csupán meddő lehetőség, amit megtermékenyíteni a megújuló levéltáros tudás képes. Lehet, hogy első hallásra furcsa a forráskiadás és az internetes tartalomszolgáltatás együttes említése, de bízunk benne, hogy az elkerülhetetlen változások során a tartalomszolgáltatásokban is érvényesülni fog a levéltári forráskiadás tudásának öröksége, és észrevehetővé, jellemzővé válik majd annak szakmai igényessége.²⁸

²⁸ A folyamat hasonlóképpen a levéltáros szerepek átalakulását feltételezi, mint az előző lábjegyzetben említett menedzseri tevékenység.

■ A Levéltári Szemlében mindig helye volt a levéltár-történeti tárgyú írásoknak. A jelenben is készülnek ilyen tanulmányok, szerkesztőségünk pedig igyekszik tudatosan is felkarolni a témát, a Levéltár-történet rovat e célrt szolgálja. A levéltárak, levéltárosok, iratanyagok, meghatározó szakmai kérdések, épületek sorsát és alakulását végigkövető – hosszabb-rövidebb – tanulmányok, forrásközlések mellett fontosak az interjúk és a visszaemlékezések is, utóbbiak sorába illeszkedik az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ létrejöttét felidézö írás, amely a már 50. évfordulóját elért OKGYK kezdeti éveivel ismerteti meg az olvasót.

Rosdy Pál

Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ kezdeti évei

Előzmények

A katolikus egyházi gyűjtemények, jelesen a levéltárak őrzése a gyűjteményfenntartó egyházi szerv szigorú kötelessége, amelyet egyházjogi kánon ír elő. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a levéltárak kutatása, feldolgozása is ilyen kötelesség lett volna, illetve lenne; igaz ugyan, hogy a felvilágosodás kora óta jelentkezett már a történeti szemlélet. Ekkortól kezdtek történeti forrásanyagként tekinteni a levéltárban őrzött dokumentumokat, s ezért általában e korszakban került sor a levéltárak gyökeres átrendezésére.

Szekfű Gyula már az 1920-as évek végén hiányolta, hogy az értékes római katolikus levéltárakról alig jelent meg ismertető, kevés a forráspublikáció, s csak a kutatási lehetőség biztosítása terén tapasztalható előrehaladás. A levéltárak vezetői ugyanis tulajdonképpen az egyházkormányzat tisztviselői voltak, nem tudományos gyűjtemények vezetői. Ezért Szekfű azt is szorgalmazta Serédi Jusztinián bíboros hercegprímásnál, hogy – a későbbi Regnum egyháztörténeti évkönyvek publikálási lehetőségeinek érdekében is – hozzák létre az egyházi gyűjtemények központi egyházi szervét. Ez azonban akkor nem valósult meg, elsősorban amiatt, mert az egyházmegyék önálló egyházjogi vezetésével nem állt volna összhangban. (Ne felejtjük, hogy a püspökkari konferenciák intézménye is csak a II. Vatikáni Zsinat óta valósult meg. Addig a német, osztrák és magyar püspökök időnkénti konferenciái csak tanácskozások voltak, nem jogi intézmények.)

A magyar polgári levéltárosok többségének hivatástudatát és politikai beállítottságát a szovjet megszállás után jól jellemezte, hogy 1948-ban, amikor a politikai

rendőrség elhurcolta a szerzetesházakból a szerzeteseket, a „szemétként” ott hagyott iratokat – amint a politikai rendőrség engedte – összegyűjtötték a területileg illetékes állami levéltárakba.

A kommunista diktatúra egyházellenes perei és egyházellenes propagandája is szükségessé tette az egyházi levéltárak anyagát, csak hogy a politikai rendőrség nem értett a levéltári anyag rendjéhez, jelzeteihez. Ezért történt még a Mindszenty-per előkészítése során, hogy egy állambiztonsági beszervezett személy által arra készítették Zakar András titkárt és Fábíán János prímási levéltárost, hogy letartáztatásuk esetére rejtsek el a politikailag fontos iratokat. Így kigyűjtve, készen kapták a számukra fontos iratokat egy nagy bádog térképtartóban, a pincében elásva.

A kommunista diktatúra azután – egyházellenes szándékkal – 1951-ben vezette be a „kettős kezelést”. Ez tette számukra lehetővé, hogy megértsék az iratok rendjét. Az egyházi levéltárakba a levéltár egyházi tulajdonosa és a területileg illetékes állami levéltár képviselői – bármely ügyben – csak együtt, egyszerre léphettek be. E „kettős kezelésnek”, amely az iratanyagba történő betekintést szolgálta, mégis volt pozitív hozadéka is a levéltárosok munkájának eredményeként, mivel ekkor készült el több egyházi levéltár alapléltára is.

Ami jó volt, hasznos volt a „kettős kezelés”-ben, azt a magyar levéltáros társadalom munkája valósította meg, nem a hatalom. A Levéltárak Országos Központja (LOK) élén 1950–1957 között Borsa Iván állt, aki nem tagadta meg piarista diák voltát, és igyekezett a magyar levéltárügyet szolgálni. A levéltárosok nem egyházellenes célból, hanem a levéltárak érdekében igyekeztek tenni. Borsa Iván például eredményes küzdelmet folytatott annak érdekében, hogy a szovjet példától eltérően a levéltárügy nálunk a művelődésügy felügyelete alatt maradjon.

A „kettős kezelés” azonban lényegét tekintve mégis megalázó volt, hasonlított a „bajszos püspökök” becenévre hallgató egyházügyi megbízottak beavatkozására, ellenőrzésére a püspökségeken. A politikai helyzet ugyanakkor a Rákosi-korszakban nem tette lehetővé, hogy más megoldás szülessék.

A hatvanas évek második felében jött el az ideje annak, hogy a levéltáros társadalom megvalósítsa az egyházi levéltárügy rendezését, amit Szekfű Gyula már a harmincas években kezdeményezett. Ez már a történeti kutatást szolgálta, nem politikai vagy rendőri felügyeletet.

1969. január 1.

Az egyházi levéltárak helyzetében változás e dátummal következett be. A Magyar Püspöki Kar létrehozta az Országos Katolikus Gyűjteményi Központot, nem kis részben a polgári levéltárügy kezdeményezésére.

Ma már meglepőnek tűnhet, hogy akkoriban az állampárt, az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága is foglalkozott az egyházi gyűjtemények helyzetével.

A korszak politikai gyakorlata szerint ugyanis minden államigazgatási lépést párt-határozatok előztek meg, amelyek nem tudománypolitikai, sokkal inkább politikai, hatalmi szempontokat kívántak szolgálni. Így 1969. július 8-án a bizottság egyetértett az egyházi gyűjtemények zárt jellegének fokozatos megszüntetésével, valamint azzal, hogy az egyházi levéltárak, könyvtárak váljanak hozzáférhetőbbé, az állami szervek fokozatosan kapcsolódjanak be az egyházi vagyion kezelésébe és az idegenforgalmi nevezetességű egyházi objektumokhoz nyújtsanak állami, szakmai segítséget.

A segítség már nem a „kettős kezelés” stílusában történt, de – mint minden egyházi ügy – az Állami Egyházügyi Hivataltól (ÁEH) is függött, politikai ellenőrzése alá tartozott. A levéltárügy országos vezetője 1968 óta Varga János történész volt (1927–2008) a Művelődési Minisztérium illetékes osztálya élén. Fiatal korában Vas megyei falujában a betlehemezés szervezője volt, a Rákosi korszakban a Bölcsészkar párttitkára lett. Akire kivetették a párt hálóját akkoriban, bátorság kellett elutasítására, különösen „népi káder” esetén. Szabad György például nagy feltűnést keltett az egyetemen, amikor sikeresen tért ki a felkínált párttagság elől. Varga János mindenestre nem jószántából lett párttag. Jellemzésére felidézem: amikor negyedéves koromban, 1955-ben Sebesné évfolyamtársam a gyakorló tanításon alkalmatlannak bizonyult sógorom, Nevelős Ágoston vezető tanári vezetése alatt, s a kolléganő (akinek férje magas rangú káder volt) nemes egyszerűséggel feljelentett az egyetemi pártszervezetnél, hogy „klerikális kapcsolataim” vannak, Varga János bizalmasan megnyugtatót, és az ügyet gyorsan lezárta. 1956. október 25-én a tüntető tömegben ölelt meg a Blaha Lujza-térnél.¹

Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ létrehozása persze már Varga János kinevezése előtt megkezdődött. Neki csak a munka befejező része maradt.

A pártállami időkben állami szerv csak az ÁEH közbejöttével intézhetett minden, egyházzal kapcsolatos ügyet. Ebben az esetben is így történt, de nyilvánvaló volt, hogy az ÁEH lényegében belügyi szerv és semmit sem értett az egyházi gyűjteményekhez. Ezért mielőtt a hivatalos lépések megtörténtek, az ügyet „baráti, szakmai” alapon előkészítették a múzeumi, könyvtári és levéltári osztályok szakemberei, akik szinte kivétel nélkül jó szakmai kapcsolatban voltak az egyházi szakemberekkel, így nem volt nehéz eldönteniük, hogy kik legyenek a létrehozandó egyházi szerv, a Gyűjteményi Központ referensei.

Varga János vezetésével több vezető levéltáros keresett fel, és megbeszélték velem, hogy engem terjesztenek fel levéltári referensnek, és azt is előadták, hogyan szeretnék az egyházi levéltárak ügyét rendezni. Amikor a hivatalos előterjesztés megtörtént az Állami Egyházügyi Hivatalnál, nem lepődtek meg az ellenvetéseken, hiszen (az „illegális” ciszterci rend elleni eljárás nyomán) börtönviselt voltam. Az ÁEH

¹ Varga János (1927–2008), 1978-tól a Magyar Országos Levéltár főigazgatója volt, a rendszerváltozás után pedig MDF parlamenti képviselője lett. Tudományos munkássága jelentős. Számos kötet szerzője.

számára azonban végső soron kellő biztosítékot jelentett, hogy a Központ élére dr. Várkonyi Imre kanonokot, az Actio Catholica országos igazgatóját állították, akinek kiváló állami kapcsolatai voltak; a püspöki kar befolyásolása, bizonyos ellenőrzése is feladatát képezte. Nem értett ugyan a gyűjteményi, jelesül a levéltári kérdésekhez, de nem is ez volt a feladata, hanem annak biztosítása, hogy mintegy „felügyelet” alatt álljunk.

A megalakuláskor Gajzágó Sándor lett a könyvtári, Farkas Attila, az esztergomi Keresztény Múzeum vezetője a múzeumi és csekélységem a levéltári előadó. Először meglepő volt számunkra, hogy mindhárunkat külön-külön meghívott Nagy László, az ÁEH kulturális osztályvezetője és figyelmeztetett, hogy munkánk során – Várkonyi Imre vezetésével – feleljünk meg az állami szempontoknak is.²

Hivatali helyiségünk, amely a Ferenciek tere – Felszabadulás tere volt akkor – 7. szám alatti épületben kapott helyet, az Actio Catholica Országos Elnöksége helyiségei közül egy előszoba-jellegű kis átjáró volt, ahol egy íróasztal és két fotel fért el.

Az Actio Catholica egykori szervezete és működése addigra már csak a püspökök útleveleit és vízumait intéző és Új Embert cenzúrázó hivatallá korcsosult. Mi referensek csak bizonyos napokon voltunk az OKGYK szobában, így elfértünk a kicsiny helyiségben. Gajzágó kolléga helyére hamarosan dr. Kovách Zoltán, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár igazgatója lépett, akinek (egyetemi) könyvtáros végzettsége is volt. Nagy szerepet játszott a könyvtárügy alakulásában. A muzeális katolikus könyvtárak restaurálásra szoruló anyagát sikerrel restauráltatta állami műhelyekben. Állami könyvtárügyi partnere dr. Kókay György volt, aki az egyházi könyvtárakat szívesen segítette. A muzeális, kincstárjellegű egyházi gyűjtemények referense, Farkas Attila nemcsak a Keresztény Múzeum vezetésében szerzett gyakorlatot, hanem referenciái alatt titkára volt az Országos Egyházművészeti Bizottságnak is, emellett elvégezte az ELTE-n a művészettörténet szakot és doktorált. Jómagam 1950–1956 között végeztem az ELTE történelem-levéltár szakát, és az Országos Levéltár osztályain, valamint a szombathelyi megyei levéltárban (akkor Szombathelyi Állami Levéltár) teljesítettem gyakorlatot.

A minisztérium levéltári osztálya részéről az egyházi levéltárak referense 1969-től 1977-ig dr. Veres Miklós volt. A tiszalöki kötődésű, jogi doktorátust szerzett református háttérű, paraszt származású férfiú jóindulatúan és figyelemmel ismerte meg és segítette a katolikus egyházi levéltárakat is. Tragikus végét az okozta, hogy egy minisztériumi ünnepségen történt koccintás során tréfás szovjetellenes kijelentés csúszott ki a száján. Ezután gyorsan elhatalmasodott rajta a félelem, hogy „ki fogják rúgni” állásából. Végül – sajnálatosan megbomlott idegrendszere következtében – öngyilkos lett. A korszak jellemzéséül idéztem fel ezt is.

² Nagy László hamarosan a Népművészeti és Háziipari Vállalat igazgatója lett. Jellemző módon a külföldi kapcsolatokkal rendelkező vállalat élére belügis személy került.

Veres Miklós utódául dr. Kisasszondi Évát, a levéltári osztály főelőadóját nevezték ki. Vele is korrekt kollegiális kapcsolat alakult ki.

A 23 katolikus egyházi levéltár mintegy 8 000 folyóméter iratanyagot őrzött, különböző állapotban. Amikor megkezdtük a munkát, mindenekelőtt a levéltárak helyzetének megismerése volt a legfontosabb feladatunk. Veres Miklóssal, majd Kisasszondi Évával végigjártuk az egyházi levéltárakat, tárgyaltunk a levéltár felelősével, a levéltár-fenntartó főpásztorral. Kértük a legfontosabb feladatok elvégzését. Erről feljegyzéseket készítettem. A levéltár-látogatások a következő években is folytatódtak. Voltak eredmények, de eredménytelen kéréseink is szép számmal.

A levéltáraknak nem mindenütt volt külön felelős vezetője. Pannonhalma, a piaristák, a Prímási Levéltár, az Egri Érseki Levéltár, a Veszprémi Püspöki Levéltár és a Székesfehérvári Püspöki Levéltár rendelkeztek tényleges vezetővel, de Győrben például sürgetésünkre egyszer megkérdezték, hogy tulajdonképpen miért szükséges a levéltáros?

Az elhelyezés sem volt mindenütt megfelelő, valamint kutatóhelyiség sem állt rendelkezésre minden helyen. A Kalocsai Érseki Levéltár gazdasági iratai egy szinte dűledező épületben, rendezetlenül álltak. A Vasvár-Szombathelyi Káptalan anyaga állványozásra szorult, különösen a Mohács előtti oklevelek kívántak megfelelő elhelyezést. A győri káptalani levéltár anyaga hasonló rossz állapotban volt.

Néhány helyen kiváló segédletek, leltárak, csomójegyzékek készültek, teljes anyagrészek mintaállványozása történt meg. A Piarista Levéltár a Bazilika alagsorából kikerülve a rendházban talált megfelelőbb helyet. Veszprémben dr. Körmeny József egész munkaközösséget verbuvált a környék rátermett papjai köréből.

Részben elkészültek a levéltárak térképanyagának segédletei is. Az egyházi anyakönyvek és anyakönyvi másolatok mikrofilmmezése az amerikai mormon egyház kezdeményezésére történt meg, az Országos Levéltár Borsa Iván vezetésével végezte el ezt a feladatot. Előkészítése jelentős feladatot rótt minden érintettre.

A levéltár-fenntartóktól kértük a kutatási szabályzat elkészítését is. Ebben határozták meg, mi nem kutatható, milyen kutatási feltételek érvényesek. A fondjegyzékek egységes szintű segédletei a levéltárak többségében elkészültek. 1971. február 16-án az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága is megállapította, hogy a gyűjteményi központok az egyházakkal való együttműködés eredményes formájának bizonyultak.

Hálaadás az évfordulón

Az egykori és a jeles évfordulót megérő referensek hálát adnak Istennek, hogy a magyarországi katolikus egyház súlyos ellentmondásokkal terhes, nehéz korszakában, a hírhedt Várkonyi Imre árnyékában értékőrzők lehettek, nem váltak politikai értelemben kollaboránsokká, és szolgálhatták a magyar katolikus egyházi levéltárügyet.

Szálkai Tamás

„Sajnálni való mostoha javadalmat élvez a levéltárnok...”

Törvényhatósági levéltárosok küzdelme magasabb fizetési osztályba sorolásuk érdekében (1903–1907)

„...az administratív teendőkkel túlhalmozott levéltárnoknak tehetsége és szorgalma dacára sem nyílik alkalma arra, hogy a magyar Parnassusra felemelkedjék” – olvasható abban a kérelemben, amelyet mintegy négy évig tartó egyeztetés után Dukovics István (Veszprém), Kőszeghi Sándor (Pest), Magasházy Béla (Borsod), Orosz Ernő (Heves), Osváth Lajos (Bihar), Romhányi János (Nyitra) vármegyei levéltárvezetők terjesztettek kartársaik elé.¹ A magasabb fizetési osztályba sorolásukért hadrendbe sorakozó levéltárosok a folyamat során megalakították az első érdekvédelmi és szakmai szervezetüket, a Vármegyei Levéltárnokok Országos Egyesületét.² A fent említett Osváth Lajos hátrahagyott iratain és levelezésén³ keresztül nyomon követhetőek ennek a küzdelemnek az állomásai.⁴

Amikor 1903. április 26-án Budapesten a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületének alakuló kongresszusán előterjesztették a szervezet százas bizottságának határozati javaslatait és azt a szabályrendelet-tervezetet, amely az ország valamennyi megyéjére nézve egyöntetűen és ugyanazon elvek alapján kívánta rendezni a megyei alkalmazottak bérét, a levéltárosok joggal érezték úgy, hogy az új egyesület nem képviselte eléggé érdekeiket.⁵ A tervezet szerint a pályán eltöltött huzamosabb idő eltelté (12, 16, 20 év) után a levéltárosok alapfizetése (2600 K) 300–300 Koronával, az allevéltárnokoké (2000) pedig 200–200 Koronával emelkedett volna. Ezek az összegyek előbbieken esetén a vármegyei másod-, harmadaljegyzőkével, alügyészekével,

¹ SJANR Bihar. Fond 12. 10. Dosar (a továbbiakban csak a dosar/dosszié számokat jelöljük) 34. 2.

² Szálkai, 2013: 78–79.

³ Osváth Lajos halála (1931) után iratait felesége ajánlotta fel Bihar vármegye levéltárának 1935-ben (MNL HBML IV. 406. b. 996. k.). A II. világháborút követő iratelosztás során azonban a hagyatékot (a levéltár irattárával együtt) – következetlen módon – megosztották. Aminek egyik következménye pl. az lett hogy a levéltáros családtörténeti feljegyzései nagyrészt Debrecenbe, személyes levelezése pedig Nagyváradra került. A határon túli anyagot a Román Nemzeti Levéltár engedélyével és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2019 nyarán három hét alatt két kolléganómmal (Kovács Ágnes és Kovács Tünde) digitalizáltuk, aminek eredményeként a levéltári irattár 1850–1928 közötti iratanyagáról 34564 felvételt készítettünk.

⁴ Jelen forrásközlésben e folyamat eseményeit 1907-ig követjük nyomon. A későbbi időszak adatainak feldolgozása folyamatban van.

⁵ D. 26. 4–6.

árvaszéki jegyzőkével és az (al)szolgabírákéval, utóbbiakéban az árvaszéki nyilván-
tartókéval egyezett volna. Az alakuló közgyűlés – a jegyzőkönyv szerint – a fizeté-
sekre vonatkozó javaslatot percekig tartó éljenzés közepette egyhangúlag fogadta el.

A kongresszuson tíz levéltáros vett részt szervezetlenül, többnyire egymás tudta
nélkül. Elképzelhető, hogy a levéltárosok a kongresszus előértekezletén több sikert
érhettek volna el, mint magán az ünnepi rendezvényen, ahol az utolsóként felszó-
lalásra jelentkező ungvári allevéltárnoknak a tömeg éljenzése miatt már nem volt
lehetősége a témához hozzászólni, vagy akár ellenezni a fizetésemelésre vonatkozó
javaslatot. Az előkészítő értekezleten ugyanis a résztvevők közül bárki jelentkez-
hetett volna a százas bizottságba, ezt azonban csak ketten tették meg, ám egyikük
betegsége miatt⁶ az előkészítésben már egyedül csak Romhányi János, Nyitra megye
levéltárosa vett részt.⁷ Romhányi emiatt szabadkozott is, mondván sajnós nem je-
lentkeztek többen a kartársak közül, pedig „felhívták a jelenlevőket, hogy aki önként
jelentkezik a bizottságba, fel lesz véve.”⁸

Kőszeghi a kongresszus másnapján kiküldött körlevelében hangsúlyozza, hogy
a korábbi szabályozáskor (1883) még nem volt elég számú képzett levéltárnok, ezzel
szemben 1903-ban már a főlevéltárosi, levéltárosi állásokat betöltők mintegy kéthar-
mada egyetemi végzettséggel bírt és többségük tudományos tevékenységet is végzett.
Kőszeghi négy pontba foglalta kérdéseit:

- „1. Mi a mai, okmányokkal igazolható kvalifikációd?
2. Beleegyezel-e, hogy a nagyméltóságú Belügyminisztériumot a jelzett minősítés
emelésére felkérjük?
3. Ha már [el]végezted az egyetemet, hajlandó vagy-e fogalmazói vizsgát egy év
alatt letenni?
4. Ha nem volna még az egyetemről abszolutóriumod, hajlandó vagy-e azt két év
alatt megszerezni s annak megszerzése után a fogalmazói vizsgát azonnal letenni?”

Az Osváth-levelezésben meglévő válaszlevelek⁹ alapján úgy tűnik, hogy a levél-
tárosok többsége nem tudott volna munkája mellett időt szakítani a „privát” tanu-
lásra és képzésre. Dukovics veszprémi kartárs válaszlevelében írja, hogy „túl vagyok
halmozva munkával: hét év óta a magam csekély fizetéséből kell írnokot tartanom.”

⁶ Dr. Roboz Zoltán, Somogy vármegye főlevéltárnoka

⁷ D. 26. 68.

⁸ Uo. 31.

⁹ Osváth egyik levelének fogalmazványában kéri Kőszeghit, hogy közölje a beérkezett adatok alapján,
hogy a levéltárosok közül hánynak van érettségén felül magasabb és milyen végzettsége. Ehelyett
Kőszeghi valószínűleg az eredeti válaszleveleket küldte el Osváthnak. Sőt, Osváth Kőszeghinek írt
eredeti levelezőlappjai is megtalálhatóak a gyűjteményben.

Kőszeghi körlevele egyéni problémákra is felhívta a figyelmet. Tullics György, Torontál megye archívumának vezetője levelében jelezte, hogy napi teendői mellett másfél éve a főispáni titkári feladatokat is neki kell ellátnia.¹⁰

Mészáros János, Sopron vármegye levéltárosa „degradálásunk okáról” gondolkozva arra jutott, hogy a fizetési tervezetet készítő Issekutz Aurél, Krassó-Szörény vármegye főjegyzője nem lehet tisztában azzal milyen egy „igazi levéltár”, mivel saját törvényhatóságában a „török hódoltság, a katonai végvidék után alakult újdonsült” vármegyének tulajdonképpen csak „irattára” lehet. Majd folytatja: „Hát ennek a teendőihez képest, erre a mértékre készült a javaslat” ami „azon vármegyékre nézve is, ahol, mint nálunk is körülbelül 1100 (ezeregyszáztól) vannak iratok” sokkal több munka van. Summázva a tervezetet, megállapítja azt is, hogy „persze a magasabb állásokkal járó fizetések a főtisztviselők szája-íze szerint hozatván javaslatba [...] egyhangúlag lett elfogadva.”¹¹ „A fő dolog az, hogy mi egymással szolidaritásban maradjunk, mindenben egyértelműleg járjunk el, és iparkodjunk ügyünket magunk előbbre vinni az arra illetékes factorok támogatásával, s a siker el nem maradhat [...]” – fogalmazta meg Romhányi. A képesítéssel kapcsolatban pedig az volt a véleménye, hogy akik jelentkeznek, biztosan sikerrel járnak, „hiszen tapasztalatból tudjuk, hogy a hosszas levéltári praxis képezi ki a levéltárnokokat tulajdonképpeni hivatásukban.”¹²

Néhányan ugyanakkor Osváth Lajost is megkeresték, hogy álljon a mozgalom élére. Orosz Ernő Heves megyei főlevéltáros a kongresszus másnapján kelt levelében biztatta Osváthot: „Hazaérkeztén a csúfos verekedésből, melyben erkölcsileg nem mi, hanem a nyers erő szenvedett vereséget [...] nagyon kérlek, légy szíves most már mindnyájunk ügyét felkarolni.”¹³ Rizó Dénes, Udvarhely megyei főlevéltárnok is azt írta levelében, hogy „az általad indított mozgalomhoz csatlakozván [...] annak további helyes vezetésére [...] kérünk fel.”¹⁴ Az Osváth által küldött körlevélre azonban csak a trencsényi, bácsi, mosoni és udvarhelyi levéltári hivatalokból érkezett válasz. Ezekben is hasonló nehézségekről esik szó. A torontáli Tullics véleménye szerint a levéltárnok „ha csak nem aktakezelő – csak magasabb elméleti alapképzettséggel tud megfelelni valódi rendeltetésének és hivatásának. A levéltárban parlagon heverő, nemzeti és művelődéstörténeti fontos adatokat tartalmazó anyag feldolgozásra vár a legtöbb vármegyében.”¹⁵ Szélessy Károly, Moson megye levéltárosa bár támogatta a levéltári munka elismeréséért indított küzdelmet, meggyőződése volt, hogy „eredményt elérni nem fogunk.”¹⁶

¹⁰ D. 26. 27–28.

¹¹ D. 26. 24.

¹² D. 26. 35–36.

¹³ Erre a válaszlevelek utalnak.

¹⁴ D. 26. 38.

¹⁵ D. 26. 27–28.

¹⁶ D. 26. 41.

Osváth Lajos viszonylag későn válaszolt Kőszeghi felhívására, miután több, vele kapcsolatban álló kollégája véleményét is kikérte és ezek gondolatait is beleszötte terjedelmes levelébe. Szerinte „irigység működött a százas bizottságban, mert a levéltárak mostani helyzetét nem ismerik és azt hiszik, hogy ez most is sine cura¹⁷ állás, mint volt régebben és másrészt az általuk végzett nemességi kutatásokat némelyek nagyon megfizettetik,¹⁸ némely esetben pedig csak azt hiszik, hogy sokat fizettek. A lényeg pedig az, hogy rólunk azt tartják, miként semmi dolgunk nincs, ha meg csinálunk valamit, azt nagyon megfizettetik, s így szép mellékjövedelmünk van.” Hangsúlyozta azt is, hogy az új törvény az ezután kinevezettektől kérheti ugyan az egyetemi abszolutoriumot, vagy az országos levéltári kezelői vizsgát, de a már hivatalban lévőktől nem, „mert a törvénynek visszaható ereje nincsen.” A képesítések megszerzésének problémáját felvetve megjegyzi, hogy „majdnem kivihetetlen, mert évekre terjedő privat tanulásról van szó és sokgyermekes családapáknál, idősebb kollégáinknál és gyengébb anyagi viszonyok közt lévő egyéneknél ez is határos a lehetetlenséggel.”¹⁹ Osváth javasolta Kőszeghinek, hogy a levéltárosok országos értekezlete nevében küldjenek szét a megyei levéltárakba egy felhívást, amelyben kérjék, hogy mindenki a saját törvényhatóságához forduljon, hogy a levéltárosok fizetése is hatfokozatú legyen, mint a többi tisztviselőé (az akkori négy helyett). A bihari levéltáros szerint nem kell bolygatni saját megyéjükönél hivataluk elnevezését sem, hiszen a főlevéltáros címet a közgyűlés nem veheti el, hiszen azt a kormány nevében a főispán adta.²⁰ A lelkesítő felhívást végül Osváth készítette el, miután 1906-ban²¹ fizetésének megállapításakor nem vették figyelembe korábbi vármegyei szolgálatát.²² Hiába fellebbezett az alispánnál, azzal az indokkal, hogy már 1892 óta kinevezett tisztviselő volt mint központi számvevő, később pedig a belügyminiszternél is: mindkétszer negatív választ kapott, mivel 1901-ben történt főlevéltárnoki kinevezéséig a X. fizetési osztályban az illetménye nem haladta meg a kétezer koronát.

Osváth munkája a fizetésemelés tekintetében ugyan sikertelen maradt, azonban nagy szerepe volt az akkori önálló törvényhatósági levéltárakban dolgozók összefogásában, ahogy azt Dvortsák Győző Sáros vármegye levéltárosa is megfogalmazta

¹⁷ gond nélküli

¹⁸ Kiemelés Osváhtól

¹⁹ D. 26. 46–47.

²⁰ A tervezet „levéltárnok” és „allevéltárnok” megnevezést használ. A gyakorlatban azonban „főlevéltárnok” és „levéltárnok” volt, bizonyos helyeken pedig a levéltárat vezető tisztviselőt is „csak” levéltárnoknak hívták. Osváth A vármegye című lap májusi számában közölt fizetési tervezetben a „levéltárnok” kategória mellé kék postairónnal önérzetesen oda is biggyesztette, hogy hol maradt a: „Fő?!” kitétel. D. 26. 8., 47.

²¹ Bihar vármegyei Törvényhatósági Bizottsága 1903. június 17-én tartott közgyűlése is egyhangúlag elfogadta a Vármegyei Tisztviselők Országos Szövetségének bérrendezésre vonatkozó javaslatát és azt saját szabályrendeletévé emelte. A dolognak mindössze annyi szépséghibája volt, hogy a megye a „tervezett fizetés emelésre jelenleg még fedezettel nem rendelkezik”, ezért a rendelet csak akkor léptethető életbe, ha a felmerülő többletkiadásra meglesz a szükséges összeg. D. 26. 15.

²² D. 28. 1–4.

a bihari főlevéltárosnak 1907-ben küldött levelében: „Lelkes szavaid [...] bátran állíthatom, visszhangra találtak valamennyiünkknél. Buzdító szavaid örök igazságok. **Ha nem tömörülünk, s nem segítünk önmagunkon, mástól hiába várjuk a segítséget.**”²³

Források és szakirodalom

MNL HBML IV. 406. = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. IV. 406. b. Bihar vármegye alispánjának iratai

SJANR Bihor. Fond 12. 10. = Serviciul Județean Bihor Arhivele Naționale ale României. Fond 12. Prefectura Bihor II. (1828–1953), 10. Actele Biroului Arhivei. [Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Fiókja. 12. Fond. Bihar vármegye hatósága II. (1828–1953). 10. A levéltári hivatal irattára.]

Szálkai 2013 = Szálkai Tamás: Az első országos levéltáros egyesület alapszabályai. Levéltári Szemle, 2013. 3. sz. 78–79.

▪ FORRÁSKÖZLÉS ▪

Kérelem

Őszinte rokonérzéssel értesültünk az országos egyesületben megindult mozgalomról, mely a vármegyei tisztviselők statusrendezését vette célba. Mindnyájan csatlakozunk hozzá, mert tudjuk, hogy a rögtönözve készült 1907. évi X. tc. sok hézagot hagyott maga után s éppen sarkalatos alapeszméjét – az állami tisztviselőkkel való teljes egyenlőséget – nem valósította meg.

Nem lehet kétségünk, hogy a megindult mozgalom sikerre fog vezetni, mert hiszen egyesületünkben a vezetőség nagy bölcsessége, tettereje, s a tagok lelkes összetartása folytán ma már olyan erkölcsi erő rejlik, mellyel a törvényhozási tényezőknek is számolniuk kell.

A törvényhozás pedig a jogos követelések teljesítése elől nem zárkozhatik el s nem is fog elzárkózni. Az a nagy nemzeti kormány, mely a vasutasok, bírák, ügyészek illetményeit bőkezűen rendezi, nem feledkezhetik meg azokról sem és főleg azokról nem, akik nemcsak mint tisztviselők, hanem mint ezeréves alkotmányunk őrei is szinte példátlan elszántsággal teljesítették mindenkor hazafias kötelességüket.

Az egyesületi központ készítette javaslatot mi örömmel üdvözljük, teljes egészében elfogadjuk, csupán azon tiszteletteljes kérelemmel járulunk az Országos Egyesület elé, hogy ennek keretében a mi előmenetelünk is érvényesüljön.

²³ D. 34. 6.

Saját tisztársainkhoz folyamodunk tehát, elsősorban őket kérjük és várjuk sorunk jobbra fordulását, mert ők közvetlen közelből ismerik működésünk körét.

Alázatos kérésünk pedig az, hogy a vármegyei levéltárak élére állított s egy status-ba sorozandó levéltárnokok (főlevéltárnokok) legalább oly számarányban és módon, amely számarányban és módon a jogvégeztek a VIII. fizetési osztályból a VII.-be lépnek – a IX.-ből a VIII.-ba jussanak.²⁴

Midőn e kérelmet feltártuk, sietünk kijelenteni, hogy mi ezzel korántsem azt fejeztük ki, mintha minket nagy általánosságban a VIII. rangosztály illette meg, csupán azt kívánjuk, hogy ebbe a fizetési osztályba hosszas és sikeres szolgálat után – előléphessünk.

Hogy pedig ez nem szerénytelen, hanem nagyon jogos kívánság, megkíséreljük bizonyítani. Nem vonunk párhuzamot a mi állásunk s a jogvézett vármegyei tisztviselők állásai közt, csupán a hasonló vagy kevesebb minősítést igénylő állami állásokkal teszünk összehasonlításokat. Ezt pedig annál több joggal tehetjük, mert éppen azt akarjuk elérni, hogy előmenetelünk akként biztosíttassék, ahogy a hasonló állami állásokban biztosítottak.

Ez az alapja az Országos Egyesület javaslatának s erre helyezkedünk mi is.

Mit kíván tőlünk a minősítési törvény? Kíván és pedig minimum 8 gimnáziumot, érettségi vizsgát és az Országos Levéltár kezelési szakára megállapított szakvizsgát, s különösen a latin és német nyelveket, a diplomatikai rövidítések megértését stb.

Törvényben a szokatlan minimum szó nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy maguk a törvényalkotók is érezték ezen minősítés abszolút elégtelenségét, s csupán kényszerűségből állapították meg azt, mert tudományos készültségű egyénekre a képtelenül alacsony fizetés mellett nem számíhattak.

Lássuk, hogy mit jegyeztek fel rólunk ekkor az országgyűlés évkönyvei! A törvény indoklása így szól: „Egészen új ezen szakaszban az, hogy a vármegyei és városi törvényhatóságok levéltárainál alkalmazott fő- és allelvéltárnokoktól is kívántatik egy minimális qualificatio, mely nélkül fontos feladatuknak teljesen megfelelni nem volnának képesek.” A 21-es bizottság javaslata pedig ez volt: „A levéltári szakra vonatkozólag a bizottság magáévá tette a kormány azon javaslatát, hogy a vármegyei és városi törvényhatóságok levéltárainál alkalmazott fő és allelvéltárnokoktól is megkívántassék legalább oly mérvű tudományos qualificatio, mely nélkül az alsóbb kezelési szaktól eltérő fontos feladatuknak teljesen megfelelni nem képesek.”

A törvény tárgyalása alkalmával Dárday S. előadó sajnos nem nyilatkozott, a javaslat ellen felszólaló Szederkényi N. sem. Németh Albert kivihetetlennek tartotta, hogy a vármegyei levéltárnokok úgy tudjanak latinul, hogy képesek legyenek az okmányokat lefordítani, mert még klostrombeli öreg guardiánok sem képesek erre, aki pedig úgy elsajátítja, annak az akadémiában lesz helye. Nagyot tévedt a tempera-

²⁴ Az eredetiben aláhúzással kiemelt szövegrészeket a forrásközlés során szintén aláhúzással jelöltük.

mentumos hevesi követ, mert mi bizony híven fordítjuk a latin okmányokat, mindazáltal az administratív teendőkkel túlhalmozott levéltárnoknak tehetsége és szorgalma dacára sem nyílik alkalma arra, hogy a magyar Parnassusra felemelkedjék.

De még a minimumként követelt szakvizsgát sem lehet kicsinyelni, mert egy – az iskolában tanult klasszikus latin nyelvtől nagyban elütő – holt és egy élő idegen nyelv alapos ismeretét feltételezi. Pedig ez távolról sem elegendő! Aki közülünk hivatását híven be akarja tölteni, annak éveken át szorgalmasan kell tanulnia a történelmet s segédtudományait, főleg a művelődéstörténelmet, a heraldikát, genealógiát, mert ezek ismerete nélkül nem tud különbséget tenni az értéktelen lom és az örökbecsű oklevél közt, s a történelmi, köz- és magánjogi érzékkel nem bíró levéltárnok nyugodtan kiselejtezhet olyan nagy fontosságú okleveleket, melyek elveszése a történelem ítélszéke előtt pótolhatatlan kárt jelent; jártasnak kell lennie a diplomatikában és paleográfiában, mert különben még a magyar nyelvű középkori okleveleket sem képes elolvasni, nemhogy a latin és német okleveleket megértené, s róluk másolatokat, különösen pedig – a vármegyei ügyviteli szabályzatban gyökerező jogánál és kötelességénél fogva – közhitelű fordításokat adhatna.

Egyszóval a hivatása színvonalán álló levéltárnoknak tudományos alapon akként kell magát kiképeznie, hogy mintegy élő kútforrását képezze az ősi vármegyei intézményeknek.

A tudományos készültségre való hivatkozás pedig éppen nem kérkedés részünkről, mert hiszen a m. kir. belügyminiszter úr jelentette ki 1899. évi 3648. sz. eln. elvi jelentőségű határozatában, hogy mi tudományos jellegű foglalkozásra is hivatottak vagyunk. A törvényt magyarázó ezen határozat már egymagában is elegendő volna kérésünk jogos voltát eldönteni.

Állásunk fontosságát még világosabban hirdeti a belügyminiszter úrnak a főispánokhoz intézett 1854/894. sz. eme rendelete: „Az ország számos vármegyéjében és városában, kivált a Felvidéken, hová a török pusztítás nem hatolt el, a törvényhatósági levéltárakban számos nagy fontosságú történelmi anyag van felhalmozva, melyek nemcsak az illető vidék, hanem az egész ország múltjára nézve is becses adatokat tartalmaznak. Hogy e becses anyagnak a tudomány hasznát vehesse, első-sorban értelmes, képzett levéltárnokokra van szükség. Ezért s a folyó közzolgálat érdekében is szabott meg az 1883. évi I. tc. a törvényhatósági levéltárnokokra nézve némi minimális qualificatiot. Közérdek tehát az, hogy a törvényhatósági levéltárnoki állásokra lehetőleg képes és szakértő egyének alkalmaztassanak.”

A belügyminiszter úr szükségesnek tartja továbbá „a levéltári ügy korszerű fejlődésére” való tekintettel az országos és a törvényhatósági levéltárak közt a kölcsönhatás létesítését, s hogy a törvényhatósági levéltárnoki állásra az országos levéltárban szélesebb körű gyakorlatot szerzett levéltári tisztviselők is alkalmazhatók legyenek – üresedés esetén a pályázat kiírását és ennek az országos levéltárral való közlését.

Hogy történettudósok volnánk, nem állíthatjuk, de igenis önérzettel feljegyezhetjük, hogy sorainkban 12-nek már ismert neve van a szakirodalom terén, többen pedig azon az úton vannak, hogy maguknak nevet szerezzenek. Az elméleti képzettséget tekintve pedig többen van főiskolai (jog-, bölcsészet-, hittudomány) képesítése, mint csupán középiskolai végzettsége.

Nem tudjuk tehát az osztó igazsággal összeegyeztetni, hogy miért kelljen nekünk – vármegyei szakhivatal vezetőinek – minden készütségünk és törekvéseink dacára is szükségképpen ott befejezni életpályánkat, ahol a négy középiskolai osztályt végzett, s legegyszerűbb kezelési teendőket végző irodaigazgatónak.

De vissza kell térnünk a levéltári szakvizsgálatra, meg kell emlékeznünk az országos levéltári kezelőtisztai állásokról. Még a törvény betűje is valamivel többet kíván tőlünk mint azoktól. S ez nagyon természetes is, mert míg ők kizárólag csak kezelési teendőket végeznek, a fogalmazás pedig a fogalmazási szakbeliekre hárul: addig mi a fogalmazási teendők ellátására is hivatottak vagyunk. S az országos levéltári kezelőtisztek elől még sincs elzárva a VIII. fizetési osztály.

Már az eddigiekből is eléggé kitűnik, hogy a mi készütségünk rovására történik, ha állásunkat a pénztári számvevősegi, főleg a kezelési szakbeli állásokkal összehasonlítjuk.

Bár unalmas lesz az olvasásra, álláspontunk kidomborítása végett szükségesnek tartjuk felsorolni mindazokat a VI–VIII. fizetési osztályba tartozó állásokat, melyek az 1893. évi IV. tc. értelmében a teljes vagy 4 osztályú középiskola elvégzését kívánják. Ezek közül:

a VI. fizetési osztályba tartoznak: lottóigazgató, állampénztári igazgató, számvevősegi igazgató; a VII. osztályba: pénzügyorségi felügyelő, állampénztári osztályvezető, állampénztári főellenőr, fővámtárnok, dohánygyári igazgató, dohánybevéltási felügyelő, számvevősegi főnök, révkapitány, zálogházi igazgató, számvevősegi aligazgató; VIII. fizetési osztályba: számszéki irodaigazgató, számtanácsos, segédhivatali főigazgató, detektív felügyelő, állampénztári pénztári pénztárnok, állampénztári ellenőr, adópénztárnok, pénzügyőri főbiztos, fővámszedő, vámfőellenőr, dohánygyári aligazgató, dohánybevéltási felügyelő, dohánybevéltási kezelő, dohányraktári gondnok, lottóhivatali főnök, lottóhivatali ellenőr, zálogházi aligazgató, zálogházi ellenőr, klinikai gondnok, egyetemi gazdasági ellenőr, üvegtechnikai műhelyvezető, egyetemi gondnok, honvédmenház házparancsnoka, posta és távírdai pénztárnok, segédfelügyelő a mértékhitelítésnél.

Íme tehát a középiskolát végzettek eljuthatnak a VI. fizetési osztályba is, a 4 osztályt végzettek elérhetik a VII. rangosztályt.

De lássunk egy példát közelebbi világitásban! Az országban 57 pénzügyigazgatósági számvevőség van s ezek közül 3-nak élén VII. rangosztálybeli van, 47-nek VIII. osztálybeli s csupán 7-nek – kivételesen és ideiglenesen – IX. osztálybeli áll az élén.

Mindezekről – a kezelési szakbelieket ide nem értve – a törvény nem kívánja feltétlenül a főgimnázium elvégzését, hanem megelégszik bármely középiskolával, sőt, a 7 osztályú kereskedelmi iskolával, továbbá az egyoldalú katonai iskolákkal, kivételesen pedig 6 osztályú polgári iskolával is.

A felsorolt állami tisztviselők anyagi felelőssége mellett túlnyomó részben az állami közvagyon fölött őrködnek, mely ha talán tetemes is, de nem pótolhatatlan: mi megbecsülhetetlen és pótolhatatlan szellemi kincseknek vagyunk hivatásos őrzői és magyarázói és a reánk bízott ereklyékért erkölcsileg is felelősek vagyunk; azok állása, ha szakmabeli ismereteket kíván is, de mégsem tudományos jellegű, mint a miénk.

Mennyire méltánytalan volna a VIII. fizetési osztályt végleg elzárni előlünk, kik sajátos képzettségünkkel teljesen elszigetelten állunk s a törvényhatóságban semmi más állásra nem számolhatunk, még kézzelfoghatóbbá válik, ha csak egyetlen pillantást vetünk a vasutasok fizetéséről szóló 1907. évi L. törvénybe. Mit látunk ebben? Azt, hogy a IX. fizetési osztály legfelsőbb fokozatába a jegyvizsgáló főkalauz eljut, a mozdonyfelvigyázó meg éppenséggel eléri a VIII. fizetési osztálynak megfelelő fizetést.

Azon körülmény, hogy ők terheesebb munkát végeznek, nem billenti javukra a mérleget, mert végre is ők mégiscsak altisztek, merőben fizikai munkát végeznek s a fokozottabb tevékenységért gyorsabb haladás, a rövidebb szolgálati idő, az utazási s egyéb pótlékok és kedvezmények bőven kárpótolják őket.

Szinte megdöbbenő, hova jutottunk már az összehasonlításokkal s akaratlanul is kitör belőlünk az elkeseredett kérdés: Hát mi szellemi erőink és szorgalmunk végső megfeszítése mellett sem lehetünk érdemesek oly fizetésre – amilyenre érdemes egy altiszt? Avagy nem élünk-e kultúrállamban, hol a közügy javára szolgáló hosszas és fokozott szellemi tevékenységet szükségképpen jobban kell honorálni, mint a fizikai munkát?

Szólhatnánk még a levéltárnoki állás historiai fejlődéséről, a törvényhatóságoknak az automatikus előlépés mellett való állásfoglalásáról és sok egyébéről, de mivel szíves türelmüket már úgylis próbára tettük, csupán egy látszólagos ellenérv cáfolására szorítkozunk még.

Hallottunk olyan ellenvetést, hogy az 1904. évi X. tc. 10. §-a a vármegyének szabad kezét adott egyes tisztviselők javadalmazásának emelésére, tehát kérelmünket a törvényhatóság saját hatáskörében is teljesítheti.

Ily módon azonban a kérdést megoldani nem lehet. Először azért, mert a vármegye meg sem teszi, nehogy precedenst alkosson; másodszer azért, mert ha a jogos igények ekképpen kielégítést nyerhetnének, a statusrendezés szükségessége önmagától megdőlné; harmadszer és főleg azért, mert a törvény csak működési pótlékot engedélyez, ez pedig nem a személynek, hanem az állásnak szól. Azt pedig magunk sem tartjuk igazságosnak, hogy az előd által hosszas és kiváló szolgálattal kiérdemelt esetleges pótlékot az újonnan hivatalba lévő azonnal élvezze.

Mélyen tisztelt Országos Egyesület! Kultúrállamokban általános a törekvés a köztisztviselői állások színvonalának emelésére. Hazánkban is egyre mélyebb gyökeret ver a közügyet szolgáló tisztviselők erkölcsi és anyagi függetlenítése. Bár ez irányban nálunk még sok a kívánni való, az állami alkalmazottaknak úgy szólván minden pálya elegendő alkalmat nyújt a tehetség érvényesülésére, a szorgalom és becsvágy fokozására és jutalmazására.

Az ország teherviselő képességére csupán a vármegyei tisztviselőknek lehet panaszkodni. Avagy nem méltánytalan-e, hogy az ország legjelesebb alispánjai szükségképpen abban a rangosztályban fejezzék be pályájukat, amelybe a középiskolát végzett állami tisztviselő is eljuthat? S ha az állami tisztviselőnek a középiskola lehetőséget nyújt a VI. osztályba való eljutáshoz, miért ne adhatna nekünk jogot a VIII.-hoz?

A törvényben kívánt – a valóságban elégtelen – minősítés tehát semmiképpen sem lehet akadály a kérelmünk teljesítésének; minősítésünknek a szerzett jogok respektálása mellett való fokozása esetén pedig a mostaninál fokozottabb lehetne az igényünk is.

Mély tisztelettel és bizalommal kérjük az Országos Egyesületet, a statusrendezésre kiküldött bizottság nagyrabecsült tagjait, méltóztassanak jóakaratólag fontolóra venni kérésünket, melyet rideg érvekkel, száraz előadásokban, de – úgy véljük – az igazság meggyőző erejével tártunk fel; méltóztassanak ezt korábban benyújtott indítványunk folyamányának tüzetesebb indoklásának tekinteni.

Tisztársaink közt s legmagasabb rangbeliek soraiban is vannak számosan, kik nagy szeretettel és eredménnyel foglalkoznak a levéltári szakba vágó tudományokkal. Őket még külön is kérjük, tegyenek tanúságot mellettünk, emeljék fel érdekünkben szavukat, kölcsönözzenek súlyt előterjesztésünknek.

Kérésünk igazságos és méltányos elbírálása elé annál nagyobb bizalommal tekintünk, mert a mi statusrendezésünk számba nem vehető oly csekély anyagi áldozattal jár, mely a többi tisztviselők státusrendezését egyáltalán nem érintheti, annál kevésbé gyakorolhat arra káros befolyást.

Összes társaink nevében és megbízásából mély tisztelettel vagyunk a mélyen tisztelt Országos Egyesületnek alázatos szolgálói:

1907. dec.

Orosz Ernő
Heves vármegye levéltárnoka
az Orsz. Egy. vál. tagja
Osváth Lajos
Bihar vármegye főlevéltárnoka
Dr. Magasházy Béla
Borsod vármegye levéltárnoka

Köszeghi Sándor
Pest megye főlevéltárnoka
Romhányi János
Nyitra vármegye főlevéltárnoka
Dukovics István
Veszprém vármegye levéltárnoka

váram. Kivétve azoknak lehet jogos panaszuk. Avagy nem méltánytalan-e, hogy az ország legjelesebb alispánjai szintén ugyan abban a rangosztályban fejeznek be pályájukat, a melybe a köznevelőket végre az ill. kivétve is elgátlat? Itta az ill. kivétve elnöknek a köznevelő közelebbi lehetőséget nyújt a II. osztályba való eljutásához, miért ne adhatna nekünk jogot a III. -hoz?

A törvényben kívánt - a valóságban elégtelen - minősítés tehát semmiképpen sem lehet akadály a kérelmünk teljesítésének; minősítésünknek a szerzett jogok respektálására mellett való fokozása esetén pedig a mostanival fokozottabb lehet az igényünk is.

Mély tisztelettel és bizalommal kérjük az országgyűlést, a statusrendeletre kiküldött bizottság nagyrabecsült tagjait, méltóztatásának jóakarattalag fontolóra venni kérésünket, melyet rideg érvekkel, sőt az előadásban, de úgy vélik - az igazság meggyőző erejével társunk fel; méltóztatásának ezt korábban benyújtott indoklásunknak fokozottabb indoklásának tekinteni.

Tisztársaink közt a legmagasabb rangbeliek sorában is vannak számosan, kik nagy szerezettel és eredményekkel foglalkoznak a levéltári szakba vagy tudományokkal. Őket még külön is kérjük, legyenek tanúságot mellettünk, emeljük fel Erdélyünkben szárukat, köztönöknek süllyt előterjesztésünknek.

Kérésünk igazságos és méltányos elbírálása elé annál nagyobb bizalommal tekintünk, mert a mi statusrendeletünkünk számba nem vehető oly csekély anyagi áldozattal jár, mely a többi kivétve státusrendelését egyáltalán nem érintheti, annál kevésbé gyakorolhat arra káros befolyást.

Összes társaink és nevében és megbízásából mely tisztelettel vagyunk a melyben tisztelettel Országgyűlésnek alávetés szolgái:

1907. dec.

Országgyűlés
Helyettes államtitkár levéltárnok
az országgyűlés tagja.

Államtitkár

Az országgyűlés előzetes engedélyével

Magasbíró

Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei levéltárnok

Országgyűlés

Pestmegyei főlevéltárnok

Pannóniai János
Kisvárdai vármegyei főlevéltárnok

Mikóczy István
Veszprémi vármegyei főlevéltárnok

Két könyv Mindszenty József bíboros környezetének forrásaiból

Somorjai Ádám OSB: Duty log Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956–1971 – Az ügyeletes tiszt kézikönyve. Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen 1956–1971.

Pannonhalma, 2018. 212 p. ISBN 9786155576072

Somorjai Ádám OSB: Nuove fonti per la causa Mindszenty nelle carte Casaroli 1962–1995 – Újabb Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995.

Bp., 2017. 146 p. ISBN 9786155826030

Somorjai Ádám munkássága, Mindszenty József esztergomi érsekkel kapcsolatos kiadványai ma már megkerülhetetlenek azok számára, akik érdeklődnek a bíboros élete iránt. A több évtizedes kutatómunka eredményeinek publikálása különösen az elmúlt másfél évtizedben gyorsult fel. A kitartó anyaggyűjtés, amely Mindszenty József életművének szinte minden szegmensét fel kívánja tárni, páratlan a történetész szakmában. A cél egyértelmű: figyelmének középpontjában nem feltétlenül egy új, több kötetes monográfia áll, hanem a kardinálishoz köthető források, dokumentumok megjelentetése, aminek segítségével az olvasó maga alkothat képet Mindszenty József személyiségéről. A szakma más ismert kutatóit, így Balogh Margitot és Zinner Tibort is segítségül hívja egy-egy kötet elkészítéséhez. E kötetek olvasóit értő bevezetővel, magyarázó jegyzetekkel igazítja el a dokumentumok tengerében. Kutatásainak eredménye nem csupán a források eredeti nyelvén érhető el, hanem magyarul is, így a Mindszenty kardinális életműve után érdeklődők még közelebb kerülhetnek a bíboros személyiségéhez. Kétnyelvű forráskiadványokról lévén szó a szerző a magyar mellett a forrásokat eredeti – angol és olasz nyelven is publikálja.

Elsőként a budapesti amerikai követségen szolgálatot teljesítő ügyeletes tiszt kézikönyvét mutatom be. Ez a „napló” arra szolgált, hogy „a hivatalos órák után a követség épületében maradó ügyeletes diplomata akcióképes legyen, ha szolgálati ideje alatt valami történik a bíborossal”. A kiadvány a korábban már megjelent amerikai diplomáciai levelezés, illetőleg Mindszenty bíboros különböző helyekre írt – címzettek elérő, avagy visszatartott – leveleinek követségen belüli háttérkörnyébe enged betekintést. Az olvasó ne várjon hosszú, szabatosan megírt mondatokat,

hanem csak olyan rövid, száraz feljegyzéseket, levelekre, táviratokra utaló beírásokat, amelyek a követség munkatársai, vagy az amerikai külügyminisztérium számára mindennaposak voltak. A napló bevezető részében leírtak alapján pontosan követhető a bíboros családjának tagjaira vonatkozó személyes adatok, hogy ki mikor született és halt meg, hogy lánytestvéreinek gyermekei mikor látogatták meg, vagy hogy kik a felelős személyek a State Departmentben, és kit kell vészhelyzet alapján azonnal értesíteni. Ugyancsak itt található az utasítások, hogy mit kell tenni abban az esetben, ha a bíboros „kisétálna” az épületből. Hasonlóan pontos biztonsági utasítások készültek arra az esetre is, ha a hercegprímás elhagyná az országot. Ezekre a helyzetekre alapos eljárásrend készült, amiket a szerző a kötet végén angol nyelven közöl, magyarul csak a címléírást adja meg.

Az egyes jelentések a két nyelven párhuzamosan olvashatók, akár egymás tükörképei, így az eltérő fordítói értelmezések azonnal ellenőrizhetők. A kötetet – mint a szerző is jelzi – csak a legszükségesebb kommentárral látták el, bár ez néhol gondot okozhat az olvasónak, hiszen a rövid, aktuális bel- vagy külpolitikai utalások nem mindig egyértelműek.

Amikor kezembe vettem a kötetet, azonnal a szerkesztő kétségei jutottak eszembe, hogy kinek készült a kötet, egyáltalán szükség van-e egy ilyen alig-alig jegyzetelt kiadványra, hiszen a korszakot kevésbé ismerő számára nagyon sok az ismeretlen adat, személy. Nem lenne jobb, ha az egész anyag csak elektronikusan lenne elérhető, mint adatbázis? S ahogy elkezdtem elmélyedni a könyvecskében, rájöttem igenis szükség van rá, s a kétnyelvű megoldás még inkább ezt támasztja alá. A korszakot valamilyenre ismerőként azonban nem egy esetben utána kellett nézmem, mit jelentenek az egyes bejegyzések, azaz a kiadvány némileg alaposabb jegyzetelést igényelt volna. Ez azzal együtt is igaz, hogy a szűkre szabott bevezető jelezte, a kiadvány együtt használandó a szerző más köteteivel, hiszen ritkán olvas úgy valaki, hogy maga mellé veszi a szerző által jegyzetelt, nagyszabású „Trilógia”,¹ a Repertórium² köteteit, esetleg a Zinner Tiborral közösen kiadott forrásgyűjteményeket,³ s ha szükséges, azonnal elkezd lapozni. Ez csak a kutatási célú tanulmányozásnál lehetséges, s való-

¹ Trilogia Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta – Az Apostoli Szent-szék és Mindszenty József kapcsolattartása. Tanulmányok és szövegközlések. Sancta Sedes I. – Vol. I. 1971–1975. Pro manuscripto, Romae, 2007. 278 p.; Sancta Sedes II. – Vol. II. 1956–1963. METEM, Bp., 2009. 264 p.; Sancta Sedes III. – Vol. III/1. 1963–1966. METEM, Bp., 2010. 548 p.; Sancta Sedes III. – Vol. III/2. 1966–1971. METEM, Bp., 2012. 700 p.

² The Cardinal Mindszenty documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Edited by Ádám Somorjai. Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2012. 288 p.

³ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971. Bp., 2010, 344 p.; Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba és vissza. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szent-székkal, 1956–1971. (VERITAS Könyvek 4.), Bp., 2016. 766 p.

színűleg ez a válasz említett aggályaimra. Esetünkben egy Mindszenty kutatóknak, témát oktató tanároknak szóló segédkönyvet tartunk kezünkben, ami igen sok ismeretet közvetít felénk, nem csupán a bíboros életére, az amerikai követségre, sőt a külügyre, s bizonyos fókig az egész korra vonatkozóan.

A kötet viszonylagos önállósága növelte volna kiadvány értékét, például egy annotált névmutató, vagy a politikusi vezetéknevek mellett a keresztnév, és a korabeli beosztás, hiszen például Sík Endre, Puja Frigyes, Péter János egyaránt volt külügyminiszter, de nevük említésekor más különböző beosztásokat is betölthettek. Ugyancsak oldaná a hiányérzetet, ha a bevezető afféle eligazítóként segítene az olvasónak olyan kérdésekben, amelyek nem valamilyen konkrét levélre vonatkoznak, hanem például a bíboros egészségi állapotára, akár a fogorvosi eszközök beszerzésére, jelezve egyúttal, hogy a követségnek komoly szervezőmunkát jelentett a kardinális egészségügyi ellátása. Noha a szerző ezeket más munkáiban kimerítően feldolgozta, de önállóan kiadott kötet esetében ez növelte volna a kiadvány értékét.

Az eddig leírt kritikai megjegyzések alapvetően olyan elvi megjegyzések, amelyek egy másfajta szerkesztői hozzáállást tükröznek, de nem érintik Somorjai Ádám hatalmas munkáját, hogy az eredeti angol mellett magyar nyelven is hozzáférhetővé tett egy igen fontos forrást számunkra. Az ügyeletes tiszt rövid megjegyzései tökéletesen érzékeltetik Mindszenty bíboros kettős rab életét. Visszatükröződnek a különböző Kádár-kormányzathoz kötődő nyilatkozatok, illetve azok a tények, hogy nem engedik el édesanyja temetésére, nem mindig fogadhatja rokonait, nem mehet el a pápaválasztó konklávéra, de az amerikai hatóságok is ügyelnek arra, nehogy véletlenül kisétálgjon a követség épületéből. Csak példaként említem az 1962. márciusi feljegyzéseket, mely szerint nem engedélyezik az olasz követnek a Vatikán üzenetének közvetlen átadását a bíboros számára, csak az amerikai ügyvivő lehet az egyedüli közvetítő személy. Hasonlóan érdekes egy 1964. június 4-ei kérdés: „A bíboros titokban használja a telefont?”, amire természetesen nincs válasz.

Teréz testvérének halála után a követség ügyvivője felhatalmazást kért rokonok látogatására, de a State Department döntése negatív volt: „korlátozzák a rokonok látogatásait.” (1966. március 21.)

A feljegyzések utalnak egyes követségi álláspontokra, esetleges félreértelmezésekre is. Például az 1962. március 26-ai feljegyzés az alábbi – minden alapot nélkülöző – feltételezést fogalmazza meg: „lehetséges, hogy a bíborosra is kiterjed a magyar kormány amnesztiája”. A bíboros jövőbeni elutazása, követségi menedéke gyakran felmerül a feljegyzésekben, akár mint saját megjegyzés, vagy mint követségi emlékeztető (például 1957. augusztus 21., 1958. november 20. – a bíboros jövője).

A bíboros egészségi állapotáról folyamatosan kapunk hírt, s nem véletlenül. Az évek múltával egyre fontosabbá válik, hogy odafigyeljenek a kardinális egészségére, hiszen esetleges korai halálának következményei beláthatatlanok lehetnek volna. 1957 októberében magyar fogorvost engedtek hozzá, majd decemberben,

januárban fogászati felszerelés beszerzésére tettek javaslatot. Figyelmet szenteltek a bíboros lelkiállapotának is, először 1958. május 13-án esett erről szó. 1967 tavaszán többszöri bejegyzést találunk fogászati kezeléséről. Február 20-án a bejegyző fogászati felszerelés kölcsönzéséről tudósít.

Érdekes a 1957. május 8–9-ei bejegyzés: „bíboros gyengélkedés; orvos?”. Ugyan- ehhez a naphoz zárójelbe téve tudósít a bíró az amerikai orvos május 29-ei látoga- tásáról, június 12-én dr. Johnston feljegyzéséről. 1963. december 27-én szűkszavú bejegyzést olvashatunk: „Kötőhártya gyulladás esete”, amit orvosi kezelést követően január 10-én egy, „a szem javult” bejegyzés követett. Nyilván ez a kezelés is szerepet játszott abban, hogy az orvosi felügyeletet, mint általános kérdést az USA Külügy- minisztériuma elé terjesztették (február 4.).

A bíboros egészségi állapota a későbbiekben még több bejegyzés tárgya volt. Így 1965 nyarán kérték dr. Lynskyt, hogy vizsgálja meg a bíborost, majd említést tettek a köpetvizsgálat eredményéről, sőt tájékoztatják a magyar kormányt, illetve a Washing- tonban tárgyaló vatikáni delegációt egészségi állapotáról. Az USA Külügyminiszté- riuma engedélyezte a röntgent, bár ennek technikai kivitelezése homályban maradt. Szeptemberben aztán „teljes orvosi jelentés” készült egészségi állapotáról. Októberben a bíboros szívpanaszairól olvashatunk, s a hírt továbbították a Vatikánnak is. 1966. januárjában több bejegyzést találunk a bíboros betegségéről és az orvosi költségekről. A bíborost ekkoriban egyre több betegség kínozta, így állapotának ellenőrzésére igen nagy gondot fordítottak. A feljegyzések egy orvoscsoport látogatásának előkészítésé- ről tudósítanak 1967. július 27-én, 31-én, szeptember 13–15-én pedig orvosi, fogor- vosi ellenőrzésekről olvashatunk. Ezután elmaradoznak az orvosi vizsgálatokról szóló hírek, 1968. december 18-án már csak az „orvosi ügyek” szerepelnek. Ezt követően nem esik szó az egészségi problémákról, amiben nyilván az is szerepet játszik, hogy 1969 május közepétől 1970 év elejéig nincs bejegyzés, s ez év folyamán két különböző személy vezeti a naplót, akik nyilván eltérő szempontok szerint végezték munkájukat.

A feljegyzések utaltak a *Bíboros szokásos vallási tevékenységére* (1959. november 5.), de kereszteleseiről (1959. november 17., 1967 október 28.), esketésről (1967. szept- ember 9.) is hírt adtak. Külön kitértek arra, hogy „tévedésből kívülről” jutott be a követségi misére, ami után a tudósítókat kizárták a miséről (1960. január 7., 11.). Emellett azt is fontosnak látták megjegyezni, hogy a „francia követ ott maradt mise után”, és „beszélgetett a bíborossal” (1960. március 23.). Ez egyúttal visszaatalás arra, hogy a budapesti diplomáciai testület 26 tagja és „4 helyi” is részt vehetett a bíboros által celebrált miséken (1959. május 29.). Érdekes lenne megtudni, ki a négy helyi, ha nem a követség magyar alkalmazottai. Külön bejegyzést szenteltek a bíboros ju- bileum miséjére, s hogy javaslatot tett a vendéglistára (1965. április 30.). Június 5-én pedig megtudjuk, hogy az USA Külügyminisztériuma öt fő számára engedélyezte a részvételt a misén. Kiemelt beírást kapott a Robert Kennedy meggyilkolása után tar- tott gyászmise, amelyen „kb. 15 baráti kirendeltség vezetője + feleségeik voltak jelen”.

Képet kapunk arról is, hogy Mindszenty bíboros milyen nagyszámú levelet írt a pápának, a Vatikán más vezető személyiségeinek, az Egyesült Államok mindenkori elnökeinek, a Külügyminisztériumnak, de a levelek témáját többségében nem említették, csupán azt, hogy kinek címezte. Mivel ezek a levelek megjelentek Somorjai Ádám fent említett munkáiban, nem térek ki rájuk. Egyes konkrét kérdések különösen foglalkoztatták a bíborost, így a feljegyzés írója kiemeli őket. Ilyen volt például az akkor még az USA-ban őrzött korona és a koronázási palást sorsa, vagy emlékiratainak megőrzése (például 1962-ben, 1964-ben).

Több alkalommal felmerül a történelmi Magyarországtól elkerült területeken lévő egyházmegyék sorsa. Először az 1960. január 22-én keltezett XXIII. János pápának címzett levélben tiltakozott az ellen, hogy az osztrák Burgenland tartomány területén önálló egyházmegyét hozzanak létre. Az ügyeletes tiszt feljegyzése szerint a „bíboros Burgenland levele visszajött, a StDep nem fogja továbbítani”. Így is történt, a levelet nem továbbították Rómába. A bíboros június 30-án azonban újabb levelet írt (július 1. – „Ismét Burgenland”), erről 15-én készült egy külügyi összefoglaló, amiről 21-én emlékezett meg az ügyeletes tiszt. 1968-ban előbb a kalocsai érsekség szerbiai részének önálló püspökséggé alakulása ellen tiltakozott (1968. február 14.), néhány hónap múlva pedig a szlovákiai püspökségek formális elcsatolása (1968. április 18. és május 31-ei bejegyzés, május 17-ei levél) ugyancsak tiltakozásra kényszerítette – ezeket legalább továbbította a State Department. (A szlovákiai egyházmegyék kapcsán írt korábbi leveléről 1966. október 5-én olvashatunk.) Az ügyeletes tiszt feljegyzéseiben érdekes módon nincs semmilyen utalás a csehszlovákiai megszállásról. Mielőtt azt gondolnánk, hogy a bíboros gondolkodása leszűkült egyházpolitikai kérdésekre, azt kell látnunk, hogy a vietnami háború foglalkoztatta a bíborost (1968. július 11., 12.), s az említett levélben közvetve jelzi, hogy a szovjet kizsákmányolás miatt a „helyzet Közép-Európában már most katasztrofális”.

A vatikáni és a washingtoni levélváltásokra való utalások mellett időnként előkerültek a magyar külügy (Sík Endre külügyminiszter nyilatkozata a bíboros szabadulásáról az osztrák külügyminiszternek [1959. október 22.], Bruno Kreisky osztrák külügyminiszter reakciója [november 13.]), esetleg Kádár János bizonyos megnyilatkozásai (1962. december 24.). Kállai Gyula miniszterelnökhelyettes újságíróknak tett megjegyzései (1961. december 6-án, majd 12-én) ismét előtérbe tolták Mindszenty személyét. („Továbbiak Kállai sajtóközleményéről; tárgy: a bíboros, mint az USA–magyar kormánykapcsolat témája.”). Távozásáról mások is nyilatkoztak, amit a bejegyzések szintén visszatükröznek. Így Mód Péter külügyminiszterhelyettes osztrák követnek tett megjegyzése, hogy „nincsenek meg a feltételek a távozáshoz” (1963. március 6.). A magyar politikusok nyilatkozataira való utalások többször is előkerültek, bár ezek lényegi mondanivalója nem mindig derül ki: például 1967. november 3-án „Kádár a nagykövetnek: a helyzet áttekintése”, máskor viszont egyértelmű utalást találunk Fock Jenő miniszterelnök nyilatkozata kapcsán („Fock nyilatkozat,

Párizs, francia tisztviselőnek: a bíboros elmehetne, ha tartózkodna a politikától” [1968. március 29.]

Agostino Casarolinak a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közötti tárgyalásokon betöltött különleges szerepére 1963-as májusi, majd 1964-es látogatásával kapcsolatos bejegyzés utal, de a bíboros reakciója egyaránt helyet kapott a megjegyzések között, ezt egészíti ki a némileg lenéző „Kádár sajtónyilatkozata: M. nem probléma”. Casaroli 1965 kora őszi látogatásáról szintén több bejegyzés emlékezik meg, talán a legérdekesebb: „Casaroli kudarca, nem fogadják a magyar Külügyminisztériumban” (1965. október 4.). 1967. augusztus 2-án egy érdekes megjegyzés található, mely szerint a „bíboros gratulál Casarolinak”. Itt például hasznos lett volna egy jegyzet, hogy a vatikáni diplomata 1967. június 29-én a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára lett.

A követség helyzetében bekövetkezett változásokról is hírt kapunk, bár inkább csak úgy, mint a bíboros reagálásáról arra, hogy „a követséget nagykövetséggé emelték” (1966. november 30.), illetve, hogy az „ügyvivő tájékoztatja a bíborost a nagykövet érkezésének várható időpontjáról” (1967. július 28.), majd hogy október 7-én a követ 18-ai érkezését közölték a bíborossal. Utóbb 20-ára módosították a dátumot. Október 23-án pedig megtörténik a „nagykövet első látogatása a bíborosnál”. Érdekes, hogy az 1969-es nagykövet-váltásról már nem esett szó.

Mindszenty József és Franz König bécsi bíboros érsek találkozásai különös fontosságúak e másfél évtizedben. A feljegyzés szerint König bíboros bejelentette látogatási szándékát a bíborosnál (1962. október 2.). A bécsi bíborossal való találkozókról természetesen minden alkalommal találunk bejegyzést: az április 19-ei látogatás kapcsán márciusban és áprilisban is. König bíboros Mindszentyvel kapcsolatos – konkrétumok nélküli – megjegyzéseiről is olvashatunk, az Amerika Hangja rádióadóra hivatkozva (április 8.). Néhány nap múlva viszont egy nagyon érdekes korlátozó bejegyzést írt be az ügyeletes tiszt: „Könignek Mindszentyhez szóló születésnap üzenetét ne kézbesítsék.” (1964. április 14.) Hogy a két bejegyzés miként függött össze, az nem derül ki.

König bíboros 1965. júniusi látogatása szintén több bejegyzés tárgya. 1965 novemberében Mindszenty bíboros kérte, hogy a bécsi érsek látogassa meg, amit a State Department elutasított. 1966 márciusában mégis sor került a látogatásra, s ezt követően König bíboros utazásai előtt már nem találunk elutasításra utaló bejegyzést. Az 1967. júniusi látogatást több – egyeztetésről tudósító – bejegyzés előzi meg. A követség elhagyása, a „kisétálás” 1967 őszén újult erővel kerül előtérbe (például szeptember 21.), s a bíboros ennek kapcsán jelzi az ügyvivőnek, találkozni szeretne König érsekkel, majd más alkalommal König javasolja Leddy külügyi államtitkárnak az elutazást autójával (szeptember 28.). A követségi ügyeletes tisztek ezzel összefüggésben „eligazítást kaptak az előre nem látható eseményről” (szeptember 29.). König bíboros október 5-én érkezett meg „a magyar kormány által szabott feltételek”

mellett, majd október 17-én és 18-án ismét látogatást tett a követségen. Az ekkori tárgyalások fontosságát jelzi, hogy e két napon több egymással összefüggő bejegyzést is találunk. König bíboros neve ekkortól mind többször merül fel akkor is, ha Hillebrand nagykövettel találkozott, sajtónyilatkozatot, interjút adott, vagy levelet írt (1968. január, február, április; 1970. január). Ugyancsak fontosnak látták, ha az USA bécsi nagykövete tárgyalta König bíborossal (1968. december 17.). König 1969. február eleji látogatása, az előkészítő tárgyalás a magyar kormány külügyminiszter-helyettesével, a beszámoló, a „továbbiak” ismét többszöri bejegyzést értek, ami nem választható el az új püspökök januári kinevezésétől. Sajnálatos, hogy 1970 elejétől, majd nyarától még inkább ritkulnak a bejegyzések, 1971-ben pedig összesen két – politikai értelemben – lényegtelen beírást találunk, így a nagykövetség elhagyását megelőző tárgyalásokról, s ezen belül König bíborosról sem esik szó.

■

Somorjai Ádám másik könyve jellegében tér el az ügyeletes tiszti bejegyzéseit tartalmazó kézikönyvtől, a nagy forráskiadványok árnyékában egyfajta „resztlikönyv”, de a források sorsának bemutatása közben számos olyan fontos ismeretet kapunk, ami túlmutat egy egyszerű dokumentumkiadványon. Amit az előző kötetnél hiányolhattott a laikus olvasó, a széles körű tájékoztatáson alapuló bevezetőt, itt ez maradéktalanul teljesül. Az ún. Casaroli-fond sorsa is számos izgalmat rejt magában, s a szerző nagy alaposággal, de témáját nem túlírva tájékoztat a kötet előtörténetéről.

A nem egyháztörténészek számára kevésbé ismert, a „Vatikánál szolgálatot teljesítő főpapok magánlevéltárára vonatkozó vatikáni rendelkezések szerint – amennyiben az illető a Vatikán Városállam területén halt meg”, a Vatikáni Államtitkárság levéltárosa a hagyaték megtekintése után kiemeli a hagyaték hivatali részét, s az bekerül az Államtitkárságra. A levéltári anyag így csak akkor tanulmányozható, ha a „bekerülési esztendő dokumentumait megnyitják a kutatók előtt”. Casaroli bíboros esetében azonban nem így történt, mert halála után nem sokkal a hagyatékot elszállították lakásából és a Vatikán állam területéről is. Hogy az örökös ment érte azonnal, vagy a levéltár eszmélt későn, esetleg valami más ok játszott közre, a kötetből nem derül ki. A hagyatékot a bíboros unokahúga, egyben örököse adományként egykori egyházmegyéje, Piacenza területére, Bedoniába vitték. A könyvtár és a fotóanyag ott is maradt, de a levéltári iratanyagot 2001-ben a Pármai Állami Levéltárban letétként helyezték el. Szakmai szempontból az eljárást lehet bírálni, de ha úgy nézzük, hogy a Vatikán Államtitkárságáról ezek a fontos iratok mikor kerülhettek volna kutatói kézbe, akkor örülnünk kell annak, hogy a feldolgozás már 2000 júniusában elkezdődhetett. A szerző bemutatja az „Archivio Casaroli” további sorsát, az irategyüttes feldolgozását, a munka eredményeként tartott konferenciákat,

s utal a legfontosabb kiadványokra és szerzőikre. Somorjai Ádám bőséges jegyzet-apparátussal ellátott elemzése nagy segítséget nyújt a kutatók további búvárkodása számára.

Az időközben publikált források, feldolgozások egyértelműen bizonyították, hogy a hagyatéék zöme hivatali dokumentumokból áll, hiszen a bíboros lakásában is dolgozott, így sokszor hazavitte munkáját, sőt, bíboros államtitkárként a munkahely és a lakás lényegében ugyanaz volt. Így az irategyüttes 2015 áprilisában az Olasz Állam és a Vatikán közötti egyezmény értelmében visszakerült a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárába, és ettől kezdve *Fondo Casarolinak* nevezték el a 193 dobozból álló, mintegy 20 iratfolyóméternyi irategyüttest. A levéltári leltárjegyzék már 2010 óta rendelkezésre áll, amelyben témakörök szerint csoportosították az iratokat. Magyarország a *Keleti Országok (1932–1997)* között a 12. fejezetben kapott helyet. Somorjai Ádám kitér az iratok összetételére is, és hangsúlyozza a Casaroli-fond szelektív jellegét, hiszen nem minden iratot vitt lakásába, vagy lakosztálya másik részébe, máskor csak munkapéldányok kerültek oda, s van, amit elfelejtett visszahelyezni hivatali helyére. Ugyancsak nem tudható, hogy az irategyüttesen kívül még milyen ügyön dolgozott. Mint a szerző írja, ezt „majd akkor lehet dokumentálni, ha megnyílnak a vatikáni levéltárak vonatkozó fondjai”.

A kötet nem vállalkozik a teljes Casaroli-fond leírására, hiszen ez nem is feladata, hanem a Mindszenty József hercegprímással kapcsolatos dokumentumokra és azok feldolgozottságára fókuszál. Ezek az iratok elsősorban a 61–64. számú dobozokban találhatóak: *Vatikáni tárgyalások – 1962–1964*; *Vatikáni tárgyalások – 1964–1965*; *Mindszenty kiutazása, római tartózkodása, bécsi évei, temetése, boldoggá avatása – 1971–1995*; *Hivatalos magyarországi látogatás, az 1964. évi részleges egyezmény felmondása, Mindszenty ünnepek Esztergomban – 1990 február 7–12.* A 65. számú doboz sem érdektelen, amely az 1946 és 1963 közötti Csehszlovákiával kapcsolatos iratokat tartalmazza.

A kötet ezt követően felsorolja az egyes dobozokban található iratokat éves bontásban, cím és jelzet szerint. A Mindszenty bíborosról szóló, vele kapcsolatos jelentések, beszámolók mellett a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások is teret kapnak, amelyekben szintén megkerülhetetlen Mindszenty bíboros személye. A 63. dobozon belül az 1971. május 6. és augusztus 25. közötti időszak dokumentumait tartalmazó irategyüttes (*Tárgyalások a magyar kormánnyal és a „Mindszenty-kérdés” megoldása*) különösen gazdag, s közülük több bekerült a kötetbe. Az áttekintés végén a szerző ismét megerősíti azt a gondolatát, hogy Mindszenty bíboros művének értékelése, illetve annak további finomítása csak a vatikáni levéltárak megnyitása után lehetséges.

A kötetbe válogatott dokumentumok két csomópont köré sorolhatók: az első az 1963–1964-es tárgyalásokról készült feljegyzéseket tartalmazza. Érdekes összevetést engedett az amerikai követségben szolgálatot teljesítő ügyeletes tiszt bejegyzé-

seivel az a feljegyzés,⁴ amely Mindszenty bíboros és Jones ideiglenes ügyvivő közötti megbeszélésekről készült. Az ügyeletes tiszt március 19-ei bejegyzése szerint a „bíborosnak átadják a StDep választ”. A március 11-ei és 18-ai beszélgetésekre König bíboros látogatása előtt került sor, s a második alkalommal tájékoztatták a bíborost a menedékével kapcsolatos State Department-álláspont változatlanágáról.

A kötet talán legérdekesebb dokumentuma Mons. Casaroli 1963. május 10-ei jelentése Cicognani bíboros államtitkár számára,⁵ melyben lebilincselő módon számol be budapesti látogatásáról, arról, hogy miként próbálták meg utazását titokban tartani, ami nem sikerült maradéktalanul, mert a bécsi újságírók körök valamit kiszimatoltak. Ugyancsak érzékletes képet kapunk a magyar kormány képviselőivel folytatott tárgyalásról. (A tárgyalópartnerek Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője és helyettese Miklós Imre, valamint Puja Frigyes külügyminiszterhelyettes voltak.) Másnap, május 8-án már-már titkosszolgálati eljárással jutott be az amerikai követségre. A követséget állandóan újságírók hada vette körül, őket elkerülendő Mons. Casaroli polgári ruhában Jones ügyvivő rezidenciájára ment, s szolgálati kocsival jutott be az épületbe. (1964-es látogatásakor ugyanezt a módszert alkalmazta.) Valami mégis kiszivároghatott, mert másnap sokkal több fotós és újságíró várakozott a Szabadság térnél. A bíborossal folytatott több órás beszélgetésről csak röviden szól, jelezvén, hogy azt egy részletes jelentés keretében küldi. Annyi azonban egyértelmű, hogy a bíborossal sikerült megértetnie: „kevésbé remélheti, hogy ezzel a kormánnyal sikerül is valamit dűlőre vinni.” Tehát esetleges távozása Magyarországról „a kormány által vállalt kötelezettségek teljesítését követően történjék, ne azt megelőzően”.

A 4. dokumentum⁶ Casaroli 1964. márciusi útja előtt készült hivatali feljegyzéseit tartalmazza, benne a tárgyalási témákkal a magyar kormány képviselőivel. Külön feljegyzés készült Mindszenty bíborosról, a kiközösített ún. békepapokról, Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspökről. E feljegyzések mellett különösen érdekesek a Casarolit kísérő Luigi Bongianino feljegyzései a tárgyalásokról,⁷ amelyek egyrészt kiegészítik Casaroli másutt már korábban publikált jelentését,⁸ s némileg a külső szemlélő szemszögéből tájékoztatnak a tárgyalásokról. A vatikáni küldöttség háromszor is járt az amerikai követségen (március 14., 15., 22.), a követség ügyeletes tisztje csak 14-én utalt erre. Míg azonban a Casaroli feljegyzés a tárgyalásokra koncentrált, jelezvén, hogy a bíboros prímási méltóságának tudatában nem érzékeli saját valódi helyzetét, Mons. Bongianinonak volt ideje arra, hogy beszámoljon

⁴ 2. számú dokumentum, 33–35.

⁵ 3. számú dokumentum, 36–43.

⁶ 4. számú dokumentum, 43–51.

⁷ 5. számú dokumentum, 52–72.

⁸ A Casaroli jelentést lásd többek között: Somorjai–Zinner: A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. 174–191.

a követség épületéről, a bíboros lakosztályáról (például hogy a nagyobbik szobában öt ablak volt), a követség munkatársainak szolgálatkész és tisztelettudó magatartásáról. Röviden utalt arra, hogy a beszélgetés „nem kezdődött derűs légkörben”, s a bíboros számon kérte, hogy miért nem kap választ leveleire. „Különösképpen azt óhajtotta megtudni, hogy a kormány elfogadta-e a tárgyalások folyamán azokat a feltételeket, amelyek – Őeminenciája ítélete szerint – szükségesek ahhoz, hogy az Egyház Magyarországon szabad.” A finom elhatárolódás érzékelhető, vagyis, hogy a bíboros nem volt tisztában saját helyzetével, politikai súlyával. Ugyanakkor visszatükröződik Casaroli diplomáciai teljesítménye is, ahogy meg tudta nyugtatni a bíborost nem csupán ajándékokkal – ez összecseng Casaroli saját beszámolójával –, s a beszélgetés ezután sokkal derűsebben folytatódott. A feljegyzés nagyobbik felében Mons. Bongianino saját megfigyeléseire alapozva tíz pontban összefoglalta a primás nézeteit, amelyek igen alaposaknak tűnnek, s nem mindig pozitívak a bíboros személyiségét illetően⁹.

A második forráscsoport feljegyzései a Mindszenty bíboros kiengedése előtti időszakba (1971. május-augusztus) engednek betekintést, és pontos képet nyújtanak a magyar kormány és Mindszenty bíboros álláspontjáról az elutazás előtti hónapokban. E feljegyzések tömörek, lényegre törőek,¹⁰ de például különlegesnek mégis az egyik olyan forrást tartom, amely kevésbé lényegesnek tűnő – ügyviteli – kérdéseket vet fel. Az ügyben közvetlenül eljáró Giovanni Cheli kérdéseire ugyanis Casaroli kézírásos megjegyzésekkel válaszolt. Például „Milyen útlevelet kapjon? Mivel nem fogadja el a magyart, sem más országét, biztosíthatunk-e neki egy igazolványt az Apostoli Szentzsék részéről.” A válasz tömör: „a javaslat szerint”. Mindszenty bíboros elutasító magatartása az „illegitim” Kádár kormányzattal szemben veszélyeztette a követség elhagyását, ezért nagy diplomáciai ügyesség kellett egy végül igencsak fontossá váló „apróság” megoldásában.¹¹

Összefoglalásként bátran ajánlom a két karcsú kötetet mindazoknak, akik kíváncsiak Mindszenty bíboros életére, e félfogságban eltöltött másfél évtizedre, ugyanis e könyvek kérdésvetéseit felébresztik az olvasói érdeklődést a szerző többi nagyformátumú kiadványának megtekintésére is.

Ólmosi Zoltán

⁹ 5. számú dokumentum, 56–72.

¹⁰ 6–13. számú dokumentum, 72–91.

¹¹ 8. számú dokumentum, 81–82.

A magyarországi levéltárak kiadványainak 2019. évi bibliográfiája

Könyvek

- 1956 és a zenei élet. Előzmények, történések, következmények.* Szerk. GYARMATI GYÖRGY, PÉTERI LÓRÁNT. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2019. 343 p.
- ÁBTL. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2019. 32 p.
- Az alsószabolcs-hajdúvidéki, debreceni és nagykunsági református egyházmegyéek vagyonszétvárosi jegyzőkönyvei, 1809.* Szerk. SZABADI ISTVÁN. A szerkesztésben közreműködött EMŐDI ANDRÁS. A szöveget gond. EMŐDI ANDRÁS, FARKAS ZSOLT, NÉMETH IRÉN. Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltár, Debrecen, 2019. 234 p.
- Anjou-kori oklevéltár. 18. kötet. 1334. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, 1301–1387.* Szerk. ALMÁSI TIBOR, PITI FERENC. Szegedi Középkorász Műhely–Szegedi Tudományegyetem Levéltára, Budapest–Szeged, 2019. 429, [2] p.
- Anjou-kori oklevéltár. 35. kötet. 1351. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, 1301–1387.* Szerk. TEISZLER ÉVA. Szegedi Középkorász Műhely–Szegedi Tudományegyetem Levéltára, Budapest–Szeged, 2019. 731 p.
- BALLA TIBOR–DOMINKOVITS PÉTER: *Egy soproni főispán a haza szolgálatában. Simon Elemér a nagy háborúban.* Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2019. 151 p.
- BARTHÁNE BOGA ILDIKÓ: *Egy orvos a 20. század politikai útvesztőiben. Életre keltett dokumentumok.* Szerzői kiadás, Budapest, 2019. 245 p. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből 43.)
- „Belső várkastély”. *Bicskey Erzsébet, egy fiatal lány naplója, 1940–1946.* Szerk., a kísérvőtanulmányt írta, a szöveget gond. és magyarázatokkal ellátta KÁNTÁS BALÁZS és mások. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2019. 276 p. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. II. Közlemények 53.)
- BÉNYEI MIKLÓS: *Hajdú-Bihar megye helytörténeti irodalma, 2008–2012. Válogatott bibliográfia.* Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen, 2019. 310 p.

- BIERNACKI KAROL–ANTAL TAMÁS: *A helyi tanácsok döntéshozatali mechanizmusai, 1950–1990*. KONCZ SÁNDOR: *Hódmezővásárhely külterületi földrajzi neveinek térképe, 1:75.000*. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, 2019. 159 p. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből 47.)
- CZÉGÉ PETRA GABRIELLA–KIS JÓZSEF–SZABÓ DOROTTYA: *Genealógia hetedíziglen. Családtörténet-kutatás középiskolásoknak és felnőtteknek*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019. 40 p. és melléklet
- CSELENKÓ BORBÁLA: *A zalaegerszegi Mária Magdolna Plébánia és plébániatemplom története a 18–19. században*. Zalaegerszeg Kultúrájáért Közalapítvány, Zalaegerszeg, 2019. 212 p. (Zalaegerszegi füzetek 15.)
- Cserhát*. Szerk. MÁRKUSNÉ VÖRÖS HAJNALKA. 2. javított kiadás. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára–Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 2019. 277, [1] p. (Veszprémi kaleidoszkóp 1.)
- DANCZ VERA–ERDŐS RÓBERT ZEBULON: *A kincsesláda titkai. Barangolás a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményében*. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Budapest, 2019. 38 p.
- Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei, 1626–1627*. Az eredeti latin szövegeket fordította és a mutatókat készítette SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen, 2019. 321 p., [8] t. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 46.)
- DOMINKOVITS PÉTER: *Szombathely mezőváros gazdaság- és társadalomtörténete a 17. században*. Ford. DOMINKOVITSNÉ SZAKÁCS ANITA. A térképeket kész. DERDÁK FERENC, KISS GÁBOR. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely, 2019. 224 p. és 2 térkép melléklet (Archivum comitatus Castriferrei 8.)
- Egykor és ma. A pécsi egyetem polgárai*. Archív képeket gyűjt., szerk., új felvételeket készítette LENGVÁRI ISTVÁN, CSORTOS SZABOLCS. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Pécs, 2019. VIII, 124 p.
- Erőgyűjtés és újrakezdés. A Veszprémi Egyházmegye története a 17. században. A veszprémi Szaléziánumban 2018. szeptember 6-án rendezett konferencia előadásai*. Szerk. KARLINSZKY BALÁZS, VARGA TIBOR LÁSZLÓ. Veszprémi Főegyházmegye Levéltára, Veszprém, 2019. 206 p. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 33.)
- FARKAS GYÖNGYI: *Megszállás vagy segítségnyújtás. A Csehszlovákia elleni intervenció fogadtatása Magyarországon 1968-ban*. Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2019. 218 p. (Közelmúltunk hagyatéka)
- Fejezetek a magyar közigazgatás történetéből, 1945–1990*. Szerk. L. BALOGH BÉNI. Magyar Kormánytisztviselői Kar–Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019. 169 p.
- Források Komárom megye 1956-os múltjából*. Szerk. HORVÁTH ATTILA, TÓTH-PÉTER VERONIKA, WENCZ BALÁZS. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Esztergom, 2019. 378, [6] p. (Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára Évkönyvei 25.)

- GYARMATI GYÖRGY: *Rendszertitkok. Szolgákkal és szolgálatokkal*. Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2019. 392, [4] p.
- GYARMATI GYÖRGY: *Taposómalom taposóaknákkal. Írások a megmagyarosított államszocializmusról*. Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2019. 467 p.
- Hagyományok és kihívások. VII. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2018*. Budapest, Magyarország 2018. augusztus 30. Szerk. SZABÓ PANNA, SZÉKELYNÉ TÖRÖK TÜNDE. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest, 2019. 79 p.
- HALÁSZ ÉVA, B., PITI FERENC: *Az Erdődy család bécsi levéltárának középkori oklevélregesztái, 1001–1387*. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest–Szeged, 2019. 495 p.
- HARASZTI SZABÓ PÉTER–KELÉNYI BORBÁLA: *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban. Students from Hungary at the universities of France, England, Italy and Germany in the middle ages, 1100–1526*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár–MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2019. 428 p. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.)
- Házi Jenő első világháborús naplói*. Sajtó alá rend. KINCSES KATALIN MÁRIA. Bevezetőt írta DOMINKOVITS PÉTER. Ford. KINCSES KATALIN MÁRIA, TUZA CSILLA. A térképeket kész. CSÁKVÁRI KRISTÓF. Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2019. 330, [8] p.
- Hetedíziglen. A családtörténet-kutatásról általános iskolásoknak*. Írta és szerk. JAKAB GEORGINA és mások. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019. 17 fol.
- Hóman Bálint és népbírósi pere*. Szerk. UJVÁRY GÁBOR. Ráció Kiadó–Városi Levéltár és Kutatóintézet, Budapest–Székesfehérvár, 2019. 667 p.
- HORVÁTH PÉTER–RANGEL ISTVÁN: „Kik acél falakként állották a vártát, orosz ingoványon, s Doberdó tetején...”. *Székesfehérvári alakulatok az I. világháborúban. IV*. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2019. 39 p.
- JUHÁSZ VIKTOR: *A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott*. Hasonmás kiadás. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2019. 436 p. és melléklet
- Kapiller Imre emlékkönyv*. Szerk. HORVÁTH ZITA, MIKLÓS DÁNIEL, MIKÓ ZSUZSANNA, NÉMETH LÁSZLÓ SÁNDOR. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2019. 320 p.
- A kelet-szlavóniai katolikus lakosság 1767. évi összeírása. Popis katoličkoga stanovništva u Istočnoj Slavoniji 1767. godine*. A forrást átírta és sajtó alá rend. DENIS NJARI. Szerk. ZITA JUKIĆ, DAMÁSDI ZOLTÁN. Eszéki Állami Levéltár–Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Eszék–Pécs, 2019. 1123 p. és 1 térkép
- KERTÉSZ BALÁZS: *Székesfehérvár város oklevelei és levelei, 1249–1526*. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2019. 175 p.

- Kik vagyunk? Magyarországi nemzetiségek.* Szerk. L. BALOGH BÉNI, MAJTÉNYI GYÖRGY, SZABÓ CSABA. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019. 131 p.
- Laborator Assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése.* Szerk. SOMORJAI ÁDÁM, SOMORJAI GABI. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, 2019. 460 p. és 1 fűzött melléklet
- LENCSES GYULA: *Angolok a Bakonyban. Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai.* Gondolat–Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Budapest–Veszprém, 2019. 684 p. és CD melléklet (Magyarország felfedezése)
- MÁRFI ATTILA: *Ahol Thália hosszasan időzött. Fejezetek Győr színjátszásának 1850 és 1945 közötti történetéből.* Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2019. 464 p. (Győri tanulmányok füzetek 2019/19.)
- MAROSVÁRI ATTILA: *Az 1956-os forradalom Makón. Tanulmányok.* Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, 2019. 410 p. (Dél-alföldi évszázadok 32.)
- „Mindnyájunk közös kincse”. *Források a máriapócsi kegytemplom és a bazilita rend történetéhez a 20. század első feléből.* Szerk. MAJCHRICSNÉ UJTELEKI ZSUZSANNA, NYIRÁN JÁNOS. Hajdúdorogi Főegyházmegye, Debrecen, 2019. 329. [3] p. (A Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai 8.)
- Monumenta ecclesiae Vesprimiensis, 1465–1479. A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár középkori oklevelei.* Szerk. DRESKA GÁBOR. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, 2019. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 34.)
- MULLER, SAMUEL–FEITH, JOHANN ADRIAN–FRUIN, ROBERT: *A levéltári rendszerezés és iratleírás kézikönyve.* Ford. TROSTOVSKY GABRIELLA. A bevezető tanulmányt, magyarázó szakmai jegyzeteket, s a mutatót kész. HORVÁTH J. ANDRÁS. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019. 264 p.
- PETRÁS ÉVA: *Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest, 2019. 308 p. (ÁBTL monográfiák)
- PRESZTÓCZKI ZOLTÁN: *Hódmezővásárhelyi református prédikátorok és lelkipásztorok almanachja 1569-től a legújabb időkig.* Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, 2019. 250 p. (Dél-alföldi évszázadok 33.)
- Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. „és rendszeresítettnek az összes ballépések”.* Az iratokat vál., jegyz. ellátta és a bev. írta CSONKA LAURA, FIZIKER RÓBERT. L'Harmattan Kiadó–Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019.
- A protestantizmus zalai évszázadai. Tudományos emlékülés a reformáció kezdetének 500. évfordulója tiszteletére.* Szerk. ERŐS KRISZTINA, KULCSÁR BÁLINT. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2019. 279 p. (Zalai gyűjtemény 82.)

- RÉCSEI BALÁZS: *A prostitúció és a polgári ethosz konfliktusai Somogy vármegyében az 1860-as évektől a 20. század közepéig*. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár, 2019. 235, [1] p. (Somogyi almanach 56.)
- Reformáció a Dél-Dunántúlon*. Szerk. BORSY JUDIT. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára–Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára–Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Pécs–Kaposvár–Szekszárd, 2019. 570 p.
- SÍPOS FERENC: *Helytörténeti és családtörténeti kutatásaim. Írások Vállaj, Újfehértó és a Rákóczi-szabadságharc történetéről*. Szerk. HENZSEL ÁGOTA, KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2019. 321 p. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. III. Tanulmányok 19.)
- Száz történet Zalából. Epizódok és érdekességek Zala megye történetéből*. Szerk. SIMON BEÁTA. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2019. 349 p.
- Széchenyiek Sárpentelén. Széchenyi Viktor, Széchenyi Zsigmond*. Szerk. BÖDŐ ISTVÁN. Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, Székesfehérvár, 2019. 203 p. (Fejér megyei történeti évkönyv 32.)
- SZIKSZAI MIHÁLY: *Adatok Jász-Nagykun-Szolnok megye vasúttörténetéhez*. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2019. 239 p. (A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára közleményei 16.)
- SZÖGI LÁSZLÓ–VARGA JÚLIA: *A nagyváradi felsőoktatás intézményeinek hallgatói, 1740–1852*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest, 2019. 604 p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 18.)
- SZÖGI LÁSZLÓ: *A rozsnói felsőoktatás intézményeinek hallgatói, 1814–1852*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest, 2019. 192 p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 19.)
- TANGL BALÁZS: *A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan magánlevéltára. Repertórium*. Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Szombathely, 2019. 99, [1] p. (A Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár segédletei 2.)
- Tatabánya az első világháborúban*. Szerk. B. STENGE CSABA. Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, Tatabánya, 2019. 229 p.
- TÓTH NORBERT, C.–HORVÁTH TERÉZIA: *A győri székeskáptalan archontológiája, 1200–1458*. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2019. 125 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 28.)
- TÓTH PÉTER: *Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei. II. 1579–1581*. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc, 2019. 382 p.

- Újfalvi Imre pere és műveltsége. Tanulmányok és szövegközlések.* Szerk. OLÁH RÓBERT. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2019. 199 p.
- Vasvári káptalan - vasi települések, 1217–2017.* Összeáll. BENCZIK GYULA és mások. Az oklevél szövegét átírta és ford. KÓTA PÉTER, ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS. Szerk. ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára–Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár–Vasvári Múzeum, Szombathely–Vasvár, 2019. 32 p.
- WAYAND TIBOR: *Önvallatás. Wayand Tibor fogságban írt visszaemlékezései, 1945–1946.* Szerk., jegyzetekkel ellátta és a bev. tanulmányt írta VARGA KRISZTIÁN. A névmutatót kész. ERŐSS ZSOLT. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2019. 293 p. (Állambiztonsági történeti tár / Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára)
- Who are we? Nationalities in Hungary.* Curator CSABA SZABÓ. Eds. BÉNI L. BALOGH, GYÖRGY MAJTÉNYI, CSABA SZABÓ. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019. 131 p.

Folyóiratok, periodikák

- Catastrum. Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat.* Főszerk. REISZ T. CSABA. Felelős szerk. TÖRÖK ENIKŐ. 6. évf. 1–4. sz. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019.
- A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület Évkönyve, 2018.* Szerk. GERGELYNÉ BODÓ MÁRIA. Csongrád Megyei Honismereti Egyesület–Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, 2019. 143 p. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből 48.)
- Fons. Forráskutatás és történeti segédtudományok.* Főszerk. KENYERES ISTVÁN. 26. évf. 1–4. sz. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2019.
- Hadtörténelmi Közlemények. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata.* Főszerk. KINCSES KATALIN MÁRIA. Szerk. SOMOGYI GRÉTA. 132. évf. 1–4. sz. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2019.
- A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXVI.* Szerk. SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET, SZIKLA GERGŐ. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen, 2019. 282 p.
- Közlemények Komárom-Esztergom megye múltjából.* Szerk. WENCZ BALÁZS, HORVÁTH ATTILA. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Esztergom, 2019. 249 p. (Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára évkönyvei 26.)
- Levéltári Szemle. A Magyar Nemzeti Levéltár, a Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa folyóirata.* Főszerk. KOVÁCS ELEONÓRA. Felelős szerk. SZÁLKAI TAMÁS. 69. évf. 1–4. sz. Magyar Nemzeti Levéltár–Magyar Levéltárosok Egyesülete–Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa, Budapest, 2019.

- Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de historia artis medicinae.* Főszerk. KAPRONCZAY KÁROLY. Szerk. BOHACSEK DÓRA, KAPRONCZAY KATALIN. 246–249. 65. évf. 1–4. sz. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest, 2019.
- Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv.* Szerk. GALAMBOS SÁNDOR, KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2019. 222 p. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. I. Évkönyvek 21.)
- Tanulmányok Budapest múltjából. Gyerek/kor/kép. Gyermek a magyar képzőművészetben.* Szerk. MOLNÁRNÉ ACZÉL ESZTER, DOMÁNSZKY GABRIELLA. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2019. 367 p. (Tanulmányok Budapest múltjából 43.)
- Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye.* Főszerk. RÁCZ GYÖRGY. Szerkesztőbizottság PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT. 92. köt. 1–4. sz. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2019.
- Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv. 13. 2018.* Főszerk. KENYERES ISTVÁN. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2019. 397, [3] p.
- Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára évkönyve. 33.* Szerkesztőbizottság CSÖNGE ATTILA, POZSGAI ÉRIKA, SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2019. 312 p.

Online kiadványok

- ArchívNet. XX. századi történeti források.* Főszerk. L. BALOGH BÉNI. 19. évf. 1–6. sz. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019. <http://www.archivnet.hu/>
- Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata.* Főszerk. PAPP ISTVÁN. 13. évf. 1–4. sz. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2019. <http://www.betekinto.hu/hu>
- Magyar Levéltári Portál. Az online folyóirat. A Magyar Levéltárosok Egyesülete honlapja.* Felelős főszerk. FAZEKASNÉ TOMA KATALIN. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2019. <http://www.archivportal.hu/hu/>
- Múltbanéző. Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltárának elektronikus folyóirata. 14. sz., 15. sz.* Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Kecskemét, 2019. http://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_folyoirat

Összeállította: Horváth Natália

Dr. Szecskó Károly

1939–2020

2020 februárjában, életének 81. évében elhunyt dr. Szecskó Károly, a Heves Megyei Levéltár nyugalmazott főlevéltárosa.

1939. január 24-én született Mezőcsáton, paraszti családban. Középiskolai tanulmányait a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumban végezte el, amely után az Egri Állami Pedagógiai Főiskola magyar–történelem szakára nyert felvételt. 1960-ban – jeles államvizsga után – a Verpeléti Általános Iskolában helyezkedett el. 1964-ben az ELTE BTK-án magyar–történelem szakos középiskolai tanári oklevelet, majd 1975-ben legújabb kori magyar történelemből – summa cum laude minősítéssel – egyetemi doktori címet szerzett. 1968. január 1-jétől az MSZMP Heves Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatósága könyvtárában dolgozott, később a Heves Megyei Lapkiadó Vállalat szerkesztője volt. 1980. május 1-jétől a rendszerváltásig az MSZMP Heves Megyei Bizottsága Pártarchívumának vezetőjeként alkalmazták. 1990-től 1996. évi nyugdíjazásáig a Heves Megyei Levéltár főlevéltárosa volt.

Személyisége és munkássága nehezen kategorizálható, de egy állandóság feltételül kimutatható: a szenvedélyes, szinte gyermeki kíváncsiság a közvetlen környezetének múltja, jeles szereplői iránt. Szinte szimbolikus a történeti kutatással való első, igen korai találkozása: általános iskolásként a mezőcsáti temetőben rábukkant Kováts Mihály (1768–1851) orvos akadémikus sírhelyére. A hír eljutott Szókefalvi Nagy Zoltán neves kémikushoz, az egri főiskola tanárához, aki Kováts doktor első monográfusa lett. Szecskó Károly legemlékezetesebb írásai is azok az életrajzok, amelyek a „Tudós tanárok – tanár tudósok” sorozatban jelentek meg, s széles közönséggel ismertették meg szűkebb hazánk kiválóságait. A személyes találkozások során sokakat lenyűgözött hatalmas ismeretanyaga, a politika közelében eltöltött időszakról szóló – sajátos humorral és iróniával átítatott – lendületes elbeszélései.

Érdeklődési köre rendkívül széles volt: kezdetben a munkásmozgalom története, később a művelődés- és neveléstörténet, az egyháztörténet, majd az 1956-os forradalom lett kutatásainak tárgya. Számos településtörténeti munka fűződik a nevéhez (többek közt Verpelét, Ostoros, Besenyőtelek, Mezőcsát), s neves egri személyek életének, munkásságának feltárása és közkinccsé tétele. Élete során több mint félszáz önálló kötete jelent meg. Publikációi országos és helyi folyóiratokban, időszakos kiadványokban, heti és napilapokban jelentek meg. Élénk mozgalmi és tudományos közéleti tevékenységet fejtett ki, több tudományos társaságnak volt a tagja. Szívügyének tekintette a tudományos ismeretterjesztést: előadásokat tartott,

az Egeri Városi Televízióban és az egri Szent István Rádióban műsorai voltak. Munkája elismeréseként kapta meg 1977-ben a Munka Érdemrend bronz fokozatát, 1995-ben a Pro Cultura Agria kitüntetést, 2019. január 22-én, a magyar kultúra napján Eger város polgármestere a Gárdonyi Géza díjat adta át neki.

Felesége, Bukolyi Emőke nyugalmazott könyvtáros, társa és támogatója volt nemcsak a magánéletben, hanem a tudományos munka gyakorlati teendőinek ellátásában is. Házasságukból két gyermek született: Gabriella közgazdász, Adrienn latin–francia szakos tanár. Nagy örömet jelentettek unokái: Máté, Anna és Noémi.

2020. február 27-én hunyt el Egerben. Egy kiváló helytörténész távozott el örökre Eger levéltáraiból és könyvtáraiból, ahol élete jelentős részét töltötte. Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Cseh Zita

FELHÍVÁS

Tisztelt Olvasók, kedves Kollégák!

A Levéltári Szemlében mindig helye volt a levéltár-történeti tárgyú írásoknak. A jelenben is készülnek ilyen tanulmányok, szerkesztőségünk pedig igyekszik tudatosan is felkarolni a témát. A Levéltári Szemle Levéltár-történet rovata e célt szolgálja.

A levéltárak, levéltárosok, iratanyagok, meghatározó szakmai kérdések, épületek sorsát és alakulását végigkövető – hosszabb-rövidebb – tanulmányok, forrásközlések mellett fontosak az interjúk és a visszaemlékezések is.

A szakma meghatározó alakjai, elsősorban a már nyugállományú levéltárosok visszaemlékezései, illetve a velük zajló beszélgetések számos olyan információt rögzíthetnek az utókor számára, amelyek fontos kiegészítői lehetnek az írott forrásoknak, ugyanakkor az egyes intézmények saját gyűjteményét is gyarapíthatják az interjú alapjául szolgáló hangfelvételek vagy feljegyzések. Az interjúk készítéséhez szempontokat és szakmai háttéranyagot teszünk közzé hamarosan, kereshető itt: <http://www.archivportal.hu/hu/leveltari-szemle/>

Várjuk a közlevéltárak, egyházi és szaklevéltárak munkatársainak írásban rögzített interjúit, amelyek szerkesztett, megjelenésre alkalmas változata bekerülhet a Levéltári Szemlébe.

Várjuk az olyan, a levéltári szakmában jelentős eredményeket elért személyekkel készített beszélgetések írott változatát, akik pályájuk egészében vagy annak egy szakaszában meghatározóak voltak akár az egész levéltárügyre, akár saját régiójuk, intézményük sorsára, esetleg egy szakterületre nézve.

Az interjúk mellett visszaemlékezéseket is örömmel fogadunk olyan személyektől, akik egy-egy levéltárügyben kiemelkedő esemény, korszak, feladat vezetői vagy részesei, esetleg közvetlen tanúi voltak, valamint kiemelkedő, de már elhunyt kollégák munkatársaiként dolgoztak, s a velük való közös munkáról, illetve a személyről rögzítenék emlékeiket.

A SZAKMA TANÚI

A SZAKMA TANÚI

Fontos, hogy nem csupán személyekre, hanem eseményekre, levéltár-történeti szakmai változásokra, új módszerek bevezetésére a levéltár-történetben fontos időszakokra vonatkozó írásokat is örömmel fogadunk, amelyek talán sokunk számára hasznos tapasztalatokat rögzítenek. A levéltári szakterület valamennyi területéről és időszakáról (a közelebbi múlttól is), illetve a levéltárosok képzését érintően is várjuk a kollégák írásait. Természetesen továbbra is közöljük a távolabbi múlt levéltár-történeti érdekességeit feldolgozó tanulmányokat is.

A közlésre szánt anyagok hosszabb kézirat esetében 40 000; rövidebb esetében 10 000 – 20 000 terjedelműek lehetnek. Egy-egy kisebb érdekes résztema bemutatására is van lehetőség, értelemszerűen kisebb terjedelemben. A levéltár-történetben fontos eseményeket dokumentáló archív fotókat is köszönettel fogadjuk.

Kérjük a kollégákat, hogy segítsenek feltárhatóvá tenni a közelmúlt évtizedeinek levéltár-történetét! Valamennyi típusú levéltár életében voltak olyan fordulatok, amelyek erre érdemesek. Tegyük meg ezt szisztematikusan és közösen!

A fentiekkel kapcsolatos kérdéseiket, jelzéseiket

a *levszemle@gmail.com* címre várjuk!

FELHÍVÁS

